

צל הזמן

De schaduw van de tijd

Een onderzoek naar de betekenis van de oprichting van de Joodse staat in de herinnering van tweede generatie Nederlandse Israëli's

M. N. Nieuwendorp

Studentnummer: 420227

Supervisor: L. in 't Veld

Tweede lezer: R. J. Adriaansen

Rotterdam, juni 2019

Erasmus University Rotterdam

Erasmus School of History, Culture and Communication

Master Thesis History of Society

Woordenaantal: 27413

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
	1.1 <i>Introductie</i>	3
	1.2 <i>Onderzoeksvraag</i>	5
	1.3 <i>Innovatief aspect</i>	7
	1.4 <i>Bronnen</i>	9
	1.5 <i>Methodologie</i>	11
	1.6 <i>Theoretisch kader</i>	13
2	De geboorte van de Joodse staat	19
	2.1 <i>Opkomst van het moderne Zionisme (1900-1940)</i>	19
	2.2 <i>Nederlandse Joden voor, tijdens en na de Holocaust (1900-1945)</i>	24
	2.3 <i>De oprichting van de staat (1945-1950)</i>	30
	2.4 <i>Historiografie: Palestijns perspectief</i>	33
	2.5 <i>Ontwikkelingen na de oprichting van de staat: de tweede generatie (1950>)</i>	38
3	Niet getekend, wel geraakt: <i>Postmemory</i> aan de oprichting van de Joodse staat.	44
	3.1 <i>Hoe kan postmemory gedefinieerd worden?</i>	44
	3.2 <i>Omgaan met het verleden en het tweedegeneratiesyndroom</i>	47
	3.3 <i>In gesprek met de tweede generatie: Postmemory als herinneringscultuur</i>	50
4	De invloed van de oprichting van de staat in het dagelijks leven van de tweede generatie	61
	4.1 <i>Persoonlijke ervaringen en herinneringen</i>	61
	4.2 <i>Het Palestijns-Israëliësch conflict</i>	66
	4.3 <i>Huidige visies op het zionisme</i>	72
	4.4 <i>Conclusie</i>	76
5	Slotbeschouwing	78
	Bijlagen	
	<i>Bijlage 1: interviewvragen</i>	83
	<i>Bijlage 2: interviewtranscripten</i>	84
	Bibliografie	85

HOOFDSTUK 1: Inleiding

1.1 Introductie

Aanleiding

Een kleine honderd jaar geleden was het vieren van je *bar mitsva* in het land van je voorouders voor Joodse jongetjes niet meer dan een utopische illusie, maar sinds de oprichting van de Joodse staat in 1948 zien zij de profetie van hun profeet Zacharia vervuld: “Er zullen weer oude mannen en oude vrouwen zitten op de pleinen van Jeruzalem. Ieder met een stok in zijn hand vanwege de hoge leeftijd. De pleinen van de stad zullen vol worden met jongens en meisjes die spelen op haar pleinen...”¹

Dit citaat komt uit een boek uit het Oude Testament, dat voor de Joden naast de Torah een belangrijke rol speelt in hun dagelijks leven. Volgens de Joodse overlevering is de oprichting van een soevereine staat de vervulling van wat duizenden jaren eerder was beloofd. Sinds 586 voor Christus, met de ondergang van het koninkrijk van Juda en de wegvoering naar Babel, is het volk van de Joden verspreid over de hele wereld. Dit noemen zij de Diaspora, wat verstrooiing betekent. Het verkrijgen van een eigen staat voor deze natie die al meer dan 4000 jaar bestond, ging niet zonder slag of stoot. Met name de Europese Joden bevonden zich in 1948 nog middenin het rouwproces van de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog.²

Toen ik in februari 2018 met mijn Nederlands-Joodse gids in Jeruzalem liep in aanloop naar de zeventigste verjaardag van de staat, ontstond bij mij de wens om mijn afstudeerscriptie te schrijven over de oprichting van de staat en de betekenis daarvan voor de tweede generatie Nederlandse Joden. Er wordt sinds de jaren '60 van de vorige eeuw steeds meer onderzoek gedaan naar de herinnering aan en de psychologische gevolgen van traumatische historische gebeurtenissen. Eén van de onderzoeken die suggereren dat hevige trauma's kunnen worden doorgegeven aan latere generaties, trok mijn aandacht.³ Dit onderzoek wees bijvoorbeeld uit dat (klein)kinderen van Holocaustoverlevenden vatbaarder zouden zijn voor angst voor IS, door het Holocausttrauma dat hun voorouders hebben doorgegeven. Deze intergenerationele overdracht van traumatische ervaringen wilde ik onderzoeken met betrekking tot de kinderen

¹ Herziene Statenvertaling, Zacharia 8:4-5

² Simone Korkus, 'Het ontstaan van de staat Israël', in: *Historisch Nieuwsblad* (2008), via URL: [\[https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7008/het-ontstaan-van-de-staat-israel.html#\]](https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7008/het-ontstaan-van-de-staat-israel.html#)

³ Yaakov Hoffman & Amit Shrira, 'Shadows of the past and threats of the future: ISIS anxiety among grandchildren of Holocaust survivors.' In: *Psychiatry Research* Vol. 253. (2017) p.220-225

van Nederlands-Joodse Holocaustoverlevenden. De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog werd de systematische vervolging en uitroeiing verzwegen, maar in 1957 is J. Bastiaans een van de eersten die het begrip 'concentratiekampsyndroom' introduceert, wat later ook wel het 'survivors syndrome', wordt genoemd, vanwege het karakteristieke symptoom van schuldgevoelens, maar ook angst, slaapstoornissen, affectintolerantie, depressies en psychosomatische klachten. In de jaren '80 ontstond er brede belangstelling voor trauma's naar aanleiding van de 'PTSS-theorie'. Hiermee ontstaat ook belangstelling voor gevolgen voor de tweede en derde generaties.⁴

De herinnering aan traumatische ervaringen door de tweede generatie Holocaustoverlevenden wordt door Marianne Hirsch geconceptualiseerd als *postmemory*. Dit begrip staat centraal in de analyse van de betekenis die de oprichting van de staat Israël heeft in de herinnering van de tweede generatie Nederlandse Joden tegen de achtergrond van de traumatische ervaringen die hun voorouders tijdens de Diaspora en de Holocaust hebben doorstaan.

⁴ Petra Aarts, 'De geschiedenis van trauma', in: *Trauma: diagnostiek en behandeling*, via URL: <https://www.boompsychologie.nl/media/4/9789031348978.pdf>, p.25-30

1.2 Onderzoeksvraag

Hoofdvraag

De kinderen van de Joden die in Nederland de Holocaust hebben overleefd, vormen het onderzoeksvoorwerp van deze thesis. Zij wonen in Israël, omdat zij daarheen zijn verhuisd of daar zijn geboren na 1948. Het Zionisme, de wens tot migratie naar het huidige Israël, speelt al sinds 70 na Christus een belangrijke rol in de Joodse overlevering.⁵ De oprichting van de staat is aan de tweede generatie doorgegeven als herinnering van hun ouders en als een gemeenschappelijke herinnering van het Joodse volk en krijgt daardoor betekenis in hun eigen leven. Omdat herinnering een dynamisch fenomeen is, analyseert dit onderzoek in hoeverre het verloop van de tijd invloed heeft op de ontwikkeling van de betekenis die de tweede generatie geeft aan de oprichting van de staat. Een veelgehoord gezegde leert dat de tijd alle wonden heelt. Dit onderzoek is gericht op de invloed die tijd heeft op de herinnering van de tweede generatie vanuit de veronderstelling dat naarmate de tijd verstrijkt, de verschijning van de herinnering verandert. In de titel van deze thesis, 'De schaduw van de tijd', is de schaduw uit te leggen als de nasleep, of de gevolgen en de tijd betreft een bepaalde historische gebeurtenis; de gevolgen van de oprichting van de staat tegen de achtergrond van de Holocaust.

Omdat er weinig onderzoek is gedaan naar de betekenis van de oprichting van de staat voor de tweede generatie is het essentieel dat die generatie wordt geïnterviewd en onderzocht voordat deze generatie verdwijnt. Het eerste doel is dus het uitvoeren van *oral history* nu dat nog mogelijk is met betrekking tot dit onderwerp. Daarnaast is het koppelen van het jonge concept *postmemory* aan dit onderwerp ook een belangrijk wetenschappelijk doel van dit onderzoek, zoals in de introductie al is benoemd. Teneinde deze doelen te kunnen behalen is de volgende hoofdvraag opgesteld:

Welke betekenis heeft de oprichting van de Joodse staat in 1948 tegen de achtergrond van de Holocaust in de herinnering van tweede generatie Nederlandse Israëli's?

⁵ Oxford Reference: "International, political, and ideological movement dedicated to restoring Erez Israel to the Jewish people. The desire to return to the land of Israel has been preserved in the liturgy and folk consciousness of the Jews of the Diaspora since the time of the destruction of the Temple in Jerusalem in 70 ce."

Deelvragen

Om deze vraag in zijn geheel te kunnen onderzoeken en te verklaren, zijn de volgende uitgangspunten belangrijk. Allereerst zullen de historische en historiografische context waarbinnen de Joodse staat is opgericht uiteengezet worden. Met betrekking tot de historische context van de oprichting van de staat Israël is er namelijk sprake van een uiteenlopend historiografisch discours onder het Joodse volk onderling, maar ook tussen de Joden en de omliggende volken. Ten tweede is het noodzakelijk om de herinnering van de tweede generatie in dit kader te verklaren vanuit het concept *postmemory*. Ten derde kan er door middel van *oral history* geanalyseerd worden hoe de oprichting van de staat wordt herinnerd tegen de achtergrond van de Holocaust en binnen de Joodse traditie. Deze uitgangspunten zijn samengevat in de volgende deelvragen die bij elkaar de hoofdvraag verklaren:

1. In welke historische en historiografische context wordt de Joodse staat opgericht?
2. Hoe werkt *postmemory* met betrekking tot de gebeurtenissen tijdens de Holocaust en de oprichting van de staat door in de tweede generatie Joden?
3. Wat zijn de belangrijkste thema's die naar voren komen in de gesprekken met de tweede generatie Nederlandse Israëli's over de invloed van het zionisme en de oprichting van de staat op het dagelijks leven?

1.3 Innovatief aspect

Dit onderzoek is op tweeërlei wijze relevant. Allereerst is het onderzoek wetenschappelijk relevant, omdat het bijdraagt aan de theoretische onderbouwing van het concept *postmemory*, dat de basis vormt voor dit onderzoek. Het concept *postmemory* is wel onderzocht met betrekking tot de herinneringen aan de Holocaust, maar er is nog geen onderzoek gedaan naar *postmemory* met betrekking tot de oprichting van de staat. Het theoretische concept *postmemory*, de oprichting van de staat Israël in 1948 en de empirische data die de tweede generatie zal leveren met betrekking tot hun herinnering aan deze gebeurtenissen zijn niet vaak eerder in deze combinatie onderzocht. De historiografie over de oprichting van de staat Israël enerzijds en de analyses van *postmemory* anderzijds worden dus in dit onderzoek samengevoegd en aangevuld met persoonlijke ervaringen.

Vanuit academisch perspectief draagt het onderzoek dus bij aan de verdere uiteenzetting en theoretische onderbouwing van het concept *postmemory* en de koppeling daarvan aan de oprichting van de staat Israël in de beleving van de tweede generatie Nederlandse Israëli's.

Ten tweede geeft dit onderzoek een stem aan de tweede generatie door middel van *oral history*. Er is dus sprake van een hoge urgentie, omdat over enkele decennia deze generatie ons zal zijn ontvallen en geen informatie meer kan leveren door middel van interviews. Doordat de herinnering van de tweede generatie wordt onderzocht aan de hand van publicaties en persoonlijke gesprekken, draagt dit onderzoek ook bij aan het historisch en historiografisch debat aangaande de oprichting van de staat Israël. *Oral history* toont het contrast aan tussen de algemeen bekende overwinningsgeschiedenis van een conflict en de persoonlijke offers die daarvoor gebracht zijn. Door deze methode toe te passen, draagt dit onderzoek bij aan de kennis die er is met betrekking tot de herinnering van de tweede generatie. In de analyse van de interviews zal ook worden gekeken naar wat er juist niet wordt gezegd, de stiltes in de herinnering. Hier wordt in hoofdstuk 4 op teruggekomen.

Dit onderzoek draagt eveneens bij aan het vraagstuk of de tweede generatie meer de kritische blik heeft van de Nieuwe Historici. Deze groep historiografen nuanceren de Zionistische traditie die de Israëlische geschiedschrijving omtrent de oprichting van de staat kenmerkt. Historiografisch is er namelijk sprake van diverse perspectieven van waaruit er geschreven is, over de historische context waarin de staat is opgericht: de Zionistische, Palestijnse, Westerse perspectieven en later ook het perspectief van de Nieuwe Historici. Het

onderzoek zal geen eenduidige uitspraak kunnen doen over daders en slachtoffers, of de waarheid achterhalen met betrekking tot welk perspectief het juiste is. Wel geeft het een stem aan de tweede generatie van een van deze volken en analyseert het de ontwikkeling die de herinnering van de tweede generatie Israëli's doormaakt ten opzichte van de oprichting van de staat tegen de achtergrond van de Holocaust.

1.4 Bronnen

Primaire bronnen

De primaire bronnen van dit onderzoek zijn de bronnen die zijn gepubliceerd door personen die direct betrokken zijn bij de periode die centraal staat in een onderzoek. Hieronder vallen bijvoorbeeld persoonlijke memoires, overheidsdocumenten, *oral history*, tradities, volgens William Kelleher Storey.⁶

Voor mijn onderzoek heb ik gekozen voor *oral history*. Volgens Paul Thompson geeft *oral history* de geschiedenis terug aan de mensen in hun eigen woorden. Door hen zelf een verleden te laten creëren, help je de mensen weer aan hun eigen toekomst te gaan werken. *Oral history* biedt nooit een eenduidig en representatief beeld van een samenleving, maar helpt samenlevingen om hun verleden te begrijpen en achter zich te laten.⁷

De interviews die ik met de tweede generatie afneem, zijn de belangrijkste primaire bron. Ik heb drie diepte-interviews gehouden, die de basis vormen voor mijn onderzoek. Daarnaast heb ik van een van de respondenten, die verhinderd was, een zeer bruikbaar interview van haar man met de Volkskrant toegestuurd gekregen, waarin veel van mijn interviewvragen beantwoord worden.

Door de theorie aan te vullen met *oral history* kan het gevaar van *reification* van de herinnering worden vermeden. *Reification*, dat vertaald kan worden met 'verzakelijking', van de herinnering houdt in dat objecten hun geschiedenis wordt ontnomen. Onze herinnering aan hun verleden wordt ons ontnomen.⁸ *Reification* versluiert de herinnering aan de productie van de objecten, in dit geval de staat Israël, en aan de mensen die de objecten hebben geproduceerd.⁹ De impact die de herinnering heeft op de menselijke gevoelens en emoties kan dan worden onderschat. Ten tweede wordt de herinnering daarmee versteend; de dynamiek wordt eruit gehaald. Omdat alle betrokkenen op eigen wijze herinneren, geven ook alle betrokkenen op eigen wijze betekenis aan de gebeurtenissen. Er moet altijd ruimte zijn voor

⁶ William Kelleher Storey, *Writing history, a guide for students*, (New York: Oxford University Press, 2009), p.26

⁷ Thomas Charlton, 'The voice of the past: Oral history, by Paul Thompson.' In: *The history teacher*, Vol. 14, No. 1 (Nov., 1980), p.148-149

⁸ Richard Terdiman, *Present past: modernity and the memory crisis*, (Ithaca: Cornell University Press, 1993), p.351

⁹ Richard Terdiman, *Present past: modernity and the memory crisis*, p.12

persoonlijke herinnering, omdat de herinnering kritische vragen stelt aan de geschiedenis en de debatten gaande houdt.¹⁰

Secundaire bronnen

Secundaire bronnen reflecteren op de geschiedenis en zijn geschreven naar aanleiding van primaire bronnen. In dit onderzoek bieden de secundaire bronnen de informatie voor de historiografische en historische context. Werken van toonaangevende historici worden geselecteerd per stroming of gedachtegoed en uiteengezet om een duidelijk beeld te creëren van hoe de verschillende stromingen zich de geschiedenis herinneren volgens hun eigen geschiedschrijving. Met betrekking tot de herinnering aan de oprichting van de staat zullen met name werken van Zionistische en Palestijnse historici en de Nieuwe Historici worden geraadpleegd, maar ook Nederlandse historici die schrijven over de geschiedenis van de Joden in Nederland. Beide soorten bronnen helpen om wie, wat, waarom, waar en wanneer-vragen te beantwoorden met betrekking tot het onderzoeksobject, in dit geval de tweede generatie. Zo zijn verschillende oogpunten van waaruit de bronnen ontstaan zijn, te achterhalen, die ontstaan door standplaatsgebondenheid, economie en politiek.¹¹

¹⁰ Anna Lisa Tota & Trever Hagen, *Routledge International Handbook of Memory Studies*. (Routledge, New York, 2016), p.298

¹¹ William Kelleher Storey, *Writing History, a Guide for Students*, p.27-30

1.5 Methodologie

Op basis van mijn geschreven bronnen schets ik allereerst een beeld van de ontwikkeling van de herinnering van de tweede generatie aan de oprichting van de staat Israël en hoe de historiografie zich heeft ontwikkeld. Ik vraag daarom bewust naar visies en perspectieven, ervaringsverhalen en meningen tijdens mijn interviews.¹²

Wanneer de respondent bijvoorbeeld vertelt over de raketten die over het huis suizen, ben ik met name geïnteresseerd in wat dergelijke ervaringen met de respondent persoonlijk doet en voor hem of haar betekent. Omdat de respondenten aan een aantal voorwaarden moesten voldoen, was het een uitdaging om uiterlijk in april genoeg respondenten te spreken. De respondenten die met betrekking tot dit onderzoek geïnterviewd werden, beheersten allen de Nederlandse taal zeer goed, waardoor er geen sprake was van een taalbarrière tijdens het uitvoeren van dit onderzoek. Ik heb eerst gelegd contact met een Nederlands-Israëlische gids, met wie ik mijn laatste reis door Israël heb gemaakt. Zij was meteen bereid zich te laten interviewen en mij in contact te brengen met anderen. Via een vriendin ben ik met nog twee andere respondenten in contact gekomen, die ik eveneens heb geïnterviewd. Alle respondenten brachten mij weer in contact met kennissen van hen, zodat die mij ook informatie konden verstrekken. Uiteindelijk bleken slechts vijf personen bereid om mij in de vijf dagen dat ik in Israël verbleef, te spreken. Toen heb ik gekozen om een liberale, messiasbelijdende en orthodoxe Jood te interviewen, om de representativiteit enigszins te vergroten. Uiteindelijk kon de vierde persoon toch niet en werd het huis van de vijfde respondent geraakt door een raket van Hamas, waardoor ik haar uiteindelijk ook niet heb kunnen spreken. Deze respondenten leven allen volgens de Joodse cultuur, zijn woonachtig in Israël. Hun ouders hebben de Holocaust overleefd in Nederland of België en de respondenten zijn alleen of met hun ouders na de oprichting van de staat naar Israël verhuisd.

Er is sprake van deductief onderzoek, wat inhoudt dat er naar aanleiding van de literatuurstudie veronderstellingen worden gedaan met betrekking tot de respondenten.¹³ De literatuurstudie voorzag in inzicht aangaande *postmemory* en het huidige academisch debat omtrent de historiografische context waarin de staat is opgericht, op basis waarvan vragen opgesteld kunnen worden. Ik gebruikte mijn kennis vanuit de literatuur om te zorgen dat de

¹² William Kelleher Storey. *Writing History, a Guide for Students*, p.58

¹³ Hans Doorewaard, *Het ontwerpen van een onderzoek*. (Uitgeverij Lemma, 2007), p.200-201

respondent niet van het onderwerp afdwaalde, maar het doel was dat de respondenten hun persoonlijke visies en ervaringen met betrekking tot de gebeurtenissen konden delen. Het empirisch onderzoek geldt als waardevolle toevoeging, omdat de generatie zich nu nog kan uiten via interviews. De gesprekken hielpen mij om ervaringen en herinneringen van mensen te linken aan de historiografie.¹⁴ Omdat de interviews onderdeel van de primaire bronnen zijn voor dit onderzoek, wilde ik de respondenten zo min mogelijk sturen. Daarom heb ik gekozen voor semigestructureerde interviews, wat inhoudt dat er voorafgaand aan het interview vragen opgesteld worden die wel zorgen dat de nodige onderwerpen besproken worden, maar deze vragen zijn niet bindend. Het doel van het interview is dat het een diepte-interview is, waarbij de respondent zich openstelt en met name over ervaring, herinnering en gevoel zal spreken.¹⁵

De respondent heeft de mogelijkheid om anoniem te blijven. Tijdens de gesprekken kwamen gevoelige onderwerpen aan de orde. De kans dat de ouders van de respondent niet meer leven, was erg groot, waardoor de mogelijkheid bestond dat de respondent emotioneel werd. Achteraf praatten de respondenten relatief makkelijk over hun ouders, maar merkte ik dat zij het moeilijk vonden om te praten over wat er met hun volk was gebeurd. Ik stelde dan voor om even pauze te nemen, bood hen de mogelijkheid om de vraag over te slaan, of toonde mijn medeleven. Ik heb een respectvolle houding aangenomen, maar bleef mij ook bewust van het feit dat de herinnering gekleurd wordt door de emoties.¹⁶ Daarom heb ik geprobeerd om zo min mogelijk mijn eigen visie delen of het gesprek sturen en heb ik achteraf de transcripten laten nalezen en deze pas gepubliceerd nadat de respondenten daar toestemming voor hadden gegeven. Ik stelde de respondenten voorafgaand op de hoogte van de AVG en liet hen een formulier ondertekenen waarop ik uitlegde waaraan zij meewerkten en waar hun data wordt opgeslagen. Geen van de respondenten had moeite om dit te ondertekenen.

Eén van de respondenten gaf aan anoniem te willen blijven en de andere twee wilden niet dat hun geloofsovertuiging werd benoemd in combinatie met hun naam. Ik heb uiteindelijk besloten om de respondenten fictieve namen te geven, zodat ik de stroming die zij aanhangen erbij kan benoemen. Hiermee vergroot ik de representativiteit, omdat ik van alle 'grote' stromingen uiteindelijk iemand heb mogen spreken. Rachel is orthodox, Hannah is liberaal en David is messiasbelijdend.

¹⁴ Bruce L. Berg, *Qualitatieve research methods for the social studies*. (Pearson Education Inc., 2004), p.2

¹⁵ William Kelleher Storey, *Writing History, a Guide for Students*, p.58

¹⁶ Idem, p.59

1.6 Theoretisch kader

Dit hoofdstuk schetst het theoretisch kader waarbinnen het onderzoek wordt uitgevoerd. In het onderzoek staat de herinnering van de tweede generatie centraal. De theoretische onderbouwing van hoe een generatie zich iets kan herinneren zonder daar ooggetuige van te zijn geweest, wordt ook wel *postmemory* genoemd. Dit begrip wordt uiteengezet en toegepast op de Europese Joden die na de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust geboren zijn en vandaag de dag in Israël wonen. Zij zijn wel getuige van de gevolgen die de oprichting van de staat heeft op het dagelijks leven in het gebied, zoals het Palestijns-Israëlische conflict dat zeventig jaar na dato nog steeds voortduurt. Het perspectief van waaruit zij deze gevolgen benaderen, wordt volgens de theorie gevormd door de intergenerationele overdracht van traumatische ervaringen. Deze theorie wordt in het eerste deel van dit hoofdstuk uiteengezet en in het tweede deel op theoretische wijze toegepast op de Joden.

Marianne Hirsch heeft dit concept verzonnen om woorden te kunnen geven aan de kwaliteit van haar eigen relatie met haar ouders' verhalen over gevaar en overleving tijdens de Tweede Wereldoorlog en hoe hun verslaglegging daarvan haar eigen jeugd hebben bepaald.¹⁷ Dit begrip heeft zij in 1992 voor het eerst gebruikt in een artikel dat refereerde naar *Maus* van Art Spiegelmann. Deze analyse werd het eerste hoofdstuk van haar boek *Family Frames*. Hirsch herkent zichzelf in *Maus*' hoofdpersoon Artie als kind van Holocaust-survivors.¹⁸ Het verhaal van *Maus* onderstreept het belang van familie in het concept *postmemory*. In *Maus* vertelt Artie het verhaal van zijn vader die als Poolse Jood de Holocaust overleefde, in de vorm van een 'verhaaltje voor het slapengaan'. *Maus* verbindt persoonlijke met collectieve herinneringen, maar laat eveneens zien hoe geschiedenis kan getransformeerd worden tot een herinnering die kan worden doorgegeven door middel van een 'act of transfer', zoals Paul Connerton dit beschrijft.¹⁹ In *Family Frames* beschrijft Hirsch de herinnering aan andermans gebeurtenissen vanuit de Freudiaanse veronderstelling dat trauma iets in het onderbewuste is, wat zich kan uiten in psychische en lichamelijke symptomen. Hirsch's zoekt met haar concept *postmemory* in onder anderen *Family Frames* naar de impact die dergelijke trauma's van ouders op hun kinderen hebben.²⁰

¹⁷ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory, writing and visual culture after the Holocaust*, (New York: Columbia University Press, 2012), p.4

¹⁸ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory, writing and visual culture after the Holocaust*, p.13

¹⁹ Idem, p.29-31

²⁰ Leigh Gilmore. *Signs* 27, no. 1 (2001), via URL: [<http://www.jstor.org.eur.idm.oclc.org/stable/3175880>], p.283-286

Een ander belangrijk werk van Hirsch is *Ghosts of Home*, wat zij samen met Leo Spitzer heeft geschreven. In dit boek gaat zij op zoek naar verhalen over de Holocaust, zoals die beleefd is in Czernowitz, de woonplaats van haar ouders, voordat zij vluchtten naar Roemenië. Tijdens deze reis worden tijd en plaats verbonden aan haar eigen (traumatische) herinneringen. Hiervoor interviewen zij de tweede generatie en de emotionele effecten die het trauma van hun ouders op hun leven heeft gehad. Het doel is getuige te zijn voor de getuigen, stelt Hirsch.²¹ Deze herinneringen zijn het enige dat is overgebleven van het vooroorlogse Czernowitz, het 'thuis' van hun ouders.²² *Ghosts of home* onderstreept daarom het belang van *oral history* met betrekking tot de tweede generatie.

Hirsch heeft met haar werk een enorme invloed gehad binnen *memory studies*, als het gaat om identificatie met traumatische gebeurtenissen. Volgens Dorian Stuber is haar invloed misschien wel te groot geworden, omdat identificatie met traumatische gebeurtenissen iets is, wat een mens eigenlijk niet zou moeten willen ervaren.²³ Guy Beiner schrijft eveneens dat *postmemory* niet alleen meer wordt geraadpleegd met betrekking tot herinnering van de tweede generatie, maar ook in gevallen waarbij er geen sprake is van een familiale connectie met de gebeurtenis. Hiermee vervagen de grenzen tussen *memory* en *postmemory*, stelt hij.²⁴

Postmemory beschrijft de overdracht van de herinnering aan een persoonlijk, collectief of cultureel trauma van (voor)ouders op het nageslacht. Het concept beschrijft hoe de generatiekloof tussen ooggetuigen van een trauma en de generatie erna, die alleen door middel van verhalen herinneren wordt overbrugd en verklaart eveneens het gedrag waaronder zij zijn opgegroeid.²⁵ In *postmemory* is, evenals in het geval van psychoanalyse, de manier waarop mensen zichzelf bewust zijn en kritisch naar zichzelf durven kijken, allesbepalend voor de manier waarop zij op traumatische gebeurtenissen reageren.²⁶ Naast *postmemory* worden

²¹ Marianne Hirsch, *Ghosts of Home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory*, co-written with Leo Spitzer. (University of California Press, 2010), p.139

²² Steve Hochstadt. *German Studies Review* 34, no. 2 (2011), via URL: [http://www.jstor.org.eur.idm.oclc.org/stable/41303781], p.472-474

²³ Dorian Stuber. 'Review of 'Review of Marianne Hirsch, The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust.,'' in: *Bryn Mawr Review of Comparative Literature* Vol. 10 : No. 2 (2013) via URL: [https://repository.brynmawr.edu/bmrcl/vol10/iss2/5], p.7

²⁴ Guy Beiner, 'Probing the boundaries of Irish memory: from postmemory to prememory and back', in: *Irish historical studies*, volume 39:154, (2014), p.299

²⁵ Malina Ciocea & Alexandru Cârlan, 'Prosthetic memory and post-memory: cultural encounters with the past in designing a museum', in: *Romanian Journal Of Communication And Public Relations*, 17 (2015), p.11

²⁶ Dorian Stuber. 'Review of 'Review of Marianne Hirsch, The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust.,'' p.2

vaak de concepten *prosthetic memory* en *collective memory* toegepast op de herinnering aan de Holocaust. *Postmemory* verschilt allereerst van *prosthetic memory*, dat volgens Alison Landsberg beschrijft hoe mensen een herinnering verwerven aan een gebeurtenis die zij zelf niet hebben meegemaakt.²⁷ Zo kunnen mensen denken dat ze weten hoe het eraan toging tijdens de Holocaust, maar zij hebben deze ‘herinneringen’ verkregen door de media of een museum bijvoorbeeld.²⁸

Ten tweede verschilt *postmemory* van *collective memory*, dat volgens Maurice Halbwachs de manier beschrijft waarop een samenleving het verleden herinnert. Het representeert de herinnering van een groep mensen en is dynamisch door politieke, sociale of economische ontwikkelingen. Volgens Halbwachs is het onmogelijk om te herinneren buiten de context van de gemeenschap waarin je je bevindt. *Collective memory* is een sociale constructie of referentiekader waarbinnen groepen hun individuele herinnering vormen.²⁹

Toch speelt *collective memory* in een kwestie als de Holocaust een belangrijke rol, omdat het de geschiedenis van een specifiek volk bepaald. De manier waarop zij dergelijke historische gebeurtenissen individueel herinneren, dan wel vergeten, wordt medebepaald door de manier waarop de gemeenschap de gebeurtenis herinnert en herdenkt. Ik citeer Susan Hogervorst: ‘Herinneren vindt plaats aan de hand van gemeenschappelijke referentiepunten die vanuit gedeelde gegevens en opvattingen worden geconstrueerd.’³⁰ *Collective memory* wordt vanaf 1980 verbonden aan nationalisme door Pierre Nora. Volgens Aleida Assmann spelen individuele herinneringen een belangrijke rol in de vorming van de collectieve herinnering. De eerste drie generaties vormen de ‘levende’ herinnering, ook wel het communicatieve geheugen genoemd. Wanneer de laatste overlevende overlijdt, verdwijnt de verbinding tussen de verhalen en de gebeurtenis zelf en blijft de doorgegeven herinnering over.³¹

Hogervorst noemt twee fundamentele verschillen tussen individuele en collectieve herinneringen. Ten eerste zijn individuele herinneringen afhankelijk van een psyche, een letterlijk brein. Collectieve herinneringen zijn dat niet, en moeten daarom worden gezien als

²⁷ Alison Landsberg, ‘Prosthetic Memory: Total Recall and Blade Runner,’ in: *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, (London: Sage, 1995), p.175.

²⁸ Alison Landsberg, ‘Memory, empathy, and the politics of identification’, in: *International Journal of Politics, Culture and Society* (2009), p.222

²⁹ Maurice Halbwachs, *On collective memory*. Edited and translated by Lewis Coser. (Chicago: University Chicago Press, 1992), p.38

³⁰ Susan Hogervorst, *Onwrikbare herinneringen. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010*. Uitgeverij Verloren, Hilversum (2010), p. 19

³¹ Susan Hogervorst, *Onwrikbare herinneringen*, p.20

een metaforisch narratief, stelt hij. Het tweede verschil is dat een individuele herinnering verbonden is aan een ervaring en een collectieve herinnering niet. Zo vormen collectieve herinneringen een kader waarbinnen de individuele herinnering gedeeld kan worden.³²

Nu is er in het geval van *postmemory* bij de tweede generatie ook geen sprake van een persoonlijke ervaring die in de herinnering voorziet, maar is er wel een familiale band, waardoor de herinnering als een eigen herinnering kan worden ervaren. Pascale Bos voorziet het concept *postmemory* namelijk in een kader waarbinnen individuele en culturele herinnering kan worden onderzocht. Hij legt in zijn artikel de nadruk op de rol die identificatie speelt in herinnering. De mate van identificatie wordt ernstig beïnvloed door de aanwezigheid van een familiale connectie met de desbetreffende gebeurtenissen.³³ Dit is een belangrijke veronderstelling voor het ontstaan van de term *postmemory*, omdat *postmemory* de familiale herinnering van de kinderen van Holocaustoverlevenden beschrijft.

Hirsch stelt in haar boek *The generation of postmemory* (2012) de vraag of kinderen van ouders die traumatische ervaringen hebben overleefd, de herinnering hieraan meedragen in de zin dat deze gebeurtenissen invloed op hen hebben en bijvoorbeeld tot uiting komen in kenmerken van PTSS. Zij definieert het begrip als volgt: 'Postmemory beschrijft de relatie van de tweede generatie met krachtige, vaak traumatische ervaringen die aan hun geboorten voorafgingen, maar die desondanks zo diep werden doorgegeven dat ze op zichzelf een herinnering lijken te vormen'. Deze relatie ontstaat door de verhalen die van de ene op de andere generatie worden overgebracht. Het zijn dus gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden, maar nu nog effect hebben.

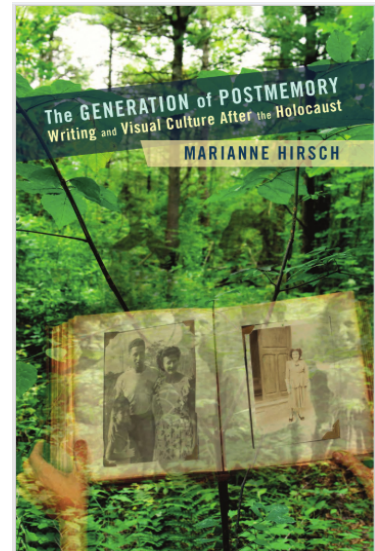
Het beschrijft de structuur van een inter- en transgenerationale terugkerende traumatische ervaring, als gevolg van een traumatische herinnering die zich in tegenstelling tot PTSS op generationeel niveau herhaalt. 'Post' wordt vaak gebruikt in de nasleep ergens van. Postkoloniaal betekent niet 'na-koloniaal', maar in de nasleep van het koloniale tijdperk. Het belangrijkste kenmerk van de tweede generatie is dat zij inspelen op de traumatische ervaring, als een discontinuïteit in de geschiedenis, en de schade van de gebeurtenis probeert te herstellen ten behoeve van de natie.³⁴

³² Idem, p.23

³³ Pascale Bos, 'Positionality and postmemory in scholarship on the Holocaust', in: *Women in German Yearbook*, Vol. 19 (2003), p.51

³⁴ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory*: p.5

Hirsch schildert het concept postmemory op de cover van haar boek af als een (foto)boek dat door verschillende handen wordt vastgehouden (afbeelding 1); en door meerdere ogen wordt gelezen. Meerdere lezers betekent ook meerdere gezichtspunten met betrekking tot de herinneringen. De foto loopt door over de randen van het papier heen, zo zijn herinneringen niet binnen een kader te vangen. Het gelaagde bladerdak representeert de oneindige lagen in de geschiedenis. Ondanks al deze invloeden blijft het bos bestaan, de bomen schitteren in de zon. Het leven gaat door.³⁵

Afbeelding 1

De traumatische ervaring die de Joden hebben meegemaakt, is de Holocaust en de daaraan voorafgaande Diaspora. Uiteindelijk mondten deze gebeurtenissen uit in de oprichting van de staat. De tweede generatie zou hier volgens de theorie op inspringen door de schade die de natie heeft opgelopen in het verleden te proberen te herstellen. Dit zou concreet betekenen dat zij actief zullen proberen de trauma's te verwerken en de Joodse identiteit te herdefiniëren vanuit nationalistisch perspectief. In de praktijk wordt dat zichtbaar in de Zionistische beweging die na de discontinuïteiten van de gebeurtenissen tijdens de Diaspora en Holocaust de gemeenschap proberen te herstellen in een eigen gebied. De gebeurtenissen omtrent deze oprichting van de nieuwe staat, gaan gepaard met nieuwe traumatische gebeurtenissen, zoals het Palestijns-Israëliësch conflict. Dit onderzoek analyseert de herinnering aan deze gebeurtenissen van de generatie die na 1948 is geboren en of zij ook pogingen doen de schade die de natie tijdens die gebeurtenissen heeft opgelopen, te herstellen.

Hirsch's theorie is aan kritiek onderhevig. Volgens Hirsch ontstaat deze kritiek naar aanleiding van de veronderstelling dat de tweede generatie hun eigen leed gelijkstellen aan dat van hun ouders en zo doen ten behoeve van hun eigen identiteitsdoeleinden.³⁶ Hirsch verwijst naar Gary Weissman die in zijn boek *Fantasies of witnessing* stelt dat *postmemory* niet bestaat, als het zou betekenen dat herinneringen van andere mensen als jouw eigen herinneringen voelen. Er is geen mogelijkheid om persoonlijke herinneringen van het ene individu te

³⁵ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory*, p.25

³⁶ Idem, p.20

transformeren naar de herinnering van een ander, stelt hij.³⁷ Zij beelden zich in dat zij getuige zijn geweest van historische gebeurtenissen die voor hun bestaan hebben plaatsgevonden, volgens Gary Weissman en volgens Ruth Franklin is dit te verklaren vanuit een bepaald schuldgevoel of juist ambitieuze, jaloerse of narcistische overwegingen.³⁸ Een ander punt van kritiek is, volgens Hirsch, dat de tweede generatie Joden een dermate grote slachtofferrol op zich nemen dat andere historische trauma's bijna uitgesloten worden van herinnering.³⁹ Hirsch stelt daarom dat postmemory geen identiteitspositie is, maar een generationele structuur van verschillende mogelijke manieren van overdracht.⁴⁰ *Postmemory* is dus te onderscheiden van andere soorten van herinnering, doordat het gekenmerkt wordt door een familiale link met de gebeurtenis en bepaalt het narratief van de herinnering door de generationele link de opvoeding en jeugd van de tweede generatie.⁴¹

³⁷ Gary Weissman, *Fantasies of witnessing: Postwar efforts to experience the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press (2004), p.17

³⁸ Ruth Franklin, *A thousand darkneses: lies and truths in Holocaust fiction*. Oxford: Oxford University Press (2011), p.217

³⁹ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory*, p.20

⁴⁰ Idem, p.35

⁴¹ Guy Beiner, 'Probing the boundaries of Irish memory: from postmemory to prememory and back', p.298

HOOFDSTUK 2: De geboorte van de Joodse staat

“Als ik u vergeet, Jeruzalem, laat dan mijn rechterhand zichzelf vergeten.”⁴²

In dit hoofdstuk staat de historische context waarin de oprichting van de staat Israël zich afspeelde centraal, evenals de historiografie aangaande de gebeurtenissen hieromtrent. Door middel van een adequaat overzicht van de gebeurtenissen en wat daarover is geschreven, kan de herinnering van de tweede generatie beter begrepen worden en in de juiste context geplaatst worden.

2.1 Opkomst van het moderne Zionisme (1900-1940)

2.1.1 Wat is Zionisme en hoe is het ontstaan?

Het klassieke Zionisme ontstaat om het gevoel van een nationale eenheid te kunnen bewerkstelligen onder de Joden in de Diaspora en leidt tot de wens van de Joden om te wonen in het geografische gebied waar in Bijbelse tijden de Israëlitische koninkrijken Israël en Juda zouden hebben gelegen. Zionisme verwijst naar Sion, een van de zeven bergen die rondom Jeruzalem liggen.⁴³ Om deze wens te begrijpen, is het noodzakelijk de betekenis van de oprichting van de staat te plaatsen in de Joodse overlevering. De grondslag van de religie van het Jodendom wordt gevormd door de Tenach, waarin onder andere de Torah is opgenomen. De Torah, of de vijf boeken van Mozes, die tevens zijn opgenomen in de Bijbel, staat vol met wetten, waaronder de spijswetten. Deze wetten zijn gebaseerd op de Tien Geboden en worden vandaag de dag door orthodoxe Joden nog steeds strikt gehouden. Zij vormen de basis voor de Joodse gemeenschappelijke identiteit en moeten gehouden worden tot de Messias zal komen.⁴⁴

In het vijfde boek van Mozes, dat Deuteronomium heet in de Bijbel, staat het volgende: “Wanneer alles werkelijkheid is geworden wat ik u beschreven heb, zegeningen en vervloeking, en wanneer u ten slotte, door de HEER, uw God, uiteengejaagd en verstrooid onder alle volken, daar lering uitgetrokken hebt en samen met uw kinderen naar de HEER, uw God, terugkeert en Hem weer met hart en ziel gaat gehoorzamen – daartoe heb ik u vandaag aangespoord -, dan zal de HEER, uw God, in uw lot een keer brengen: Hij zal Zich over u ontfermen en u, na u eerst verstrooid te hebben, weer uit al die landen bijeenbrengen. Zelfs al zijn sommigen verbannen naar het eind van de wereld, de HEER, uw God, zal u terughalen en weer bij elkaar brengen. Hij zal u terugbrengen in het land dat uw voorouders ooit bezaten en het u weer in bezit geven.”⁴⁵

Dit citaat uit Mozes' boek verklaart dat orthodoxe Joden de Diaspora als een strafmaatregel van God zien, maar dat zij door God zullen worden teruggebracht naar het land van hun voorouders, wanneer

⁴² Herziene Statenvertaling, Psalmen 137:5

⁴³ Paul Morren, *Theodor Herzl: grondlegger van het politieke Zionisme (1860-1904)* (Antwerpen: Uitgeverij Garant, 2004), p.19

⁴⁴ Simon Sebag Montefiore, *Jeruzalem. de biografie*, (Amsterdam: Nieuw Amsterdam 2011), p.48-50

⁴⁵ Herziene Statenvertaling, Deuteronomium 30:1-5

zij de wetten strikt zullen naleven. De oprichting van de staat is de vervulling van Gods belofte aan de Joden. Orthodoxe Joden geloven dat zij het einde der tijden kunnen bespoedigen door het aan hun voorvader Abraham Beloofde Land weer te gaan bewonen, dit wordt ook wel praktisch messianisme genoemd: het eigenhandig vervullen van Bijbelse beloften, zonder tussenkomst van de Messias. Door de opkomst van het nationalisme en het toenemende antisemitisme van de negentiende eeuw kreeg het Zionistische gedachtegoed onder de Joodse gemeenschappen in Europa en Amerika voeten in de aarde. Uri Zilbersheid definieert het Zionisme daarom als de territoriale opleving van het Joodse volk: herstel van de Joodse identiteit, maar ook sociaaleconomisch herstel en culturele wedergeboorte.⁴⁶

2.1.2 Hoe heeft het Zionisme zich ontwikkeld?

Terwijl het klassieke Zionisme met name gebaseerd is op religieuze overtuigingen, ontstaat het moderne Zionisme vooral aanleiding van de gevolgen van het antisemitisme en de overtuiging dat emigratie naar Palestina de enige manier is om de Joodse nationaliteit te bewaren. De grondlegger van het moderne Zionisme is Binjamin Se'ev Ben Jaakob (Theodor) Herzl (Boedapest, 1860 – Edlach, 1904). Hij is een Oostenrijks-Hongaars-Joods ideoloog, journalist en publicist. Zijn Duits-Joodse opvoeding stond in het kader van het Verlichtingsdenken. Herzl is getuige van de Dreyfus-affaire en de daaropvolgende antisemitische uitspattingen. Deze ervaringen hebben ertoe geleid dat hij *Der Judenstaat* (1896) heeft geschreven, waarin hij zijn oplossing voor het Jodenprobleem uiteenzet. Dit pamflet vormt de grondslag voor het moderne Zionisme.⁴⁷

Herzl overtuigt in *Der Judenstaat* de Europese Joden van het idee dat de oprichting van een staat in Palestina de enige oplossing is voor het antisemitisme van de twintigste eeuw. Herzl maakt in zijn werk allereerst onderscheid tussen klassiek en modern antisemitisme en stelt dat klassiek antisemitisme met name gebaseerd is op religieuze verschillen en vooroordelen. Zo werden de Joden vroeger gezien als de moordenaars van Jezus en hun rituelen en uiterlijkheden waren anders dan die van andere godsdiensten. Modern antisemitisme is een resultaat van de economische en politieke emancipatie en participatie van de Joden. Volgens Herzl worden ze de Joden gezien als revolutionair proletariaat wanneer ze falen, maar als ze succesvol zijn worden ze gehaat om hun rijkdom. Juist door de verdrukking heen zijn de Joden meer en meer een volk geworden, stelt Herzl. Ze delen een afkomst, zowel religieus als geografisch en delen

⁴⁶ Uri Zilbersheid, 'The Utopia of Theodor Herzl', In: *Israel Studies* Vol. 9, No. 3. (2004), p. 90-95

⁴⁷ Uri Zilbersheid, 'The Utopia of Theodor Herzl', p. 90-95

ook tradities en cultuur en een nationale identiteit die het volk sterk genoeg maakt om een 'modelstaat' te stichten.⁴⁸ Herzl creëert met deze woorden een verbeelde gemeenschap van Joden over de hele wereld, die dezelfde identiteit zouden delen. Hiermee sluit Herzl aan bij het twintigste-eeuwse nationalisme, dat de nadruk legde op de gemeenschappelijkheden van een natie.⁴⁹

Isolatie is de enige oplossing voor het Jodenprobleem, concludeert Herzl. Dan zal er nooit meer een Diaspora komen. Wanneer zij eenmaal gesetteld zijn in een eigen staat, zullen de Joden geen vijanden meer hebben.⁵⁰ Herzl bewijst zich hier mijns inziens een utopisch socialist, omdat in een globaliserende wereld totale onafhankelijkheid onmogelijk is. Het Palestijns-Israëliësch conflict dat sinds de oprichting van de staat voortduurt tot vandaag de dag, is het bewijs dat de Joden wel degelijk vijanden kunnen hebben in hun eigen staat.

Het twintigste-eeuwse Zionisme kende dus al verschillende versies onder de Joden. Aanhangers van het klassiek Zionisme beroepen zich op de Joodse overlevering, die stelt dat God het land aan Abraham heeft beloofd. Aanhangers van het moderne Zionisme zien de oprichting van de staat vooral als een overwinning na de Diaspora en de Holocaust, iets waar zij naar aanleiding van het antisemitisme, recht op hadden. De Zionisten maakten zich hard om zich op de wereldkaart te positioneren als een progressieve moderne samenleving. Zo stond op de wereldtentoonstelling van 1953 in Jeruzalem het watermanagement van Israël in de woestijn centraal.⁵¹

Ofira Gruweis Kovalsky verklaart dat Israël deze tentoonstelling georganiseerd heeft op basis van hun cultureel-economische narratief: de wildernis veroveren verwijst naar aartsvader Abraham, aan wiens nageslacht het huidige Israël zou worden gegeven. Na de uittocht uit Egypte, versloegen de Judeeërs de inwoners van dit 'Beloofde Land', waarop een periode van welvaart onder koning David, Salomo en de latere koningen van Israël en Juda volgden. Na een periode van relatieve vrede is het volk tijdens de wegvoering naar Babel verstrooid geraakt: de

⁴⁸ Theodor Herzl, *The Jewish State*, (1896), via URL: [<http://www.mideastweb.org/jewishstate.pdf>] p.12-13

⁴⁹ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. (London: Verso, 1983) p.17-19, 67

⁵⁰ Theodor Herzl, *The Jewish State*, p.48

⁵¹ Bureau International des Expositions, geraadpleegd op 26-09-2018 via URL: [<https://www.bie-paris.org/site/en/1953-jerusalem>]

Diaspora.⁵² In 1948 was daar dan eindelijk de vervulling van wat de Joodse profeet Ezechiël al had voorspeld: de erkenning van de staat Israël na eeuwenlange onderdrukking.⁵³

Door de koppeling te maken met het verleden, construeert Israël door middel van de tentoonstelling een collectieve identiteit. Het teruggrijpen op de Diaspora en Holocaust draagt bij aan de legitimatie en erkenning van de soevereiniteit van de staat.⁵⁴ De erkenning van de Shoah was een pijnlijk punt in het Europese zelfbewustzijn, omdat Europa haar eigen menselijkheid niet meer kon vertrouwen. De herinnering aan de schending van mensenrechten ten tijde van de Holocaust, wordt door Europa genegeerd en de periode na de oorlog wordt gekenmerkt door vergeet-politiek. De Joden grijpen bewust terug op de Holocaust om hiervoor erkenning te krijgen en om die erkenning vervolgens in te zetten als legitiemiddel voor het oprichten van de staat.⁵⁵

De eerste aanhangers van het Zionisme emigreerden al in de negentiende eeuw naar Palestina. Onder hen is al onderscheid te maken tussen de motieven tot vertrek. Een deel van hen vertrok enkel om de pogroms te ontvluchten, terwijl een ander deel emigreerde vanuit een enthousiast verheffingsideaal en uitzicht op een beter bestaan.⁵⁶ De Zionisten die migreerden, verzorgden hun eigen geschiedschrijving. Yoav Gelber stelt dat geschiedschrijving niet los gezien kan worden van de tijd waarin het is geschreven. De Zionistische historici waren namelijk geen academische historici. Het enige doel dat zij hadden was laten zien aan de wereld welke relatie de Joden in de Diaspora hadden met betrekking tot het land Israël. Zij waren Zionistische activisten die onder de omstandigheden waarin zij zich bevonden, noodgedwongen hun eigen historici werden.⁵⁷

Met de tweede generatie Zionistische historiografen verandert dit, stelt Tina Ottman. Rond de jaren '80 verliest de historiografie haar verontschuldigende toon, wanneer meer overheidsdocumenten boven tafel komen. Met name vanuit Arabische hoek komt meer

⁵² Ofira Gruweis Kovalsky, *The Conquest of the Desert Exhibition and fair 1953* (Haifa: Zefat Academic College & University of Haifa Israel, 2012) p.153

⁵³ Herziene Statenvertaling, Ezechiël 37:11-28

⁵⁴ Ofira Gruweis Kovalsky, *The Conquest of the Desert Exhibition and fair 1953*, p.154-161

⁵⁵ Andrea Mork. 'Constructing the House of European History'. In: *European commemoration: Locating World War I*. (Stuttgart, 2016) p.230

⁵⁶ Abdel el Hamidi, *Visit Palestine. Onderzoek naar Zionistische propagandaposters (1900-1956)*, (Rotterdam, 2015) via URL: [<https://thesis.eur.nl/pub/32548>], p.74

⁵⁷ Yoav Gelber, *The history of Zionist Historiography*. (2003) via URL: [http://www.aboutisrael.co.il/eng/articles.php?actions=details&p_id=520]

informatie aan het licht. Deze ontwikkelingen leiden uiteindelijk tot de geboorte van de Nieuwe Historici, waar in hoofdstuk 2.4 verder op ingegaan wordt.⁵⁸

⁵⁸ Tina Ottman, 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', In *Ritsumeikan Annual Review of International Studies, Volume 7*, (2008), p. 59-60

2.2 Nederlandse Joden voor, tijdens en na de Holocaust (1900-1945)

Om dit onderzoek af te bakenen worden alleen Nederlandse Israëli's geïnterviewd. Europese Joden hebben andere herinneringen de Tweede Wereldoorlog dan bijvoorbeeld Amerikaanse Joden, omdat zij ooggetuigen zijn geweest van het nazisme. Daarnaast is er zo bij de uitvoering van *oral history* geen sprake van een taalbarrière en wordt de kans op eventuele miscommunicaties verkleind. Daarom zoomt hoofdstuk 2.2 in op de historische context van de Nederlandse Joden tijdens en vlak na de oorlog, omdat zij tegen deze achtergrond hun overweging hebben gemaakt om naar Israël te emigreren, waar vervolgens de tweede generatie is geboren.

Historisch overzicht van de geschiedenis van de Joden in Nederland

De aanwezigheid van Joden in Nederland is tot de middeleeuwen toe marginaal geweest, maar in de veertiende eeuw krijgen de Joden in de christelijke Noordelijke Nederlanden de schuld van de pestepidemie en worden zij vervolgd. De Kerk verspreidde een slecht beeld van de Joden die Jezus hadden vermoord en Zijn Godheid loochenden en vond dat zij vernietigd moesten worden.⁵⁹

Gedurende de Reformatie veranderde deze negatieve tendens enigszins en ook de Willem Teelingck, de vader van de Nadere Reformatie, legt de nadruk op de toekomstige bekering van het volk der Joden.⁶⁰ De bekering van de Joden zou het bewijs zijn dat het christelijk geloof, volgens de interpretatie van Maarten Luther, waarheid was en dat de wederkomst van Christus spoedig zou geschieden. Johannes Calvijn stelt zelfs dat deze bekering van de Joden gepaard zal gaan met terugkeer naar Israël.⁶¹

Deze mate van verdraagzaamheid leidde ertoe dat de Nederlandse Joden in de zeventiende en achttiende eeuw een van de invloedrijkste Joodse gemeenschappen ter wereld vormden.⁶² De Joden in Holland zijn te onderscheiden in de sefardische en asjkenazische stroming, die zich ondanks culturele verschillen verbonden voelen in het universele jodendom.⁶³

⁵⁹ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2017) p.51-52

⁶⁰ W.J. Op 't Hof, *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw*. (Amsterdam 1984, Uitgeverij Ton Bolland) p.10-11

⁶¹ Teunis Brienen, 'Israël in de Reformatie en de Nadere Reformatie'. In: *Driestar bundels*, (oktober 1990), p.33-38

⁶² Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.98

⁶³ Idem, p.132

In 1796 maakt de 'Gelykstaat', oftewel de burgerlijke gelijkstelling van de Joden een einde aan de autonomie die de Joden twee eeuwen lang hadden genoten. In plaats van een natie waren zij nu individuele burgers, die hun collectieve identiteit moesten herdefiniëren in het verlichte absolutistische Nederland.⁶⁴ In deze periode begint de Joodse gemeenschap zichzelf Israëlitisch te noemen, ter herinnering aan de Bijbelse traditie en werd hiermee een opzichzelfstaande Nederlandse kerkgenootschap. De 'Nederlands-Israëlieten' bleven loyaal aan de transnationale Joodse identiteit, via onder andere *imagined communities*.⁶⁵

Anderson definieert een *imagined community* als volgt: de leden zullen nooit alle andere leden kunnen kennen, maar voelen zich toch met hen verbonden. Een verbeelde gemeenschap is te omschrijven aan de hand van letterlijke grenzen of culturele normen en waarden en kunnen zich daardoor onderscheiden van andere naties of gemeenschappen. De leden zien zichzelf als deel van een ontastbare samenleving. Dit lidmaatschap gaat zo diep dat mensen in staat zijn ervoor te sterven en te doden.⁶⁶

De Joodse gemeenschap wordt vanaf 1870 gekenmerkt door enorme opwaartse sociale mobiliteit, ook Joodse vrouwen hebben een sterke positie op de arbeidsmarkt. Vanaf de Eerste Wereldoorlog neemt het antisemitisme in Europa toe. In 1930 wonen er 112.000 Joden in Nederland. In 1941 was er een grote stroom vluchtelingen uit Oost-Europa naar Nederland gekomen en verbleven er in Nederland 140.000 'vol-Joden' en 20.000 'half- en kwart-Joden', waarvan 58% in Amsterdam woonde.⁶⁷ Tijdens de periode 1870-1940 werd het maatschappelijke leven gekenmerkt door secularisatie, ook onder de Joden, en de opkomst van het Zionisme. Hoewel het jodendom in de traditie liberaliseerde, werd wel vastgehouden aan de cultuur. Zo begroeven zij hun doden vrijwel altijd op Joodse begraafplaatsen.⁶⁸

De Nederlandse Joden hingen het orangisme aan en hadden hun plaats gevonden in de Nederlandse maatschappij. Desondanks kwamen er diverse vormen van antisemitisme voor, die door de tijd heen versterkten: Ten eerste religieus antisemitisme. Delen van de ultraconservatieve katholieke kring hielden vast aan de beeldvorming van Joden als moordenaars van Christus. Wel werd binnen deze kringen sporadisch aan Jodenzending gedaan, waarbij werd getracht de Joden te overtuigen van de waarheid van het christendom.

⁶⁴ Idem, p.222

⁶⁵ Idem, p.272-274

⁶⁶ Anderson, *Verbeelde gemeenschappen*, 17-19

⁶⁷ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p. 280-282

⁶⁸ Idem, p.297-299

Deze reformatorische christenen, waaronder de invloedrijke dominee Abraham Kuyper, gaven de joden de schuld van het liberale modernisme. Kuyper zag de Joden als een bedreiging voor het Arische ras en haar christelijke identiteit.⁶⁹ Ten tweede was er sprake van sociaal antisemitisme, gebaseerd op racisme. De Joden zijn 'een vreemde Ander'. Deze vorm uitte zich met name in antisemitische uitdrukkingen en stereotyperingen, die in Joodse kringen 'risjes' werden genoemd, en leidde uiteindelijk tot maatschappelijke discriminatie.⁷⁰

Gedurende de Diaspora bleven de meeste Joden zich wel verbonden voelen met het Beloofde Land, Palestina. Solidariteitsgevoelens tot de andere Joden in de Diaspora werden gevoed door Jodenvervolging en antisemitische uitpattingen. Voor de Nederlandse Joden functioneerde het in de negentiende eeuw ontstane Zionisme meer als inspiratiebron dan als revolutionaire beweging. Wel werd de Nederlandsche Zionistenbond (NZB) in 1899 opgericht, naar aanleiding van het pamflet van Theodor Herzl. Zij richtten het blad *De Joodse Wachter* en de verenigen de Nederlandsche Zionistische Studentenorganisatie (NZSO) en Joodsche Jeugdfederatie (JJF) op.⁷¹ Er waren diverse visies op het Zionisme in Nederland, wat leidde tot debat: Het Zionisme werd in Nederland vooral als filantropische stroming gezien, maar onder de orthodoxe Joden werd het Zionisme als aanstootgevend ervaren. Zij vonden het te liberaal en hun volk moest geduldig wachten tot God Zelf Zijn beloftes zou vervullen. Door de andere opkomende natiestaten werd het Zionisme beschouwd als logische reactie op het antisemitisme. De Mizrachiebeweging, die de staat op orthodoxe grondslag wilde oprichten, kreeg in Nederland wel wat voeten in de aarde. In 1917 werd op gelijke grondslag de jeugdvereniging Zichron Ja'akov gesticht, die later radicaliseerde. Veel geëmancipeerde Joden vonden hun Zionistische volksgenoten niet loyaal aan de Nederlandse samenleving. Zij werden door de Zionisten bestempeld als assimilanten. Het Zionisme in Nederland kan aan het begin van de twintigste eeuw omschreven worden als een Joods bewustzijn en een activiteit in verbondenheid met het internationale jodendom, zonder dat dit een negatief gevolg had voor hun Nederlandse identiteit, stellen Hans Blom et al.⁷²

⁶⁹ Bart Wallet, *Waarom het antisemitisme uiteindelijk niet aansloeg in de Nederlandse christelijk-sociale traditie*. In: Sofie (2016) via URL: <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/1538643/Kuyper+en+joodse+kwestie.pdf> p.4-5

⁷⁰ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.324-328

⁷¹ Ludy Giebels, 'Het ontstaan van een Zionistische beweging in Nederland', in: *Studia Rosenthaliana* 7, no. 1 (1973) via URL: <http://www.jstor.org/stable/41481380>, p.90

⁷² Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland* p.330-339

Ontstaan wens migratie en vertrek

De Joden vormden een goed geïntegreerde zuil van Nederlanders die binnenshuis nog vasthielden aan Joodse gebruiken en zich verbonden voelden met het internationale jodendom. Benedict Anderson stelt dat nationalisme kan leiden tot imperialisme en racisme, uit angst voor en haat tegen een vreemde minderheid.⁷³ Dit wordt in de vanaf de jaren '30 zichtbaar als de Joden door het nazisme als vreemde minderheid worden gezien. Deze ontwikkeling leidde onder sommige Joden tot radicaal Zionisme.⁷⁴

Tijdens de oorlog nam de antisemitische sfeer toe en mondde uiteindelijk uit in de Holocaust. Van de 140.000 Nederlandse Joden werden er 117.000 door de Duitsers gedeporteerd. Slechts 5000 van hen keerden terug.⁷⁵ De *Final Solution* kostte de levens van meer dan 100.000 Nederlandse Joden. De Joden in Nederland hebben het statistisch gezien het zwaarst gehad. Van de Nederlandse Joden is 79% slachtoffer geworden van het nazisme, ten opzichte van ongeveer 40% in België en Duitsland. Vooral de gezagsgetrouwheid van de Nederlanders aan de bezetter, de vergaande assimilatie van de Joden en de buitengewone macht van de SS in Nederland hebben een fatale rol gespeeld.⁷⁶ Er werd door Nederlanders veel geld verdiend met het aangeven van ondergedoken Joden, een daad die werd beloond met een geldbedrag van 7,50 gulden.⁷⁷

Na de oorlog hielden de Joden zich bezig met de wederopbouw van de Joodse gemeenschap. Desondanks zijn zij ervan overtuigd dat het Joodse leven in Nederland nog maar kort zou bestaan. Hierdoor deed zich een paradox voor: Enerzijds groeide het verlangen om naar Israël te verhuizen, maar anderzijds volgden de Joden de heersende trend van die tijd zetten zij zich in voor de wederopbouw van het Joodse leven in Nederland.⁷⁸

Ondanks dat de Nederlandse regering had verklaard geen onderscheid meer te maken tussen Joden en niet-Joden, verliep de wederopbouw voor de Joden niet makkelijk. Eén van de consequenties hiervan was dat staatloze Joodse vluchtelingen uit Duitsland als Duitsers

⁷³ Anderson, *Verbeelde gemeenschappen*, 125

⁷⁴ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.359

⁷⁵ Isaac Lipschits, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*, (Amsterdam: Uitgeverij Mets & Schilt, 2001), p.17

⁷⁶ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.404-406

⁷⁷ Ad van Liempt, 'Het Joden vangen werd een ware hartstocht', in: *Historisch Nieuwsblad* (september 2011), via URL: [<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28194/het-joden-vangen-werd-een-ware-hartstocht.html>]

⁷⁸ Bart Wallet, 'Een familie van gemeenschappen. De dynamiek van joods Nederland in de naoorlogse periode.' In: *Achter de zuilen. Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014), p.135-136

geregistreerd werden in Nederland, en dus als vijanden werden gezien.⁷⁹ Enkel van hen werden blij onthaald bij terugkeer uit de kampen, maar de meesten waren uitgeschreven als rechtspersoon en hun bezit was vergeven. Het erfrecht verviel in veel gevallen, omdat je enkel kon erven van iemand die officieel en wettelijk overleden was. Dit gold niet voor gedeporteerde Joden, omdat zij in de categorie ‘vermist’ vielen.⁸⁰ Teruggekeerden waren hun huizen, banen, families, vermogen, organisaties en netwerken kwijt. Dit leidde tot afname van onderlinge differentiatie bij de Joden en de oprichting van de JCC in 1945, die zich hard maakte voor een nieuwe plaats voor de Joodse gemeenschap in een ontzuilend Nederland. Deze periode werd eveneens gekenmerkt door de strijd om de voogdij over de 2041 zogenaamde ‘oorlogspleegkinderen’, de Joodse kinderen die de oorlog in – meestal protestantse – onderduikgezinnen hadden overleefd, maar nu wees waren.⁸¹ Na de oorlog heerste er twijfel onder de Joden over wel of niet te migreren. Nederland bleef na de oorlog verzuild en de Joodse gemeenschap werd daarom als aparte religieuze denominatie beschouwd.⁸²

Nederland erkende in verband met de koloniale oorlog in het islamitische Indonesië de staat Israël pas na 1949, omdat zij in hun pogingen de koloniën te behouden, bang waren dat de islamieten hen de erkenning van de Joodse staat zouden kwalijk nemen. De oprichting van de Joodse staat betekende namelijk de verdwijning van de islamitische Palestijnse staat. Er ontstond contact tussen Nederlandse Joden en de Israëlische staat. De Joodse verenigingen bloeiden weer op en richtten zich op het leren van de Hebreeuwse taal en gebruiken ter voorbereiding op eventuele emigratie.⁸³ Door een eigen taal te handhaven, versterkten zij hun natie.⁸⁴

Een van de pijnlijke aspecten van deze periode is de plaats van de Shoah in de Europese herinneringscultuur.⁸⁵ Dit kwam in Nederland tot uiting in een vergeet-cultuur, in het kader van de overtuiging dat iedereen had geleden in de oorlog en er dat er beter gefocust kon worden op wederopbouw in plaats van onderscheid te maken en het lijden te herdenken. De herinnering aan de oorlogservaring van de Joden werd in Nederland overschaduwd door de

⁷⁹ Isaac Lipschits, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*. p.13

⁸⁰ Idem, p.134

⁸¹ Michal Citroen, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik*, (Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum, 1999), p.201

⁸² Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.408-428

⁸³ Idem, p.430-433

⁸⁴ Anderson, *Verbeelde gemeenschappen*, p.67

⁸⁵ Ofira Gruweis Kovalsky, *The Conquest of the Desert Exhibition and fair 1953*, p.154-161

verheerlijking van de verzetshelden. Ook werd de Holocaust met name door het Islamitische Midden-Oosten al snel na de oorlog ontkend.⁸⁶ Daarnaast bleef het sociaal antisemitisme bestaan in Nederland. Het Zionisme won door deze ontwikkelingen terrein en drong erop aan op *alija* te gaan, wat emigreren naar Israël betekent. Met de toename van het multiculturalisme ontstond er in Nederland pas in de jaren '60 een pro-Israëliëse tendens en kwam er politieke aandacht voor de traumatische ervaringen van de Joden en psychische gevolgen daarvan.⁸⁷

Al deze ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat uiteindelijk veel Joden uit Nederland vertrokken naar Israël, de eerste Joodse staat sinds 70 na Christus. Zij zijn hierin dus niet direct geïnspireerd door het Zionisme dat in het begin van de twintigste eeuw opkwam, maar met name door de Holocaust en de manier waarop Nederland daarmee omging.

⁸⁶ Manfred Gerstenfeld, *Verwongen beelden van de Holocaust*. (Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2011), 55-69

⁸⁷ Hans Blom et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, p.438-452

2.3 De oprichting van de staat (1945-1950)

Naar aanleiding van paragraaf 2.1 kan gesteld worden dat het Joods nationalisme afweek van het Europees nationalisme, omdat zij geen soevereiniteit op Europees grondgebied konden krijgen en dus wel moesten emigreren. Zo krijgt het Joods nationalisme een imperialistisch, koloniaal karakter. Haar houding ten opzichte van de Palestijnen was doordrongen van het Europese koloniale discours: een land zonder volk, voor een volk zonder land. De Palestijnen waren niet van deze houding gediend, maar Palestina stond sinds de opstelling van het Sykes-Picotverdrag van 1916 onder Brits mandaat.⁸⁸ Onder invloed van de Jood Chaim Weizmann schrijft de minister van buitenlandse zaken, Arthur Balfour, in november 1917 een brief waarin hij bekendmaakt dat Engeland de Zionistische wens voor een eigen staat steunt (afbeelding 2).

Foreign Office,
November 2nd, 1917.

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country"

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'A. Balfour', with a small flourish above the first name.

⁸⁸ Marianne van Leeuwen, *Vrede als nevendoeel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten* (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2010), via URL:

https://pure.uva.nl/ws/files/1338616/113703_PDF_1532van_leeuwen_text_HR.pdf, p.6

Veel Joden trokken vanuit de hele wereld naar aanleiding van de Balfour-verklaring naar Palestina, maar kwamen daar direct al in conflict met Palestijnen. Zo veroorzaakt In 1929 een klein voorval bij de Klaagmuur een reeks gewelddadige Arabisch-Joodse botsingen, omdat de Palestijnen hun onafhankelijkheid wilden behouden. De Joden bewezen zich intussen een ‘aanwinst’ voor het gebied, door onder andere de uitvoer van agrarische producten binnen vijftien jaar vertienvoudigden, door middel van irrigatiemethodes op basis van het drieslagstelsel en de aanleg van een waterpijplijn Negevwoestijn. Intussen nam Duitse terreur toe en vluchtten steeds meer Joden naar Palestina. De Britse regering besloot de Joodse immigratie te beperken tot 15.000 per jaar.⁸⁹

Het doel van de Zionistische bewegingen was na de oorlog om de overlevenden van de Shoah, die nu ondergebracht waren in kampen voor *Displaced Persons*, een veilige thuishaven te bieden in Palestina.⁹⁰ Daardoor nam na de Holocaust het aantal Joodse immigranten in Palestina toe en ontstaan terroristenorganisaties tegen Engeland, om de Balfoureisen te handhaven. De Britten hadden al aan de VN aangegeven het mandaat terug te geven, waarop de VN trachtte het land in twee onafhankelijke staten te verdelen, een Israëlische en een Arabische. De Britten verlaten uiteindelijk op 13 mei 1948 het land definitief.⁹¹

De dag erna werd, ongeacht de afspraken van de VN, de staat Israël uitgeroepen onder leiding van president Chaim Weizmann en minister-president David Ben Goerion. Dit is het startschot voor een oorlog tussen Israël en Egypte, Syrië en Jordanië, waarbij allen behalve Syrië grond winnen ten koste van de door de VN onafhankelijke beoogde Arabische staat. Als de Arabisch-Israëlische oorlog van 1948-1949 ten einde komt, bezit de nieuwe Joodse staat 77% van Palestina. Egypte bezet de Gazastrook en Jordanië bezet de westelijke Jordaanoever en Oost-Jeruzalem.⁹² Hierdoor werd de grens tussen Israël en Jeruzalem precies aan de rand van de Tempelberg of Zionsberg gesitueerd. Vanuit religieuze overwegingen is voor de Joden het doel om Jeruzalem in ere te herstellen, nog niet behaald.⁹³ De Joden geloven dat de Messias

⁸⁹ Plantagenet Sommerset Fry, *De wonderbaarlijke geschiedenis van het Joodse volk*, (Amsterdam: PBC Publishing Vereniging tot Verspreiding der Heilige Schrift, 1976), p.80-87

⁹⁰ Bart Wallet, ‘Een levend gedenkteken. Israël, Joods Nederland en de herinnering aan de Shoah’, in: *De Hollandsche Schouwburg: Theater – Deportatieplaats – Plek van herinnering*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013), p.192

⁹¹ Plantagenet Sommerset Fry, *De wonderbaarlijke geschiedenis van het Joodse volk*, p.88-89

⁹² Marianne van Leeuwen, *Vrede als nevendoel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten*, p.7-10

⁹³ Bart Wallet, ‘Zion: de term, de plek en de pelgrim. De creatie van een omstreden pelgrimsplek’. In: *Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam*, (2018), p.40-44

uit het geslacht van David geboren zal worden, dat hij koning zal worden in Israël en dat Hij de Joden zal verlossen van het antisemitisme en het einde van de tijden zal bewerkstelligen. Deze uiteindelijke verlossing is het religieuze narratief van het Jodendom en verklaart mijns inziens de hoop die zij door de verdrukking heen houden op een betere toekomst.

In februari 1949 erkennen de Joden grenzen met Egypte, Libanon, Jordanië, Syrië. Jeruzalem wordt verdeeld tussen Israël en Jordanië. De islamitische Arabieren zagen Joden als zwervende ongelovigen en erkenden de staat niet.⁹⁴ Het Arabisch-Israëliësch conflict was begonnen met de vlucht van 700.000 Arabische bewoners uit Palestina in de periode 1947-1949. Palestina was demografisch drastisch veranderd en zou de komende 70 jaar in ieder geval Israël gaan heten.⁹⁵

⁹⁴ Plantagenet Somerset Fry, *De wonderbaarlijke geschiedenis van het Joodse volk*, p.90-91

⁹⁵ Marianne van Leeuwen, *Vrede als nevendoeel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten*, p.10

2.4 Historiografie: Palestijns perspectief

De heilige stad Jeruzalem en de daarbij behorende Tempelberg, is het brandpunt van de eeuwenoude strijd tussen de abrahamitische godsdiensten. Joden en moslims geloven dat God het huidige land Israël aan hun volk heeft toegezegd en dat de wereld op die plek zal ophouden te bestaan. Dit laatste geloven ook de christenen.⁹⁶

Dit gegeven maakt het onmogelijk om een eenduidig antwoord te geven op de vraag over wie de rechtmatige eigenaar is van het gebied. In *Time Maps* verklaart Eviatar Zerubavel dat *priority*, oftewel de vaststelling van wie de eerste rechtmatige eigenaar is, een van de manieren is waarop de toe-eigening van een land door een natie wordt gelegitimeerd. Hieraan ligt de veronderstelling ten grondslag dat de status als *native* bewoner van een gebied relationeel is, dus dat er een volgorde is van volken die het gebied eerst en daarna hebben bewoond. In het geval van Palestina veroorzaakt dit een complex conflict, omdat beide volken een geschiedenis hebben die terugloopt tot Abraham. Volgens de overlevering zijn de islamitische Arabieren de nakomelingen van Abrahams zoon Ismaël en de Joodse Israëli's de nakomelingen van Abrahams zoon Izak. Beide volken geloven dat God aan Abrahams nageslacht het gebied heeft beloofd. Er is dus geen rechtmatige eigenaar van het gebied vast te stellen en die conclusie verklaart waarom deze twee volken al zolang met elkaar in een conflict verwickeld zijn.⁹⁷

Het publieke Palestijnse discours aangaande de Holocaust en de oprichting van de staat moet gezien worden in de context van het conflict tussen het islamitische en westerse perspectief. De periode na 1945 stond voor de Palestijnen in het teken van grote politieke druk, omdat de Joodse immigratie exponentieel groeide, doordat Zionistische bewegingen er alles aan deden om zoveel mogelijk Joden onder te brengen in Palestina. Hierdoor ontstonden er binnen het Palestijnse politieke debat twee opvattingen. Enerzijds werd de Joodse tragedie erkend, maar de link van deze tragedie met Palestina werd ontkend. De oplossing voor de Joodse tragedie was een taak voor de hele wereld volgens deze visie en de Arabieren werden nu onterecht de dupe van de Zionistische beweging, die het leed van de Europese Joden uitbuiten ten behoeve van hun eigen politieke belang. Anderzijds werd de tragedie van de Holocaust ontkracht en geminimaliseerd. Ook deze visie ontkent de link tussen Europese Joden

⁹⁶ Simon Sebag Montefiore. *Jeruzalem*, p.17

⁹⁷ Eviatar Zerubavel. *Time Maps*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2004), p. 105-108

en Palestina en stelde dat nu de nazi's verslagen waren, alle Joden gewoon weer terug moesten naar hun herkomstland.⁹⁸

De Joden zouden het aantal slachtoffers vreselijk overdreven hebben, volgens een artikel in Syrische overheidskrant *Filastin al-Thawra* ('Palestijnse Revolutie'). De Palestijnse president Abbas Mahmoud ontkent in zijn proefschrift de Holocaust en stelt zelfs dat de Zionisten collaboreerden met de nazi's. Hiermee ontstond een nieuw thema in het Palestijnse discours: de vergelijking tussen Zionisme en nazisme na de speech van David Ben-Gurion, die werd vergeleken met Hitlers propagandaspeeches. Hitler creëerde Lebensraum, zoals de Zionisten 'grenzen opnieuw vaststellen'. De Palestijnse overheidskrant *al-Hayat al-Jadida* verklaart de Holocaust als wederzijdse radicalisering: de Joden hebben de Duitsers in de Eerste Wereldoorlog verraden, waarmee zij het antisemitisme over zich afroepen. Daardoor ontstaat uit hun volk weer een nieuwe terroristische organisatie, het Zionisme, dat gebaseerd is op dezelfde denkwijze als het nazisme, omdat het daardoor veroorzaakt is.⁹⁹

De nazistische invloeden zouden terug te zien zijn in het feit dat de Joden van Palestina één groot concentratiekamp hebben gemaakt, volgens overheidsdocumenten. Het Palestijnse publieke discours beschouwt de Palestijnen dus als de gedupeerden van het Zionisme, maar ontkent het slachtofferschap van de Joden en daarmee hun recht op het oprichten van de staat – de *Nakba*.¹⁰⁰ Het woord *Nakba* wordt meestal vertaald met 'catastrofe', maar wordt volgens de Nieuwe Historicus Ilan Pappé evengoed vertaald met 'Holocaust'.¹⁰¹

De *Nakba* omschrijven zij met dezelfde terminologie als de Joden: Holocaust, massamoord, slachtofferschap, Diaspora, Shoah. De oprichting van de staat functioneert in het Palestijnse narratief als ontstaansmythe voor een nieuw nationalisme en staat symbool voor hoop op een betere toekomst.¹⁰²

⁹⁸ Meir Litvak & Esther Webman. 'Perceptions of the Holocaust in Palestinian public discourse.' In: *Israel Studies Vol. 8, No. 3, Israel and the Holocaust*. (2003), p. 124

⁹⁹ Meir Litvak. 'Perceptions of the Holocaust in Palestinian public discourse'. p.129

¹⁰⁰ Idem. p.130-133

¹⁰¹ Ilan Pappé. 'Humanizing the text: "New history" and the trajectory of the 1948 historiography.' In: *Radical History Review, Issue 86*, (2003), p.102-122

¹⁰² Meir Litvak. 'Perceptions of the Holocaust in Palestinian public discourse'. p.130-133

De oprichting van de staat Israël leidt uiteindelijk tot een belangrijke politieke ontwikkeling: de oprichting van de Palestine Liberation Organization (PLO), die ontstaat ten behoeve van het bewaren van de Palestijnse identiteit en een onafhankelijke Palestijnse staat in het Midden-Oosten.¹⁰³ De PLO streeft naar een onafhankelijke Palestijnse staat in het Midden-Oosten. Zij gebruiken hetzelfde symbool, een roos, in hun embleem als Israël introduceerde tijdens de wereldtentoonstelling van 1953, waarin duidelijk wordt dat zij beiden uit zijn op hetzelfde geografische gebied. Uiteindelijk ontstaan na de twee intifada's, oftewel Palestijns-Israëlische conflicten, ook de bewegingen Hamas en Hezbollah naar aanleiding van dit gedachtegoed.¹⁰⁴

In 1993 verklaart Yassar Arafat namens de PLO dat Israël het recht heeft om in vrede en veiligheid te bestaan, waarna Yitzhak Rabin, de vijfde Israëlische premier, de PLO erkent als enige vertegenwoordiger van de Palestijnen. Hiervoor kregen zij beiden de Nobelprijs voor de Vrede. Echter leert de actualiteit ons dat deze onderhandelingen uiteindelijk gefaald hebben.

De *Journal of Palestine Studies* heeft vijftig jaar na de oprichting van de staat een relevant vergelijkbaar onderzoek gedaan en interviews gehouden onder Palestijnen met betrekking tot hun herinnering aan de *Nakba*, de oprichting van de staat Israël. De belangrijkste thema's die hierin naar voren kwamen, zijn de volgende. De *Nakba* is een traumatische herinnering voor de eerste en tweede generatie Palestijnen. Het is moeilijk om deze herinnering te onderscheiden van die van je omgeving en de collectieve herinnering. De herinnering staat in het teken van de speciale status die martelaren hebben bij Godvluchtelingen, angst, hongersnood en gebrokenheid, want doordat de imams de bezetting

Afbeelding 3: Postzegel Wereldtentoonstelling 1953

Afbeelding 4: Embleem van de PLO

Afbeelding 5: Rabin, Clinton en Arafat in 1993

¹⁰³ Mamdouh Nofal et al., 'Reflections on al-Nakba' in: *Journal of Palestine Studies* XXVIII, no. 1 (1998), p.16

¹⁰⁴ Historiek, *Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO)*, via URL: <https://historiek.net/plo-geschiedenis-palestijnse-bevrijding/84213/>

predikten als een straf van Allah radicaliseerde een deel van de bevolking of zweren hun geloof af, wat leidde tot gebroken gezinnen en conflicten.¹⁰⁵

In de nasleep van de oprichting van de staat wordt in 1951 de Arab Nationalist Movement, een anti-Zionistische, pan-Arabische groepering opgericht.¹⁰⁶ De Palestijnse schrijver Fawaz Turki stelt dat de Israëlieten maar één doel hadden en dat was om op racistische overweging de Palestijnen uit de geschiedenis weg te vagen.¹⁰⁷

In de jaren 1990 wordt er een verandering zichtbaar in de historiografie van het Arabische Holocaust ontkenningdiscours. De fundamentele veronderstelling van de nieuwe benadering is dat het Arabisch-Israëliësch conflict alleen kan worden opgelost wanneer de Joodse en Palestijnse tragedies erkend wordt en er sprake is van wederzijdse vergeving.¹⁰⁸ Dit zou wel een verandering van beide narratieven vereisen, want zonder erkenning van de link tussen wat de Joden is overkomen in de Tweede Wereldoorlog en wat de Palestijnen is overkomen in de nasleep daarvan, is co-existentie niet mogelijk, volgens de Palestijnse professor Edward Said.¹⁰⁹ Hij propageert een nieuw Israëli-Palestijns narratief, dat vrij is van ethnocentrisme en religieuze intolerantie. De Holocaust historiografie weerlegt dit voorstel, met het argument dat hiermee de Holocaust wordt gebagatelliseerd.¹¹⁰

Yezid Sayigh (1955) maakt deel uit van de tweede generatie overlevenden van de Nakba en geeft les in internationale politiek. Hij stelt ook dat de gebeurtenissen omtrent al-Nakba gedeconstrueerd worden, teneinde een narratief op te stellen. De Palestijnen moeten kritisch de rol van ieder individu of groepering in de gebeurtenissen evalueren.¹¹¹

De Palestijnse historiografie met betrekking tot de oprichting van de staat Israël, staat dus in de context van het Holocaustdiscourse en is aan verandering onderhevig. Volgens Avraham Sela en Alon Kadish is deze verandering gering en staat de Palestijnse historiografie nog in het teken van het slachtoffer-narratief, met name in de literatuur en poëzie. Het Palestijnse narratief over de oprichting van de staat is vooral gebaseerd op mondeling overgedragen getuigenverklaringen van de Palestijnse vluchtelingen. In het proces van historische betekenisgeving wordt daardoor minder rekening gehouden met historische

¹⁰⁵ Mamdouh Nofal et al., 'Reflections on al-Nakba', p.5-6

¹⁰⁶ Idem, p.7-9

¹⁰⁷ Idem, p.10

¹⁰⁸ Litvak. *Perceptions of the Holocaust in Palestinian public discourse*, p.130-133

¹⁰⁹ Idem, p.133

¹¹⁰ Idem, p.134

¹¹¹ Mamdouh Nofal et al., *Reflections on al-Nakba*, p.19-22

nauwkeurigheid van de herinnering. Inmiddels fungeert de *Nakba* niet enkel als ontstaansmythe, maar ook als mobilisatiemiddel en leidt de herinnering aan de *Nakba* tot collectieve acties en demonstraties. Een belangrijk thema in de herinnering van de Palestijnen aan de oprichting van de staat Israël is hoe zij slachtoffers van de slachtoffers werden.¹¹²

De kloof tussen Palestijnse en Israëlische historici is moeilijk te dichten door middel van een historisch compromis. Beiden volken tonen zich nog niet bereid hun narratief aan te passen. Vasthouden aan een nationale narratief van in je recht staan en slachtofferschap, ontkenning van het narratief van de ander en het niet erkennen van eigen fouten belemmert co-existentie van de twee volken. Het conflict tussen deze twee volken heeft geleid tot een wereldwijd pro-Israël vs. Free Palestina-debat, dat staat of valt met de oprichting van de staat Israël in 1948 en de ‘rechtmatige eigenaar’ van het betreffende geografische gebied.

¹¹² Avraham Sela, Alon Kadish, ‘Israeli and Palestinian memories and historical narratives of the 1948 War’, In: *Israel Studies* Vol. 21, Iss. 1. (2016). p.9-14

2.5 Ontwikkelingen na de oprichting van de staat: opkomst van de tweede generatie (1950>)

Herschrijving oprichting van de staat door de tweede generatie: Nieuwe Historici

Ook het Zionistische perspectief is aan verandering onderhevig, wat met name duidelijk wordt met de opkomst van de Nieuwe Historici. De Nieuwe Historici vormen een groep historici die opkomt in de jaren '80, naar aanleiding van onderzoek op basis van officiële documenten die dan voor het eerst sinds de oprichting van de staat worden vrijgegeven door de Israëliëse overheid. Zij ontdekken dat de oprichting van de staat gepaard is gegaan met diverse oorlogsmisdaden en stellen deze aan de kaak. De Nieuwe Historici openen het debat met betrekking tot de gang van zaken gedurende de oprichting van de staat en de periode erna en rekenen af met het traditionele Zionistische narratief en zij vinden daarin veel aanhang onder de tweede generatie. De Nieuwe Historici neigen meer naar het Palestijnse narratief.

Volgens de Zionistische overlevering heeft het moedige Israël als de kleine David tegen Goliath gevochten en overwonnen tegen de Arabische miljoenenovermacht, maar veertig jaar later bleek uit onderzoek van de Israëliëse historicus Benny Morris dat Israël in 1948 een serie gruwelijkheden – massamoorden, vernietigingen en verkrachtingen – tegen de Palestijnse Arabieren had begaan. Morris' ontdekking leidde tot het ontstaan van de Nieuwe Historici, die stellen dat het Zionisme een koloniaal karakter had en werd gevoed door romantisch nationalisme: De Zionistische Joden trokken zich niets aan van het feit dat er al 1,25 miljoen Arabieren woonden in het gebied dat zij op het oog hadden voor ten minste 800.000 van hun volksgenoten. De verhalen over de Joodse terroristische organisaties Irgoen en Lechi die het dorp Deir Yassin op 8 april 1948 uitmoordden, leidde tot een massale vlucht van Arabieren uit het gebied. Volgens de Joodse geschiedschrijving zijn zij vrijwillig vertrokken, maar volgens Ilan Pappé, een van de Nieuwe Historici was deze uitdrijving gebaseerd op een systematisch transferplan.¹¹³

Tom Segev is de historicus die al in 1986 in zijn boek *1949: The First Israeli's* schrijft dat Ben-Gurion inderdaad opdracht heeft gegeven tot de verdrijving van Palestijnen uit de dorpen Lydda en Ramleh. Daarnaast stelt hij dat de Palestijnen die in Israël mochten blijven wonen, in een isolement werden geplaatst en dat de Joden op grote schaal Arabische bezittingen hebben geplunderd. Ook zegt hij dat Arabische leiders bereid waren tot vredesonderhandelingen, maar dat de Israëliëse overheid hier niet in mee ging, omdat zij dan de gevluchte Palestijnen zouden

¹¹³ Ilan Pappé, *The ethnic cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld Publications Limited, 2006), p.86-90

moeten opvangen. Volgens Ben-Gurion zou het vluchtelingenprobleem zich over tijd vanzelf oplossen.¹¹⁴ Of de Joden echt *Lebensraum* hebben gecreëerd op basis van een Zionistisch masterplan, zoals enkelen van de Nieuwe Historici beweren, is nooit bewezen. Desondanks herzien de Nieuwe Historici met hun standpunten op controversiële wijze de geschiedenis van de oprichting van de staat in de herinnering van de tweede generatie.¹¹⁵

Tina Ottman legt uit waarom de beweging kon ontstaan en waarom hun verhaal nooit eerder is verteld. De eerste reden is dat de Israëlische autoriteiten pas in de late jaren '70 archiefdocumenten vrijgeven die geschreven waren in de tijd van de oprichting van de staat. Tot die tijd claimden Joodse historici dat de Palestijnen Israël vrijwillig hebben verlaten, in opdracht van de Arabische leiders. De tweede ontstaansreden voor de Nieuwe Historici is de ontwikkeling binnen de geschiedschrijving, die steeds academischer werd en naar eigen zeggen 'zo objectief mogelijk' publiceerde. Toch vraagt Ottman zich af hoe de Nieuwe Historici primaire bronnen konden vinden van een geschiedenis die volgens hen gewist en vergeten was.¹¹⁶ Het feit dat de Nieuwe Historici zich baseren op zogenoemde objectieve documenten die nooit eerder vrijgegeven zijn, legt meteen hun Achilleshiel bloot. Desondanks zijn hun ideeën volgens Joel Beinin breed gedragen onder liberale Israëli's.¹¹⁷

In *The debate about 1948*, benoemt Avi Shlaim de vijf veronderstellingen die de Nieuwe Historici bekritisieren: Volgens de overlevering wilden de Britten de oprichting van een Joodse staat verhinderen; hadden tijdens de Arabisch-Israëlische Oorlog van 1948 de Palestijnse vluchtelingen vrijwillig hun huizen verlaten; was tijdens de oorlog van 1948 de machtsverhouding tussen de Zionistische en Arabische troepen in het voordeel van de Arabieren; hadden de Arabische staten een gecoördineerd plan om de nieuwe Joodse staat te vernietigen en stond de onverzoenlijke houding van de Arabische leiders een vreedzame oplossing in de weg. De Nieuwe Historici stellen daarentegen dat de Britten een Palestijnse staat wilden vermijden, dat de vluchtelingen deels waren verdreven, dat zowel in manschappen, als in bewapening Israël een overwicht had, dat de Arabieren onderling verdeeld

¹¹⁴ Ann M. Lesch, 'Revisionist history: 1949: The first Israelis', by Tom Segev.' In: *Journal of Palestine Studies*, Vol. 16, No. 1 (1986), p. 145-147

¹¹⁵ Simone Korkus, *Het ontstaan van de staat Israël*, in: *Historisch Nieuwsblad* (2008), geraadpleegd via URL: [\[https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7008/het-ontstaan-van-de-staat-israel.html#\]](https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7008/het-ontstaan-van-de-staat-israel.html#)

¹¹⁶ Tina Ottman. 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', p. 55-58.

¹¹⁷ Joel Beinin. 'Fabricating Israeli history: The 'New Historians' by Efraim Karsh.' In: *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 3. (1998), p.448-450

waren en geen eenduidig beleid hadden en zij stellen dat vooral Israël debet was aan het vastgelopen vredesproces.¹¹⁸

De Nieuwe Historici heronderzoeken kritisch de historische context waarin de staat is opgericht, maar hun resultaten komen niet per se geheel overeen. De al eerder aangehaalde Benny Morris is de eerste historicus die in zijn werk *The birth of the Palestinian refugee problem* (1987) uiteenzet dat veel Palestijnen gevlucht zijn voor de terreur van de Zionisten. Zijn belangrijkste standpunt betreft het verlaten van het huidige Israël door de Palestijnen. Volgens de Zionistische versie zijn zij vrijwillig vertrokken en volgens Ilan Pappé zijn zij volgens een masterplan weggejaagd. Morris besteedt aandacht aan deze discussie in zijn boek en komt tot de volgende conclusie dat het Palestijnse vluchtelingenprobleem niet veroorzaakt is door oorlog of door een vooropgezet plan.¹¹⁹

Directe Joodse verdrijving speelde inderdaad een rol in de exodus van de Palestijnen, maar er is nooit een officieel bevel geweest om alle Arabieren uit Joodse gebieden te verdrijven, met uitzondering van de toestemming die Ben-Gurion gaf om inwoners van Lydda en Ramleh te verdrijven. Daarnaast is er evengoed geen bewijs voor de Zionistische claim dat de Arabische leiders de Palestijnen opdracht hadden gegeven te vluchten. De reden dat Palestijnen vluchtten was enkel omdat zij bang waren voor aanslagen als gevolg van de voortwoedende oorlog. Aan het eind van de oorlog probeert Israël zoveel mogelijk te voorkomen dat Palestijnse vluchtelingen terug in het land komen.¹²⁰

Later nuanceert Morris zijn visie enigszins. Hij neemt dan ook kritisch het Palestijnse narratief onder de loep en stelt zelfs dat het misschien wel beter was als de Joden alle Palestijnen hadden verdreven. Dan was er tenminste een duidelijke scheiding van territoria. Morris ziet een duidelijk causaal verband tussen het feit dat de Palestijnen na meer dan vijftig jaar de Joodse staat blijven ontkennen en het voortgaande conflict tussen de twee naties.¹²¹ Hij blijft bij zijn standpunt, maar zegt wel dat Zionisme nooit een vergissing is geweest. De wens om een eigen staat te hebben is legitiem en positief. Wel stelt hij dat het een vergissing was

¹¹⁸ Avi Shlaim, 'The debate about 1948', In: *International Journal of Middle East studies*, Vol. 27, No. 3, (Aug., 1995), p.287–304

¹¹⁹ Benny Morris, *The birth of the Palestinian refugee problem, 1947-1949* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), p.286

¹²⁰ Philip Mendes, 'The Israeli historian Benny Morris and the changing politics of the Palestinian refugee debate.' In: *AQ: Australian Quarterly* Vol. 74, No. 6 (2002), p.23-24

¹²¹ Philip Mendes, 'The Israeli historian Benny Morris and the changing politics of the Palestinian refugee debate', p.27

om te denken dat die staat zomaar gerealiseerd kon worden middenin een Islamitisch gebied, dat het logisch is dat Israël op vijandschap stuitte van haar moslimbuurlanden.¹²²

Naar aanleiding van deze verandering in zijn overtuigingen relativeert Morris vanaf 2001 het geweld van de Joden ten opzichte van de Palestijnen met de woorden dat de Diaspora en de Holocaust veel schokkender zijn geweest voor een volk dan dat er met een klein groepje Arabieren gebeurde in 1948 en gelooft dat de wereld ooit de Joden zal erkennen als de echte slachtoffers.¹²³

Ilan Pappé gaat tegen de visie van Israël als 'kleine David' in en stelt dat volgens de Zionistische geschiedschrijving de situatie in 1948 voor de Yishuv (de Joodse gemeenschap in Palestina, voor de oprichting van de staat) erg gevaarlijk was. Volgens Pappé viel dit wel mee en waren de Joden met de militaire steun van de VN zeker geen kleine David die het op moest nemen tegen een Arabische Goliath. Met de VS en de Sovjet-Unie aan hun kant, waren de Joden militair zelfs veel sterker. Daarnaast waren de Arabische leiders verbannen, dus die konden het Arabische leger niet reorganiseren voor de oorlog. Het Israëliësch narratief legt de nadruk op de Diaspora en Holocaust en omschrijft de situatie in Palestina als antisemitisch. Pappé zegt dat het verleden nooit een excuus is om geweld te gebruiken en dat Israël moet erkennen dat zij bezig is met haar territorium onrechtmatig uit te breiden.¹²⁴

In *The ethnic cleansing of Palestine* (2006) stelt Pappé dat Plan Dalet, een militair beleidsplan van de Joodse paramilitaire organisatie Hagana, de blauwdruk voor de verdrijving van de Palestijnen en uitbreiding van het Israëliësch imperium vormde. Voorafgegaan door Plan Gimel, militaire acties om Palestijnen af te schrikken, was het doel van plan Dalet om militaire controle te krijgen over de gebieden van de Joodse staat. Hagana had met sommige dorpen een vredesovereenkomst. Als die dorpen wel in het 'reinigingsplan' stonden, stuurden zij daar de terroristische organisatie van Irgun en Stern op af. Dit gebeurde in april 1948 met Deir Yassin.¹²⁵

Pappé stelt dat de Nieuwe Historici door deze misstanden aan het licht te brengen, bijdragen aan het debat vanuit humanistisch perspectief – niet vanuit nationalistisch, etnisch, of religieus perspectief. Hij stelt dat er geen volk of land heeft gewonnen of verloren, maar dat

¹²² Benny Morris, 1948. *The first Arab-Israeli war*. (New Haven and London: Yale University Press, 2008), p.420

¹²³ Tina Ottman, 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', p. 63

¹²⁴ Ilan, Pappé. 'Fifty years through the eyes of "New Historians" in Israel.' In: *Middle East Report No. 207, Who paid the price? 50 years of Israel*. (1998), p.14-16

¹²⁵ Ilan Pappé, *The ethnic cleansing of Palestine*, p.86-90

de Nieuwe Historici alle gewone burgers die slachtoffer zijn van de gebeurtenissen de helden in het narratief maken.¹²⁶

De historicus Avi Shlaim stelt in zijn artikel *The debate about 1948* geschiedenis de propaganda is van de overwinnaars.¹²⁷ Hij wil het Zionisme niet afkeuren of Israëls handelen in 1948 veroordelen, maar zet wel kritische vraagtekens bij het Zionistische narratief dat wordt doorgegeven. Dit narratief en daarmee de Israëlische herinnering aan de staat is 'deeply flawed'.¹²⁸ Shlaim quote hierbij Ernest Renan, die stelt dat een natie een groep mensen is die verenigd door een verkeerd beeld van het verleden en een haat jegens hun burens, wat het ontstaan van het gebrekkige Zionistische narratief verklaart.¹²⁹

De Joden claimen te allen tijde vrede op het oog gehad te hebben, maar Shlaim wijst erop dat de Joodse geschiedschrijving omtrent 1948 is niet opgesteld door historici, maar vooral door politici, soldaten, journalisten etc. Ten tweede worden met name militaire successen beschreven, in plaats van politieke analyses, beweert hij, en ten derde is de veronderstelling die ten grondslag ligt aan de Joodse geschiedschrijving over de oprichting van de staat dat de Joden een hogere moraal dienden dan hun tegenstanders, volgens Shlaim. Zij legitimeren hun daden aan de hand van populaire heroïsch-moralistische geschiedschrijving. Door deze nationalistische versie door te geven aan het nageslacht, bepalen zij de herinnering.¹³⁰

Ottman vraagt zich af of we ooit zullen kunnen weten wat er écht is gebeurd in de geschiedenis. Geschiedenis is ontastbaar en historici zijn onze brug om het verleden te bereiken, maar ook zij schrijven vanuit hun eigen perspectief van wat de geschiedenis zou moeten zijn. Feiten worden samengevoegd in een standplaatsgebonden narratief dat slechts een deel van de gebeurtenissen representeert. Ottman haalt een citaat aan van de Zionistische historicus, Ephraïm Karsh: "Elke oorlog wordt twee keer gestreden: eerst op het slagveld en daarna in de historiografische arena. De Arabieren faalden in het vernietigen van de Israëlische staat in 1948 en doen er sindsdien alles aan om de geboorte van de staat Israël te propageren als de bron van alle kwaad."¹³¹

¹²⁶ Vertaling. Tina Ottman, 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', p. 64

¹²⁷ Avi Shlaim, 'The Debate about 1948', p. 287

¹²⁸ Eugene L. Rogan & Avi Shlaim, *The war of Palestine. Rewriting the history of 1948*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), p.100

¹²⁹ Eugene L. Rogan and Avi Shlaim, *The war of Palestine. Rewriting the history of 1948*, p.79

¹³⁰ Avi Shlaim, 'The Debate about 1948', p.289

¹³¹ Vertaling. Tina Ottman, 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', p. 61

Misleidend of niet, objectief of niet, bewijs vervalst of niet, de Nieuwe Historici hebben een grote omslag veroorzaakt in de herinnering aan de oprichting van de staat Israël, met name onder de tweede generatie. Veel van hun argumenten zijn volgens Joel Beinin door liberalere groeperingen in Israël overgenomen. De Nieuwe Historici zullen nooit letterlijk alle waarheden kunnen achterhalen, dat wordt al zichtbaar in het feit dat zij onderling ook van mening verschillen. Desondanks kunnen hun standpunten niet als verzinsel worden afgedaan en hebben zij terecht het debat met betrekking tot de herinnering aan de oprichting van de staat heropend.¹³²

¹³² Joel Beinin. 'Fabricating Israeli History: The 'New Historians' by Efraim Karsh', p.448-450

HOOFDSTUK 3

Niet getekend, wel geraakt: *Postmemory* en de oprichting van de Joodse staat.

*“Memory is absolute, while history can only conceive the relative.”*¹³³

De antwoorden op de interviewvragen over ouders, opvoeding en herinnering (1-4, 8, 10) staan centraal in dit hoofdstuk. De hoofdvraag van deze thesis is: Welke betekenis heeft de oprichting van de Joodse staat in 1948 tegen de achtergrond van de Holocaust in de herinnering van tweede-generatie Nederlandse Israëli's? In dit hoofdstuk staat de betekenis van de oprichting van de staat, geanalyseerd aan de hand van het concept *postmemory* centraal. Zoals in het theoretisch kader naar voren is gekomen, is deze term voor Hirsch een middel waarmee zij haar eigen ervaringen als tweede generatie Holocaust-survivor kan duiden.

3.1 Hoe kan *postmemory* gedefinieerd worden?

In *Diaspora and Memory* benadrukt Hirsch het belang van herinnering. Juist in het geval van de Joden, aangezien de Nazi's niet alleen de mensen, maar ook de herinnering aan de mensen wilden vernietigen. De *Final Solution* moest ervoor zorgen dat Joden en het Jodendom in geen enkele gedaante meer bestond en daarom moest ook de herinnering in het wereldgeheugen aan het feit dat het volk überhaupt ooit had bestaan, vernietigd worden. In het kader van het uitsterven overlevenden van de Holocaust zijn juist hun getuigenissen en herinneringen, die zij middels verhalen en foto's en gedrag overdragen aan de volgende generaties, vanuit historisch perspectief van cruciaal belang. Hun herinneringen maken het mogelijk om kritische vragen over het verleden te stellen en om te onderzoeken hoe het verleden de hedendaagse Diasporale herinnering heeft beïnvloed.¹³⁴

Herinnering is volgens Hirsch ook een essentiële vorm van rouwen. *Postmemory* is niet gebaseerd op persoonlijke herinnering, maar op inbeelding, maar is daarom niet minder intens. De narratieven die aan de geboorte voorafgingen, bepalen de wereld waarin kinderen van Holocaustoverlevenden opgroeien. De kinderen van Holocaustoverlevenden die in de oorlog verjaagd zijn uit hun huizen zullen hun hele leven verstrooid zijn. Zelfs wanneer zij terugkeren naar het land van hun ouders, zal het niet meer het land van hun ouders zijn. Het enige dat overblijft is een geografisch gebied waar alle herinneringen aan en van hun ouders zijn

¹³³ Pierre Nora, 'Between History and Memory: Les Lieux de Memoire', in: *Representations* 26. (1989), p.8-9

¹³⁴ Marianne Hirsch & Leo Spitzer, 'Testimonial Objects, Memory, Gender and Transmission' in: *Diaspora and Memory*. (2007), p. 137-164

weggevaagd. Zij kunnen nooit echt terug, omdat de plaats van hun oorsprong niet meer bestaat. Dat besef levert gevoelens van rouw op die bij de tweede generatie het sterkst zijn. Het verleden is letterlijk een buitenland dat nooit bezocht kan worden. Postmemory is het rouwen over de verloren wereld van je ouders en proberen die wereld omwille van je ouders weer te herbouwen.¹³⁵

Omdat er niet heel veel is geschreven over de herinnering van de tweede generatie aan de traumatische ervaringen die hun ouders hebben meegemaakt, toegepast op de Joden en de oprichting van de staat, is er geen duidelijke historiografische ontwikkeling zichtbaar met betrekking tot het begrip van *postmemory*. Marianne Hirsch heeft het meest onderzoek gedaan naar *postmemory* bij Joden. Haar werk staat in het teken van het onderbouwen van het belang van herinnering. Vanuit bovenstaande argumenten kan de oprichting van de staat worden verklaard: De tweede generatie is voor altijd verstrooid in hun ervaring. Zij hebben na de oorlog geen thuisland of oorsprong om naar terug te keren en op die grond is het ontstaan van het verlangen terug te keren naar het land van hun religieuze voorouders te verklaren.

Ondanks dat de term *postmemory* marginaal terugkomt in de literatuur, is er wel eerder onderzoek gedaan naar intergenerationele traumaoverdracht, met name naar aanleiding van Holocaustoverlevenden. Vanaf de jaren '40 begint men met de studie van psychische stoornissen naar aanleiding van geweld. In deze studies wordt uiteindelijk in 1980 het begrip posttraumatische stress-stoornis geïntroduceerd door de American Psychiatric Association (zie bijlage).¹³⁶

Gedurende de jaren '60-'80 wordt 'collectieve herinnering' een steeds belangrijkere term en vervangt het begrip 'ideologie'.¹³⁷ In 1988 geeft het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur opdracht tot een onderzoek naar de problematiek van de tweede generatie Nederlandse Joden. Met 'problematiek' wordt de psychische schade van de oorlog bedoeld. De gevolgen van oorlogservaringen van de Joodse overlevenden werken door in de opvoeding van hun kinderen, is de veronderstelling. De sociale netwerken van niet-Joodse Nederlanders waren intact gebleven, waardoor zij verder konden met hun leven. Hun kinderen waren 'toekomstkinderen'. De Joodse Nederlanders daarentegen hadden zich door de verschrikkingen van de oorlog afgeleerd zich te hechten aan andere

¹³⁵ Marianne Hirsch. 'Past Lives: Postmemories in Exile.' In: *Poetics Today, Vol. 17, No. 4, Creativity and Exile: European/American Perspectives*. (1996). p.569-663

¹³⁶ Bas Schreuder et al. 'Psychische klachten en kenmerken bij poliklinische patiënten van de naoorlogse generatie', in: *Tijdschrift voor de Psychiatrie* 35 (1993), p.227-238

¹³⁷ Hirsch, *The generation of postmemory*, p.34

mensen. Om te overleven moesten zij zich eveneens afleren emotioneel te zijn; zij konden niet opvallen bij de Duitsers.¹³⁸

Zij kregen van de Nederlandse overheid wel materiële, maar geen psychische steun, waardoor sommigen het postconcentratiekamp- of KZ-syndroom kregen. Dit syndroom treedt op na een 'alles en allen overweldigende doodsbedreiging' en leidt tot verhoogde sterfte en morbiditeit onder patiënten.¹³⁹

Later onderzoek wijst uit dat er in psychiatrische zin geen 'children of survivor syndrome' bestaat, maar dat de manier waarop getraumatiseerde ouders hun herinnering verwerken en interacteren met hun kind psychopathologische afwijkingen bij het kind kan veroorzaken. Deze interactie is grofweg te categoriseren in enerzijds volledig gebrek aan communicatie, veroorzaakt door vermijding en ontkenning van de posttrauma-reactie. Anderzijds is er zeer herhaaldelijk excessieve aandacht voor de traumatische ervaring van de ouders. In dit geval kunnen zich bij de naoorlogse generatie PTSS-kenmerken voordoen. Dromen, nachtmerries en andere herbelevingssymptomen bij de tweede generatie zijn daarom een belangrijk aspect in het onderzoek naar intergenerationele traumaoverdracht.¹⁴⁰

Over memorystudies schrijft Hirsch dat postmemory in de eerste instantie alleen met betrekking tot de Holocaust is bedacht, maar dat het proces van intergenerationele overdracht op allerlei traumatische historische gebeurtenissen toe te passen is, zoals andere genocides, de slavernij of gebeurtenissen zoals 9/11. Postmemory vormt een van de perspectieven op dit proces. Dergelijke benaderingen worden mede gevormd door culturele en historische factoren en het gevaar van diverse perspectieven is, volgens Hirsch, dat er een soort wedstrijd ontstaat wie het ergst heeft geleden, zoals ook in de literatuur naar voren is gekomen met betrekking tot de Israëliëse en Palestijnse geschiedschrijving. Tegelijkertijd wordt er in herinneringsstudies altijd de nadruk gelegd op het 'openhouden van de wonden..., opdat we nooit vergeten'.¹⁴¹

¹³⁸ Jeannette Eland et al., *Joodse Nederlanders. Een onderzoek naar de gezinsachtergronden en psychisch functioneren*. (Deventer: Uitgeverij Van Loghthum Slaterus, 1990), p.1-8

¹³⁹ E.A. Cohen, 'Het post-concentratiekampsyndroom: een 'disaster'-syndroom', in: *Nederlands Tijdschrift Geneeskunde* 116, nr. 38 (1972) via URL: [<https://www-ntvg-nl.eur.idm.oclc.org/system/files/publications/1972116800001a.pdf>], p.1680

¹⁴⁰ Bas Schreuder et al. 'Psychische klachten en kenmerken bij poliklinische patiënten van de naoorlogse generatie', p.227-238

¹⁴¹ Hirsch, *The generation of postmemory*, p.19

3.2 Omgaan met het verleden en het tweedegeneratiesyndroom

Tijdens mijn reis naar Israël heb ik uiteindelijk drie diepte-interviews gehouden met leden van de tweede generatie Nederlandse Israëli's. Allereerst sprak ik met Rachel, een orthodoxe Joodse vrouw, die in Eibergen, in de Achterhoek is opgegroeid. Zij heeft een zeer orthodoxe, Zionistische opvoeding genoten. Ze vertelt dat zij en haar gezin een van de weinigen waren die zijn teruggekeerd uit de oorlog. Haar ouders hadden een warenhuis in Eibergen. Rachel is geboren toen de staat Israël net werd opgericht. Zij is tot 1967 in Nederland gebleven en is daarna dertien jaar gaan reizen. In 1980 komt zij aan in Israël, waar zij in 1982 met haar man is getrouwd. Direct na hun huwelijk moest haar man twee maanden vechten in de Libanon-oorlog. Zij hebben samen zes kinderen gekregen.

Hannah is de tweede persoon waarmee ik heb gesproken. Zij is net over de grens van België opgevoed. Haar ouders waren niet Joods, maar zij is zelf door bekering Joods geworden. Zij is een liberale Jodin en haar voorbeeld is de Bijbelse Ruth, een heidin die zich eveneens tot het Jodendom bekeerde. Inmiddels woont zij dertig jaar in Israël, waar zij gids is. Haar ooms en opa waren diamantslijpers en werkten veel samen met Joden. Haar opa heeft tijdens de oorlog veel Joodse families geholpen en haar ooms zijn in de oorlog naar Duitse werkkampen gestuurd. De oprichting van de staat werd aan haar doorgegeven als een feit en niemand van haar familie is erheen gegaan. Voor Hannah zelf voelde het land en de cultuur van Israël meteen bij haar eerste bezoek als thuiskomen.

De derde persoon met wie ik heb gesproken is David, een messiasbelijdende Jood. Ook hij is net over de grens in het Nederlandstalige gebied van België geboren, maar heeft nog een lange periode in Nederland gewoond. Zijn eigen familie is afkomstig uit Duitsland, maar is in 1936 gevlucht naar België. Davids ouders zijn aan beide kanten van de families de enige overlevenden van de Holocaust, op één zus van zijn moeder na, die in 1936 al direct naar Israël is vertrokken. Na de dood van zijn moeder bezoekt David haar en vier maanden later emigreert hij naar Israël. David trouwt in Israël en krijgt twee dochters en een zoon, die alle drie officier in het leger zijn geworden.

Ik heb ook gesproken met Iriet Maman, de vrouw van de Nederlandse Israëli Shai Schellekes. Zij wees mij op een Volkskrantartikel, waarin haar man zijn verhaal als tweedegeneratie Holocaustoverlevende had gedaan. Dit interview is eveneens een bron geweest voor dit hoofdstuk van mijn thesis. In 3.2 behandel ik daarom nog *postmemory* vanuit de literatuur, waarna in 3.3 de respondenten aan het woord komen.

Afgelopen januari (2019) ontdekte Shai een foto van Auschwitz, waarop zijn vader staat afgebeeld. Shai wilde de herinneringen die de foto opriepen vastleggen en delen. Inmiddels is hij zelf een 62-jarige psychoanalist, woonachtig in Israël. Hij is gespecialiseerd in posttraumatische syndromen bij partners van getraumatiseerde soldaten, syndromen die vergelijkbaar zijn met die van kinderen van in de oorlog getraumatiseerde ouders. Hij verklaart in het interview zijn eigen verhaal aan de hand van het

tweedegeneratiesyndroom. Hij beschrijft dit syndroom als volgt: 'Gevoelens van eenzaamheid en depressie, je niet gewaardeerd voelen, onzeker zijn in groepssituaties, bezorgd zijn: de wereld is een onzekere plaats.'¹⁴²

Het feit dat Shai zichzelf door zijn beroep kan diagnosticeren, is trouwens ook geen vreemd verschijnsel: 'Achteraf kun je wel zeggen dat die keuze is ingegeven door de onbewuste motivatie mijn ouders te genezen. Kinderen van ouders die de oorlog mee maakten kiezen twee tot drie keer vaker voor therapie-beroepen.'¹⁴³ Shai legt uit dat in de oorlog getraumatiseerde ouders deze klachten doorgeven aan hun kinderen. Hij stelt dat je bijvoorbeeld als puber heel geforceerd leeft. Je kunt niet puberen, omdat je niet iemand kunt kwetsen die al zoveel heeft meegemaakt, legt hij uit. Zijn moeder deed dat ook, zij had zogenaamd nooit iets nodig en vroeg nooit ergens om. Dit kwam bij haar doordat zij ondergedoken had gezeten in de oorlog. Onderduik telde niet mee, dat stond ver onder de overlevenden van de kampen in de 'hiërarchie van leed' in naoorlogse Joodse gezinnen.¹⁴⁴

Shai is de levende connectie met de Shoah, omdat hij deel uitmaakt van de tweede generatie. De generatie die kennisneemt van de gebeurtenissen die aan hen worden doorgegeven en van deze gebeurtenissen geschiedenis maakt. Hirsch gebruikt hiervoor het woord 'guardianship', wat bewaren, beschermen, waarborgen betekent.¹⁴⁵

In de afgelopen dertig jaar zijn memorystudies toenemend populair. Velen uit de tweede generatie leggen zich toe op het verwerken van hun ouders' trauma in films, boeken, kunst etc. Deze drang om trauma's vast te leggen, onthult enkele controversiële veronderstellingen, volgens Hirsch: 'Allereerst dat nakomelingen van overlevenden, evenals van daders en omstanders die getuige zijn geweest van traumatische gebeurtenissen zich zo intens verbonden voelen met de herinnering van de voorgaande generatie, dat zij die connectie letterlijk onderscheiden als een vorm van eigen herinnering. En ten tweede leert ons dit dus dat in extreme omstandigheden, herinneringen kunnen worden doorgegeven aan personen die zelf niet bij de gebeurtenissen aanwezig waren.'¹⁴⁶

Marianne Hirsch was zelf lid van de tweede generatie en ging vanuit dat perspectief op zoek naar een verklaring voor haar eigen symptomen. Zij kon zich vrijwel niets meer herinneren van haar eigen jeugd, maar kon zich levendig het verleden van haar ouders voorstellen. De verschrikkingen die haar ouders hadden meegemaakt, kwamen tenslotte nachtelijks terug. De verhalen van angst die zij associeerde met vervolging en gevaar hadden heel haar eigen jeugdherinneringen overschaduwd. Hirsch haalt Eva Hoffman aan die stelt dat personen uit de

¹⁴² Shai Schellekes, 'Die man daar op de foto uit Auschwitz, dat is mijn vader', in: *Volkskrant* (23 april 2019)

¹⁴³ Shai Schellekes, 'Die man daar op de foto uit Auschwitz, dat is mijn vader', in: *Volkskrant* (23 april 2019)

¹⁴⁴ Shai Schellekes, 'Die man daar op de foto uit Auschwitz, dat is mijn vader', in: *Volkskrant* (23 april 2019)

¹⁴⁵ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory*, p.4

¹⁴⁶ Marianne Hirsch, *The generation of postmemory*, p.3

tweede generatie wel erkennen dat hun herinnering verschillend is van die van hun ouders, maar daarom niet minder intens.¹⁴⁷ Sterker nog, deze gebeurtenissen zijn door middel van verhalen, afbeeldingen en gedragingen van de survivor-generatie zo levendig doorgegeven in de herinnering van de tweede generatie, dat de gebeurtenissen voor de tweede generatie eigen herinneringen lijken te vormen. Het risico dat hierbij gelopen wordt, is dat de tweede generatie zich haar eigen jeugd niet meer herinnert wanneer zij opgroeien, omdat alle herinneringen worden overstemd en overschaduwd door de herinneringen die hun ouders hebben overgedragen.¹⁴⁸

Hirsch zelf leerde zich als dochter van *survivors* zien naar aanleiding van *Maus*, waarin Art Spiegelman zijn vaders overlevingsverhaal van Auschwitz vertelt. Hij kiest er bewust voor het verhaal te introduceren als 'bed-time story', een van de meest intieme momenten van je jeugd, waarmee hij benadrukt dat er geen plaats voor eigen jeugdherinneringen als je lid bent van de tweede generatie.¹⁴⁹

Deze verhalen voor het slapen gaan veranderen in mythes en nachtmerries. Paul Connerton noemt dit overdrachtshandelingen, die van geschiedenis herinnering maken en de herinnering in staat stelt om gedeeld te worden.¹⁵⁰ Dit proces wordt bemoeilijkt door een breuk met het verleden, zeker wanneer de culturele archieven en persoonlijke bezittingen worden verwoest of afgenomen, zoals de nazi's deden. Daarom is het doel van postmemory volgens Hirsch om politieke en culturele herinneringsstructuren opnieuw te reactiveren en te belichamen door ze te koppelen aan individuele en familiale middelen, zodat er een levende connectie met het verleden blijft bestaan. Het familiale aspect is met name in de tweede generatie van groot belang. Hun ouders hadden de historische gebeurtenis eigenlijk niet mogen overleven en veel familieleden zijn gestorven. Om die reden voelen zij zich verward en tegelijk ervaren zij een drang om het verlies te herstellen.¹⁵¹

De tweede generatie ervaart dus een ongemakkelijke verhouding tussen continuïteit van het trauma en tegelijkertijd een radicale breuk met het verleden sinds de oorlog is afgelopen en de staat is opgericht.¹⁵²

¹⁴⁷ Idem, p.3-4

¹⁴⁸ Idem, p.5

¹⁴⁹ Idem, p.30

¹⁵⁰ Idem, p.31

¹⁵¹ Idem, p.33

¹⁵² Idem, p.6

3.3 Postmemory als herinneringscultuur

Tijdens het teruglezen en analyseren van de gesprekken met de tweede generatie, heb ik bewust gezocht naar de wederzijdse werking tussen de gesprekken met de mensen en de theoretische onderbouwing van *postmemory*. In dit hoofdstuk zet ik uiteen wat *postmemory* zegt over hoe de gesprekken zouden moeten zijn gegaan en hoe *postmemory* een verklaring biedt voor de ervaringen van de respondenten en de thema's die naar voren komen tijdens de gesprekken. Daarnaast benader ik het concept *postmemory* vanuit het perspectief van de gesprekken met de tweede generatie Nederlandse Israëli's en zet ik uiteen wat er naar aanleiding van de gesprekken gezegd kan worden over *postmemory*.

De antwoorden op de vragen die tijdens de gesprekken naar voren zijn gekomen, zijn grofweg te categoriseren in twee thema's: allereerst de invloed van de oorlog op de levenswijze en opvoeding van de ouders van de tweede generatie Nederlandse Israëli's en ten tweede de persoonlijke overtuiging van de tweede generatie Nederlandse Israëli's met betrekking tot de invloed van de Holocaust en het trauma van de eerste generatie op het Joodse volk in het algemeen.

Invloed van de oorlog op de levenswijze en opvoeding van ouders

Ten eerste dus de invloed van de oorlog op de levenswijze en de opvoeding van de ouders. In dit hoofdstuk komen alle drie de respondenten om de beurt aan het woord. Rachel komt als eerst aan het woord. Ze vertelt dat haar opvoeding heel orthodox was en dat zij met de paplepel ingegoten heeft gekregen dat Israël het enige land is waar Joden niet vermoord zullen worden. Dit was een overtuiging van haar vader en volgens Rachel heeft hij gelijk gekregen, want haar neven die nog in Nederland wonen, kunnen geen keppeltje meer dragen in het openbaar, zonder gediscrimineerd te worden. Hieruit kan worden afgeleid dat de gevaren van het antisemitisme blijven bestaan en worden doorgegeven. Deze overtuiging komt later ook terug, wanneer Rachel stelt dat de Joden altijd gehaat zullen worden. Haar beide ouders hebben ondergedoken gezeten tijdens de oorlog. Haar moeders familie was de enige familie in heel Oost-Nederland die teruggekomen is. 'Ze hadden geluk tussen aanhalingstekens', vertelt ze met een sarcastische ondertoon in haar stem.¹⁵³

¹⁵³ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.90

Het trauma dat hun andere familie en hun bekenden moeten hebben doorstaan en waar Rachels ouders eveneens getuige van zijn geweest, klinkt hierin door. Rachel vertelt dat de oma van haar moeders kant na de oorlog altijd haar huis vol had met mensen uit getroffen gezinnen: 'Dus bij mijn oma was het altijd open huis. Voor iedereen die dus gebroken families had. Die kwamen dus bij opa en oma in Borklo. Want dat was nog normaal. Dat was nog een normaal gezin. Daarom ben ik ook opgevoed met een enorme hoeveelheid tantes en ooms. Die net zoveel bloedverwant zijn als jij en ik. Maar we waren gewoon één familie geworden na de oorlog.'¹⁵⁴

Hierin wordt de impact van de oorlog duidelijk. Er ontstaat bij de overlevenden een drang om andere mensen te helpen en samen een familie te vormen, zoals Rachel het noemde. In Eibergen, waar Rachels ouders woonden, zijn de meeste mensen vergast in Sobibor en iedereen die bij haar oma thuiskwam, was wel iemand verloren. Rachel benadrukt dat alle Joden in de oorlog hebben moeten vechten voor het land waarin zij woonden. Dat betekent dat zij soms ook tegen hun eigen broeders, andere Joden, moesten vechten. Dit heeft eveneens een grote impact gehad. Door deze traumatische gebeurtenissen, hoeven nu in Israël de Palestijnse Israëli's niet in het leger. Na de oorlog zweerde Rachels vader, net als vele andere religieuze Joden, het geloof af. Deze gebeurtenis heeft er niet toe geleid dat Rachel ook niet meer geloofde, zij is juist heel erg overtuigd dat de oprichting van de staat door God bewerkstelligd is. Zij ziet zichzelf als hoofdrolspeelster in het plan van God.¹⁵⁵ Haar vaders opvoeding komt wel duidelijk naar voren in haar overtuiging dat Israël het enige land is, waar de Joden veilig zijn. Over Gods plan en de oprichting van de staat zegt zij: 'De NSB zagen het gebeuren', een triomfantelijke uitroep die erop duidt dat zij gelooft dat God het onder het juk van de nazi's vandaan heeft gehaald. Dit is een bijzondere overtuiging voor iemand die in ieder geval door haar vader niet religieus is opgevoed. Misschien heeft dit te maken met het feit dat zij tweede generatie is en vooral de nadruk legt op de zegen die de oprichting van de staat is, terwijl haar vader zelf Holocaustoverlevende is en de staat niet als zegen kan zien, omdat hij niet meer in God gelooft...

Zij heeft zelf ook geen last van heftige PTSS-kenmerken of nachtmerries naar aanleiding van de verhalen van haar ouders. Wel geeft zij het volgende voorbeeld: 'Ik vergeet nooit dat mijn moeder nooit aan tafel zat en at zoals wij aan tafel zitten. Ze zat altijd opzij, een stukje van de

¹⁵⁴ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.89

¹⁵⁵ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.94

tafel af. Altijd met één been zo... Als ze dan kwamen kon ze haar bord meenemen en wegrennen. En dat neem je soms wel een beetje over. Maar nee, het is geen trauma. Voor haar was het een trauma. Maar ik ben er wel mee opgegroeid.’¹⁵⁶

Hannah is een liberale Jodin. Zij is gids geworden na persoonlijke bekering en uit liefde voor het volk, cultuur en land. Haar ouders waren niet Joods en hebben geen traumatische ervaringen naar aanleiding van antisemitisme meegemaakt, maar haar familie is wel weggevoerd geweest en heeft altijd nauw samengewerkt met Joden. Ondanks dat ze dus geen Joodse *roots* heeft voelt ze zich nu volledig Joods en daarmee ook verbonden met de geschiedenis van ‘haar’ volk. Ze is er trots op dat haar kinderen deel mogen uitmaken van dit volk, doordat hun moeder Joods is. Je bent Joods wanneer je moeder dat is, of je kunt het worden door persoonlijke bekering, legt ze me uit.¹⁵⁷

Hannahs familie heeft ook een schadevergoeding gekregen van Duitsland, wat aantoont dat haar familie wel degelijk met de verschrikkingen van de oorlog te maken heeft gehad. Haar frustratie met betrekking tot de Holocaust komt naar voren wanneer zij vertelt dat de Duitsers werkkrachten nodig hadden en daarbij verwijst naar de realisatie van de Holocaust: ‘Omdat de meeste van hun militairen aan het front of weet ik waar waren. Die met andere dingen bezig waren die voor hun heel belangrijk waren, blijkbaar. En waar we allemaal het resultaat van kennen. En dat er niet genoeg werkkraft was. Dus ze verplichtten mensen die gezond waren om naar Duitsland gedeporteerd te worden om in fabrieken te werken.’¹⁵⁸

Binnen Hannahs familie is het trauma letterlijk op papier doorgegeven door haar oom die schetsen heeft gemaakt over de werkkampen. Over het trauma van de tweede generatie en de overdracht van traumatische herinneringen legt zij uit dat het een heel logisch proces is. Ze benadrukt dat je als mens geen een blanco blad bent. We hebben allemaal bagage van onze ouders meegekregen in de manier waarop zij ons opvoeden: ‘Dus zeker ook van mensen die traumatische ervaringen hebben opgelopen tijdens hun jeugd. En het gebeurt in Israël sinds de oprichting van de staat Israël niet enkel zoiets met Holocaust tweede generatie, maar ook met de generatie van kinderen die geboren worden uit militairen die hele zware traumatische ervaringen hebben gehad tijdens een van de oorlogen of zelfs terreuraanslagen. De kinderen

¹⁵⁶ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.102

¹⁵⁷ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.105

¹⁵⁸ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.106

van die mensen die dit soort dingen hebben meegemaakt krijgen daar sowieso iets van mee, dat is nou eenmaal zo. Iets traumatisch geef je verder.¹⁵⁹

Je ouders geven iets van het trauma mee ofwel door het te ontwijken ofwel door er (teveel) over te praten, legt ze uit. Ook wanneer ouders hun trauma bewust verzwijgen, zullen de kinderen dat voelen en er altijd wel op school of via internet achter komen wat hun ouders waarschijnlijk hebben meegemaakt. Ze begrijpt wel dat mensen er soms niet over kunnen praten. 'Want wil je dat je kinderen aan doen om naar jouw afschuwelijke verhaal te luisteren? Dat gun je je kinderen niet. Dat kan je niet. Want als je de drang hebt om je kinderen geestelijk gezond op te voeden, moet je hen dan met die gruwelverhalen... dat is een soort bescherming van jezelf maar ook van je kinderen.'¹⁶⁰

Hannah legt uit dat ze zelf ervaart dat het bespreken van het trauma van de Holocaust met de opkomst van de derde generatie beter gaat. 'Nu is het allemaal veel bespreekbaarder dan die eerste generatie. En die tweede generatie die ook al mijn leeftijd heeft. Maar ondertussen is de media en de televisie en de boeken en de studies en noem maar op, iedereen praat over posttrauma's. Dat was een term die toen niet bestond. Je moest gewoon overleven. Omdat toen die Holocaustsurvivors zich hier vestigden of waar op de wereld en met man en macht probeerden een nieuw leven op te bouwen met bijna onmenselijke kracht achter zich. En daarom het verleden uit hun leven moesten bannen om dat nieuwe te kunnen opbouwen.' Nu komen bijvoorbeeld grootouders naar scholen van kleinkinderen om te vertellen over de oorlog of nemen ze hun kleinkinderen mee naar Auschwitz. Ze willen dat het verhaal wordt verder verteld, opdat het nooit meer zal gebeuren, vertelt Hannah.¹⁶¹

Hierin proef je een bepaalde drang om de herinnering, hoe traumatisch ook, wel levend te houden en door te geven. Aan het begin van dit hoofdstuk is aangehaald dat Hirsch dit ook benadrukt in *Diaspora and Memory*, als zij stelt dat de *Final Solution* moest ervoor zorgen dat Joden en het Jodendom in geen enkele gedaante meer bestonden en daarom moest ook de herinnering in het wereldgeheugen aan het feit dat het volk überhaupt ooit had bestaan, vernietigd worden.¹⁶²

¹⁵⁹ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.117

¹⁶⁰ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.119

¹⁶¹ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.119

¹⁶² Marianne Hirsch & Leo Spitzer, 'Testimonial Objects, Memory, Gender and Transmission' in: *Diaspora and Memory*. (2007), p.137-164

Hannah sluit af met een voorbeeld van *postmemory* vanuit haar eigen kennissenkring. Ze vertelt dat mensen niet alleen mentaal het trauma doorgeven, maar dat dit zich ook fysiek kan uiten. Een kennis van Hannah overdrijft heel erg in het verwennen van zijn kinderen. Terwijl anderen hun kinderen al het geluk ontnemen, omdat zij het zelf ook niet hebben gehad. Dit zijn voorbeelden van een ongezonde opvoeding en daarmee overdracht van het trauma van de eerste generatie.¹⁶³

De messiasbelijdende David is de derde persoon die aan het woord komt. Zijn familiegeschiedenis is zeer schrijnend. Zijn familie hebben een zwaar trauma meegemaakt. Eerst zijn zij gevlucht uit Duitsland naar België en Nederland en daar zijn zij uiteindelijk alsnog allemaal vermoord. De ouders van David zelf en de oudste zus van zijn moeder zijn de enige overlevenden. Davids vader was niet enthousiast over de oprichting van de staat. De angsten die hij heeft moeten doormaken in de oorlog, verhinderden dit. Hij vertrouwde het niet en zag zelfs na afloop van de oorlog de staat als een groot getto. Hij begreep niet dat de Joden zo dicht opeen durfden te gaan leven, zonder bang te zijn voor het feit dat zij nu nog veel makkelijker uit te roeien waren.¹⁶⁴

Deze angst kende David niet. Ondanks dat David de verhalen van zijn ouders kende, voelde het bezoek aan Israël bijzonder genoeg als thuiskomen. Hoe ouder hij wordt hoe meer hij zich bewust is van het trauma van zijn ouders en zijn volk. Hij gelooft juist dat er nu nooit meer een holocaust zou komen, later wordt dit nog een keer aangehaald. Hij is er door zijn verhuizing naar Israël van overtuigd geraakt dat zijn vader ongelijk had en er juist een Holocaust kon zijn, doordat er geen staat was. David ervaart het trauma van zijn familie als een gemis. Hij kent die geschiedenis niet en het feit dat hij zijn familie alleen van foto's kent, ervaart hij als een gat in zijn stamboom. Het geeft hem het gevoel van eenzaamheid wat *postmemory* volgens Shai Schellekes kenmerkt.¹⁶⁵

Enerzijds is de staat daarom een zegen voor hem maar anderzijds had zij zo graag zijn familie erbij gehad. En juist daarom wil hij een veilige thuishaven maken van het land, met en voor zijn kinderen, zodat de familiestamboom daar voortgezet kan worden. In het leven van David zie je al een beetje de invloed op de derde generatie als ik vraag hoe hij de gebeurtenissen van de oorlog en de oprichting van de staat wil doorgeven aan zijn kinderen. Zoals in hoofdstuk

¹⁶³ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.118

¹⁶⁴ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.126

¹⁶⁵ Shai Schellekes, 'Die man daar op de foto uit Auschwitz, dat is mijn vader', in: *Volkskrant* (23 april 2019)

4 naar voren komt ligt het belang van de staat voor David heel erg op militair vlak: je eigen veiligheid in handen hebben. Dit belang, in combinatie met zijn persoonlijke verhalen, leidden ertoe dat zijn kinderen alle drie in het leger zitten ‘want we hebben geen ander land!’.¹⁶⁶ De derde generatie strijdt mee voor de waarden die de tweede generatie aan hen doorgeeft.

Ik herken in het verhaal van David en Hannah de notie van Hirsch aangaande het belang van foto’s en afbeeldingen van de vorige generatie. Afbeeldingen functioneren als een punt van herinnering, daar waar van vroeger en nu, herinnering en postmemory, persoonlijke en culturele herinnering elkaar kruisen en vormt een middel voor de tweede generatie om de traumatische geschiedenis van hun ouders door te geven.¹⁶⁷

De Holocaust is een van de best gedocumenteerde gebeurtenissen in de geschiedenis. De nazi’s hielden alles bij wat bijdroeg aan de groei van hun macht. Hierdoor zijn veel beelden en is veel informatie overgebleven uit de kampen. Hirsch noemt dit een ironisch gegeven, omdat zij er alles aan deden om niet alleen de Joden maar ook hun hele cultuur en al hun documentatie uit te wissen. Beelden doorboren en verdoven je, meer dan woorden, stelt Hirsch.¹⁶⁸ David vertelt me hoe pijnlijk het is, wanneer je identiteit je wordt ontnomen: ‘Er is nog niemand die zes miljoen mensen tezamen heeft gezien. Het is een nummer en het blijft een nummer. We krijgen er geen realistisch beeld bij... Dat is exact wat nazi-Duitsland heeft gedaan, die hebben ze een nummer gegeven. Ze waren niks. Ze waren geen mensen. Ze waren gewoon een nummer. En een nummer, dan neem je een gum en die gum je uit...’¹⁶⁹

De letterlijke betekenis van het woord ‘trauma’ is ‘wond toegebracht op het vlees’, wat in traumatische historische gebeurtenissen ironisch genoeg een zeer letterlijke betekenis kreeg; ten tijde van de slavernij of in de kampen van de nazi’s kregen de slachtoffers een teken op hun huid getatoeëerd. Het teken dat overlevenden van de Holocaust tot hun dood op hun huid meedragen, nam hen dus enerzijds hun identiteit af, maar definieert anderzijds hun identiteit voor de rest van hun leven in de herinnering die het oproept en onderscheidt hen van de tweede generatie. Volgens Hirsch kan de tweede generatie kan psychische moeilijkheden ervaren bij confrontatie met de tatoeages van hun ouders, omdat zij symbool staan voor een geschiedenis die zij zelf niet kennen, oftewel het gat in hun stamboom, waar David het over

¹⁶⁶ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.137

¹⁶⁷ Hirsch, *The generation of postmemory*, p.61-62

¹⁶⁸ Idem, p.106

¹⁶⁹ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.141

had.¹⁷⁰ Het nummer op de huid van de ouders kan bij de tweede generatie in het kader van psychische problemen die worden veroorzaakt door *postmemory* bijvoorbeeld eczeem veroorzaken op de plek waar hun ouders' huid was getatoeëerd.¹⁷¹

Persoonlijke overtuiging van de invloed van de Holocaust op het Joodse volk

Wat *postmemory* speciaal maakt, is dat er naast de familiale band ook een bewustzijn is van wat het echt inhoudt om bijvoorbeeld Joods of gekleurd te zijn.¹⁷² Een van de opvallendste bevindingen die ik heb gedaan tijdens het analyseren van deze gesprekken, is dat de respondenten alle drie generaliserende antwoorden geven op de vragen over *postmemory*. De antwoorden worden gegeven met betrekking tot het collectief.

Zo is Rachel ervan overtuigd dat de Holocaust en de Diaspora een straf waren van God voor het hele volk, omdat het Joodse volk seculariseerde. De betekenis van de staat voor het Joodse volk komt dan ook daarin openbaar dat het de vervulling van Gods belofte is, zoals die in de inleiding van deze thesis eveneens naar voren kwam. Volgens Rachel leidt het bewustzijn van de vervulling van Gods belofte tot een unieke collectieve arbeidsethos onder de Joden. Deze komt tot uiting in hun ontwikkelingen in het land op het gebied van industrie, irrigatiesystemen en wetenschappelijk onderzoek. Rachel ziet antisemitisme als een gezamenlijk lot van de Joden, wanneer God niet gehoorzaamd wordt en wil dat die boodschap in de herinnering van haar kinderen wordt doorgegeven: 'Oké en dat is dus belangrijk, wat mijn kinderen moeten weten. Je zult zo nu en dan eens een pak voor de broek krijgen van God, Hij zal er dan wel een reden voor hebben. Want we zijn aan het assimileren en God wilt niet dat het Joodse volk assimileert. En dat staat ook duidelijk in de Bijbel: "Houd je aan de wetten, dan zal het je goed gaan". En als we dat dus niet doen, dan gaat het je niet goed.'¹⁷³

Een ander aspect dat hen als volk uniek maakt, is de veerkracht die zij van God ontvangen. Het trauma van de Diaspora en de Holocaust en verliezen die geleden worden, kunnen volgens Rachel worden verwerkt, doordat God van de Joden door de moeilijkheden heen een heel veerkrachtig volk heeft gemaakt: 'Er kan altijd een Amalek op staan en zeker bij de Joden, want die krijgen het in tienvoud. Als het niet anders is, in honderdvoud. Altijd. Want

¹⁷⁰ Hirsch, p.81

¹⁷¹ Idem, p.84

¹⁷² Hirsch, *The generation of postmemory*, p.86

¹⁷³ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.100

ze zijn gewoon jaloers op ons. Omdat we nooit opgeven. We hebben een enorme veerkracht. En dat heeft geen enkel volk. Maar dat is een godsgift. Daar hoef ik niet trots op te zijn, God heeft dat ons meegegeven dat we enorme veerkracht hebben. Want ik weet geen enkel volk die vanuit het niks weer naar boven kan komen.’ Rachel vergelijkt in dit citaat antisemieten met Amalek. Dit is een Bijbels voorbeeld, dat zich afspeelt tijdens de woestijnreis, wanneer de Israëlieten uit de slavernij in Egypte terugkeren naar het land van Abraham.¹⁷⁴ Tijdens deze woestijnreis worden de Israëlieten door de Amalekieten in de rug aangevallen, daar waar de oude mensen en kinderen liepen. In de Joodse overlevering staat deze aanval symbool voor alle antisemitische aanvallen van de duivel op het volk van God om dat volk te verstrooien.¹⁷⁵ Daarom vergelijkt Rachel Hitler ook met Amalek. Volgens Rachel is het Joodse volk door deze gemeenschappelijke vijand een sterk volk geworden. Onderlinge verschillen zijn er zeker, maar als het erop aankomt zijn ze altijd één, ‘Dus dat wil ik doorgeven aan mijn kinderen. En als er dan toch nog een catastrofe komt, weer gewoon beginnen bij nul. Want God wil jouw kracht zien.’¹⁷⁶

Als ik Hannah vraag naar de betekenis van de oprichting van de staat tegen de achtergrond van de Holocaust, legt zij mij uit hoe *postmemory* werkt, zoals hierboven is beschreven. Maar ook zij voegt uiteindelijk generaliserende uitspraken toe, waarin haar culturele perspectief weer naar voren komt. Ze legt me uit dat het niet uitmaakt wat voor soort Jood je bent; (ultra)orthodox, liberaal, seculier: ‘Omdat het soort Jood dat je bent heeft niks te maken met hoe je dat familietrauma of dat volkstrauma ervaart’, maar dat het zo belangrijk is om eindelijk een veilige thuishaven te hebben. Volgens Hannah is de betekenis van de oprichting van de staat voor de tweede generatie het allergrootst, omdat zij beseffen welke prijs de generatie van hun ouders ervoor heeft moeten betalen. Het trauma aan dat offer is aan deze tweede generatie het sterkst doorgegeven, zij moeten de schade herstellen en een nieuwe start maken: ‘Israëli’s vinden de staat Israël heel, heel, heel belangrijk. Het is zo belangrijk omdat ze nu een thuishaven hebben. Die voelen zich nergens zo gerust als in Israël, hoe dubieus dat ook mag klinken. Zéker na al de verhalen en al dat gebeuren van de Holocaust.’¹⁷⁷ Een van de pijnlijkste punten aan het trauma van de Holocaust is volgens Hannah

¹⁷⁴ Herziene Statenvertaling, Exodus 17:8-16

¹⁷⁵ P. Den Butter, ‘De aanval van Amalek’, in: *Reformatorisch Dagblad* (21 augustus 1971), via URL: [<https://www.digibron.nl/search/detail/a4f527179111e348ced7b5c2b91ce0a5/de-aanval-van-amalek>]

¹⁷⁶ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.101

¹⁷⁷ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.111

voor Nederlandse Israëli's dat zovelen van hun familie verraden zijn, zoals Anne Frank. Gebeurtenissen zoals de vlucht van koningin Wilhelmina, zijn eveneens pijnlijk. Dan rijst de vraag waarom zij niet haar Joodse onderdanen heeft geprobeerd te steunen zoals de Deense koning dat deed.¹⁷⁸

Hannah legt uit dat culturele ceremonies zoals het leggen van struikelstenen enorm belangrijk zijn bij de verwerking van het trauma. Hier wordt in het volgende hoofdstuk nog op teruggekomen. Het feit dat de Joden altijd hebben moeten opboksen tegen de jaloersheid van andere volken en religies, heeft ertoe geleid dat zij juist des te meer hun eigenheid willen behouden, legt Hannah uit: 'Het Jodendom wil zijn zoals het is, is het nu religieus Jodendom of gewoon Jodendom, uit traditie en uit een volk daar dat reeds eeuwenlang voor haar eigen eigenheid strijdt, maar daar ook steeds een hele zware prijs voor heeft betaald.'¹⁷⁹

Uiteindelijk heeft deze vijandschap, die al zoveel eeuwen ervaren wordt door het Joodse volk, en de Holocaust ertoe geleid dat de Joden hebben geleerd te relativiseren en oplossingsgericht te denken, volgens Hannah. In haar ogen zijn de Joden, zeker nu ze een eigen staat hebben, een heel gelukkig volk met een positieve instelling: 'Ja er bestaat wel zoiets als een positieve instelling. Elke dag is er wel iets dat niet volgens je plan verloopt. Ja dan zoek je toch een oplossing. Zoek een oplossing! En dat is heel, heel sterk.' Volgens Hannah komt dit door de strijd die zij hebben moeten voeren tegen 'jaloerse volken en religies' om hun eigen cultuur te kunnen behouden.¹⁸⁰

De vijandschap die het Joodse volk door de geschiedenis heen heeft ervaren, heeft een groot collectief trauma veroorzaakt en het verlangen om ooit eindelijk veilig te kunnen zijn. Dit is een conclusie die we kunnen trekken uit de gesprekken, waarin de waarde van een veilige thuishaven en controle over de eigen veiligheid wordt benadrukt. Zo ervaren alle respondenten de staat Israël. Als David reflecteert op de betekenis van de staat tegen de achtergrond van de herinnering aan de Holocaust, benadrukt hij net als de andere respondenten het collectieve aspect, als hij benadrukt hoe belangrijk het is om weer volgens de Joodse wortels te kunnen leven, voor het eerst sinds 2000 jaar op de plaats waar die identiteit is ontstaan: 'Dus vandaag

¹⁷⁸ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.113

¹⁷⁹ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.108

¹⁸⁰ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.120

weet iedere Jood, waar die ook woont in de wereld, er is een land waar hij naartoe kan, waar hij zijn veiligheid in eigen handen heeft en niet afhankelijk is.¹⁸¹

David is ervan overtuigd dat er geen Holocaust was geweest als er een staat was geweest: 'De reden dat de staat er is gekomen...? Vele mensen zeggen dat dóór de Holocaust. Ik zeg het precies andersom. "De Holocaust is er geweest, omdat er geen staat was!" Als er een staat was geweest, dan konden de Joodse mensen ergens naar toe. En in die tijd konden ze nergens naar toe, want allen hebben ze hun grenzen gesloten.'¹⁸² Om het trauma te kunnen verwerken, te kunnen vergeven en voorkomen, is voor het Joodse volk dit militaire aspect volgens David dus van groot belang.

Hij sluit het gesprek af met een verwijzing naar het Yad Vashem museum, dat de Joden hebben opgericht om hun trauma te kunnen herdenken en delen: 'Het Yad Vashem is er voor alle Holocausten die geweest zijn en die er nog zijn en die nog zullen komen. Want de mensheid heeft nog niks geleerd. Er zijn nog steeds mensen die omgebracht worden om hun huidskleur, om hun cultuur, om hun taal, om hun godsdienst. De mensheid heeft iets in hun natuurlijke genen, het gaat door.'¹⁸³

Yad Vashem benadrukt de rol van de kinderen in de getto's en de kampen. Elk kind dat nog leefde gaf hoop op een toekomst en op de voortgang van de Joodse cultuur en religie. In het Yad Vashem hebben de vermoorde kinderen een eigen herdenkplek. In een donkere ruimte, waar alleen kaarsjes en spiegels staan, worden 24 uur per dag de namen, leeftijden en geboorteplaatsen van overleden kinderen voorgelezen. Hierin wordt voor het Joodse volk vervuld wat Jesaja voorzegt: 'Ik zal hun in Mijn huis en binnen Mijn muren een plaats en een naam geven, beter dan die van zonen en dan die van dochters; een eeuwige naam zal Ik ieder van hen geven, een naam die niet uitgewist zal worden.'¹⁸⁴ In het museum krijgen de zes miljoen Joden die vermoord zijn hun naam en identiteit weer terug. Het museum dient als een vervangend, gemeenschappelijk graf voor hen die vielen.¹⁸⁵

Het is opvallend dat de respondenten zich allemaal uitlaten over de invloed die de oorlog en de oprichting van de staat hebben gehad op de culturele identiteit van het gehele

¹⁸¹ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.137

¹⁸² David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.138

¹⁸³ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.140

¹⁸⁴ Herziene Statenvertaling, Jesaja 56:5

¹⁸⁵ Julia. *Yad Vashem: een plaats en een naam*. (8 november 2018), via URL:

[<https://christenenvoorisrael.nl/2018/11/yad-vashem-eeen-plaats-en-eeen-naam/>]

Joodse volk. Ze geven kleine voorbeelden zoals aan tafel, maar doen ook meer algemenere uitspraken. Natuurlijk zijn dit persoonlijke overtuigingen met betrekking tot het collectief, maar het zegt ook iets over de collectieve herinnering van het volk. Op basis hiervan kan gesteld worden dat postmemory wel degelijk dichterbij *collective memory* ligt, dan op het eerste gezicht lijkt. Postmemory is een tool om de persoonlijke mentale herinneringscultuur te verklaren, maar de antwoorden zijn veelal generaliserend. Er wordt door de respondenten veel in meervoudsvorm gesproken. De verwachting was bijvoorbeeld dat men zou spreken over de moeilijke periodes in hun eigen (gezins)leven, dus meer op individueel niveau. Maar het valt op dat de respondenten antwoord geven alsof zij het hele volk representeren wanneer zij spreken over de herinnering aan de Holocaust en de oprichting van de staat. ‘We hebben een eigen thuis, eigen controle, een uniek arbeidsethos’. Het valt op dat de herinnering dus collectief wordt getrokken. Postmemory werkt met *collective memory* en nationale identiteit. Enerzijds zijn de algemenere uitspraken die de respondenten doen persoonlijke overtuigingen en wensen, maar anderzijds zegt het iets over het collectief. Om gedragingen en overtuigingen van tweede generatie Holocaust-survivors te kunnen verklaren en begrijpen, is het dus noodzakelijk om niet alleen naar *postmemory* te kijken, maar ook de persoonlijke herinnering te plaatsen in de context van *collective memory*. Deze bevinding wordt onderstreept door Pamela Ballinger, die stelt dat individuele herinneringen aan traumatische gebeurtenissen nooit los staan van groepsnarratieven en het collectieve discours, maar juist daardoor worden bepaald en gevormd.¹⁸⁶

Afbeelding 2: Yad Vashem: Hall of Names

¹⁸⁶ Pamela Ballinger. ‘The Culture of Survivors: Post-Traumatic Stress Disorder and Traumatic Memory’, in: *History & Memory*, Volume 10, Number 1, (Bloomington: Indiana University Press, 1998) p.121

HOOFDSTUK 4

De invloed van het Zionisme en de oprichting van de staat op het dagelijks leven.

“Israel will endure and flourish. It carries the shield of democracy and it honors the sword of freedom.” – John F. Kennedy¹⁸⁷

In dit hoofdstuk staat deelvraag 3 centraal. Waar in hoofdstuk 3 met name vanuit het perspectief van de mentale herinneringscultuur naar de gevolgen van de oprichting van de staat Israël is gekeken, staat in dit hoofdstuk de praktische kant centraal. De antwoorden op de interviewvragen 3-7 over de gevolgen van de oprichting van de staat in het dagelijks leven staan centraal. In dit hoofdstuk behandel ik de volgende thema's die naar voren kwamen in de gesprekken met Rachel, Hannah en David: hun motief voor vertrek en de betekenis van het Zionistische gedachtegoed voor hen persoonlijk, hun visies op het Palestijns-Israëliësch conflict als dagelijks terugkerend gevolg van de oprichting van de staat uiteen en hun persoonlijke reflectie op de diverse visies die er bestaan aangaande de oprichting van de staat.

4.1 Persoonlijke ervaringen en herinneringen

In de literatuur kwam naar voren dat de wens tot het herstel van de Joodse gedurende de hele Diaspora een centraal thema is in de Joodse overlevering. Tijdens de Diaspora was religie het middel om wereldwijd vast te kunnen houden aan de Joodse cultuur en Palestina. Vanuit religieus perspectief werd de wereldwijde verstrooiing dan ook gezien als een straf van God op de ongehoorzaamheid en secularisatie van de Joden en werd de terugkeer naar Palestina gezien als een belofte wanneer het volk zich weer aan Gods geboden zou onderwerpen. De oprichting van de staat wordt daarom door religieuze Joden als een zegen gezien. In de literatuur kwam naar voren dat Uri Zilbersheid Zionisme definieert als de territoriale opleving van het Joodse volk: herstel van de Joodse identiteit, maar ook sociaaleconomisch herstel en culturele wedergeboorte.¹⁸⁸ Deze definitie is relatief breed en niet per se religieus onderbouwd, omdat het Zionisme in de negentiende eeuw ontwikkeld is tot een moderne stroming. Het religieus Zionisme blijft daarnaast bestaan, maar er ontstaat een modern perspectief op de wens om terug te keren naar Palestina, namelijk Zionisme als oplossing voor het groeiende antisemitisme. Zoals in hoofdstuk 2 naar voren is gekomen, wordt Theodor Herzl

¹⁸⁷ David A. Harris, *In the trenches: 2004-2005*. (Brooklyn, New York: KTAV Publishing House, 2006), p.273

¹⁸⁸ Uri Zilbersheid, 'The Utopia of Theodor Herzl', p. 90-95

als de vader van deze stroming beschouwd. Zijn stelling was dat de oprichting van de staat noodzakelijk was, om het Joodse volk te isoleren van de rest van de wereld en zo het antisemitisme een halt toe te kunnen roepen. Door deze verschillende perspectieven is er onderscheid te maken tussen de motieven van terugkeer. Tijdens de interviews heb ik de respondenten gevraagd waarom hun ouders of zijzelf besloten te verhuizen naar Israël.

Zo vertelde de orthodoxe Rachel me dat zij tot 1967 in Nederland is blijven wonen, maar als kind altijd al wist dat zij ooit naar Israël zou verhuizen. ‘Want Israël is het enige land wat welkom is voor de Joden. Dat we niet in drievoud worden uitgeleverd.’ Zij heeft een zeer Zionistische opvoeding genoten, waarin haar vader altijd zei: ‘Er is maar één land voor de Joden en dat is Israël.’ Hij heeft gelijk gekregen, stelt ze, want het antisemitisme neemt in Europa vandaag de dag weer toe en haar neven die in Nederland wonen, dragen al geen keppeltjes meer, uit angst voor discriminatie. In 1980 settelde ze zich na dertien jaar reizen in Israël.¹⁸⁹

Het levensverhaal van de liberale Hannah’s is totaal anders. Haar eigen ouders waren niet Joods, maar zij heeft zichzelf tot het Jodendom bekeerd. Wanneer ik vraag naar haar keuze, antwoordt ze trots: ‘Dat is echt vanuit het diepst van mijn hart. Ik ben volledig in de Joodse wereld in. In de Israëlische maatschappij ook. Ik ben ook Israëliisch staatsburger. Mijn kinderen zijn dat, omdat ik Joods ben!’ Ze vertelt me het verhaal van Ruth uit de Bijbel: ‘De bekendste bekeerde Joodse vrouw die zelf niet Joods was, is Ruth uit de Bijbel. De vrouw van Boaz, die uiteindelijk de overgrootmoeder van koning David is geworden!’ Inmiddels woont ze al meer dan dertig jaar in Israël.¹⁹⁰

Haar liefde voor het volk, de cultuur en het land zijn al tijdens jaar jeugd ontstaan: ‘Toen ik kind was en in het gezin in België opgroeide, zijn wij altijd steeds met heel veel respect voor het Joodse leven opgevoed, omdat al mijn ooms ook en mijn grootvader diamantslijpers waren en ook steeds met Joodse families in contact kwamen.’ In hoofdstuk 3 is aan bod gekomen dat ook Hannah’s familie in de oorlog de verschrikkingen van de kampen hebben meegemaakt. Ondanks dat zij zich als gezin verbonden voelden met de Joden, is de staat Israël nooit de hemel in geprezen, maar werd het gezien als een feit, een normaal iets. Toch voelde het voor haar als thuiskomen toen Hannah dertig jaar geleden de staat voor het eerst bezocht. Zij is nooit meer weggegaan, ze voelde dat zij er thuishoorde.¹⁹¹

¹⁸⁹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.87

¹⁹⁰ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.105

¹⁹¹ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.107

Dat onverklaarbare gevoel van thuiskomen in een vreemd land, benadrukt David ook. Zijn ouders en een zus van zijn moeder die in 1936 al naar Palestina verhuist, zijn de enige Holocaust-overlevenden van de familie. Ik vroeg hem wanneer zijn ouders dan besloten om naar Israël te gaan en hoor de teleurstelling in zijn stem als hij vertelt: ‘Nee, mijn ouders zijn nooit gekomen. Dus na de dood van mijn moeder ben ik op bezoek gegaan bij de zuster van mijn moeder, gewoon vanwege bezoek. Zonder enkele gedachten erbij. Tien dagen was ik hier, toen ben ik teruggegaan en 4 maanden later ben ik geëmigreerd.’ Ik vroeg hem of hij dan gelijk het gevoel had hier te horen, waarop hij antwoordde: ‘Het is moeilijk uit te leggen wat precies de reden was, voor je gevoel echt thuiskomen.’ Ik vroeg hem wat zijn ouders vonden van de oprichting van de staat. David vertelde dat zijn vader daar nooit zo enthousiast over is geweest. Hij zag de staat als een getto: ‘De nazi’s hebben ons tezamen gedreven in kampen om ons uit te roeien. En nu gaan ze samenwonen in één land, waar het nog makkelijker is om ze definitief uit te roeien!’ en als ik vraag wat het dan voor hem betekent dat de staat nu 70 jaar bestaat, voegt hij daar trots aan toe: ‘Ja, dat is een gedongen feit, we zijn er nog steeds.’¹⁹²

Heel concreet betekent verhuizen naar Israël alles achterlaten, zoals de Messias-belijdende David heeft meegemaakt. Hij is de enige van zijn familie die na de oorlog naar Israël is verhuisd. Zijn vader wilde niet, zijn moeder en alle andere familieleden waren inmiddels overleden. David moest echt in zijn eentje opnieuw beginnen. Daarbij komt nog dat velen van de tweede generatie Nederlandse Israëli’s in hun opvoeding geen Hebreeuws spraken en dat ter plekke pas moesten leren, zoals Rachel me vertelde.¹⁹³

Nadat zij hebben verteld wat hun persoonlijke motief was om te verhuizen naar de staat Israël, vraag ik hen wat zij dan vinden van de ideologie van het Zionisme en daarin besloten ligt de vraag welke betekenis de staat voor hen heeft.

Op de vraag welke betekenis de staat heeft, zie ik Rachels gezicht oplichten: ‘O heerlijk, blessing! Ja. Een blessing dat... God heeft ons verstrooid over de hele wereld. Zo staat het ook in de Bijbel. En Hij zal ons terugbrengen naar ons eigen land, en daar is Hij nou heel druk mee bezig. We komen uit alle uithoeken. Het probleem is vaak dat we dus... God moet ingrijpen door vijanden op ons af te sturen.’ Ze stelt dat het herstel van de staat veel eerder had kunnen plaatsvinden, wanneer de Joden niet in Babylon waren gebleven, maar met Ezra en Nehemia terug waren gegaan. Maar hoe dan ook, het is een grote zegen van God. Ze vertelt dat zij in

¹⁹² David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.126

¹⁹³ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.92

haar opvoeding alleen maar positieve herinneringen aan de oprichting van de staat heeft meegekregen. Haar vader zag de staat eveneens als een zegen, ook al had hij God na de oorlog, zoals vele Joden, vaarwelgezegd. Rachel ziet dat God bezig is Zijn mensen terug te brengen: ‘...alles wat er in de Bijbel staat, komt dus nu uit. De NSB zagen het gebeuren. Dus ik ben geen toeschouster meer in Nederland, ik ben hoofdrolspeelster geworden hier. Ik doe mee aan het baanbrekende werk om de Messias voor te bereiden.’ Daarom vindt ze dat het Zionisme iedere Jood in Israël moet brengen, om het land opnieuw te bewonen en mee te doen aan het baanbrekende werk van de Messias.¹⁹⁴

Hannah’s visie op het Zionisme is veel minder doordrongen van het religieuze aspect. Zionisme is volgens haar een veelgebruikte scheldterm, met name in de Westerse pers. Voor haarzelf is het een positieve term: ‘*It’s a homeland*, waar ze tweeduizend jaar lang naar hunkerden terug te keren. En het is een hunkeren dat uiteindelijk waarheid is geworden. Het is moeilijk om het zo te stellen, maar het is na de Tweede Wereldoorlog, nadat die grote genocide heeft plaatsgevonden, dat de wereld is wakker geworden en het recht van de Joden op hun thuisland heeft gegund.’ Ze is duidelijk teleurgesteld dat de wereld er zeventig jaar en een Holocaust voor nodig heeft gehad, om zich te realiseren dat het Joodse volk een eigen staat moet hebben ‘Want het deed er ook niet toe door de hele geschiedenis heen of het Joodse volk nu religieus was of niet, maar het was een volk dat heel sterk aan haar eigen waarden en aan haar eigen tradities en aan haar eigen cultuur vasthield. En dat werd niet aanvaard.’ Ze legt uit dat de Joden altijd omringd zijn geweest door missionaire godsdiensten, zoals de islam en het christendom, die het niet konden verkroppen dat de Joden zich niet lieten bekeren. Door het Zionisme en de oprichting van de staat kan het Jodendom, dat zo’n zware prijs heeft moeten betalen om haar eigenheid te mogen behouden, nu zijn zoals het is. Later benadrukt ze nogmaals dat het belang van de staat met name in de Joodse identiteit te vinden is. ‘Je hoeft echt niet religieus te zijn om van je haarwortels tot de toppen van je tenen je Joods en Zionistisch en Israëli te voelen.’¹⁹⁵

David bevestigt dit als hij vertelt dat Israël een land is voor het Joodse volk, niet voor het Joodse geloof. Desondanks heeft het Joodse geloof een zeer grote invloed op het dagelijks leven: ‘Alles wat er gebeurt, is verbonden met het geloof. Bijvoorbeeld je hebt geen burgerlijk huwelijk in Israël. Alleen religieus. Alleen voor de Rabbijn. Dus een Joodse persoon kan zich niet

¹⁹⁴ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.94

¹⁹⁵ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.108

huwen met een niet-Joodse persoon in Israël.’ Scheiding en besnijdenis worden ook rabbinaat geregeld, maar dat betekent allemaal niet dat je ook gelovig moet zijn. Het grootste gedeelte van de inwoners is niet praktiserend, maar houdt zich wel aan de Joodse wortels, legt David uit. ‘Dan heb je natuurlijk bar mitsva, de jongetjes die dertien jaar oud worden, die de eerste maal in de Thora schrift lezen. Dat doet ook iedereen, zelfs als ze niet gelovig zijn. Dat zijn wel echt de Joodse wortels.’¹⁹⁶

Voor David roept het Zionisme eveneens de associatie met een zegen op, voor hemzelf, maar ook voor zijn kinderen en kleinkinderen. Het belangrijkste aspect van het hebben van een eigen staat is dat je dan als volk je veiligheid in eigen handen hebt, en niet meer afhankelijk bent van de regeringen van de landen waarin je op dat moment als minderheid verblijft, stelt hij. Het Zionisme was het gereedschap waardoor de staat en de regie daarover kon worden gerealiseerd. Deze visie impliceert een schokkende veronderstelling, die naar voren komt in de kanttekening die David hierbij plaatst: ‘Ik ben ervan overtuigd dat de Holocaust er is gekomen omdat we geen land hadden. Hadden we een land gehad, hadden er ook geen 6 miljoen mensen omgebracht worden. In feite wat ik denk is dat de Holocaust er is gekomen omdat er geen Israël was en niet omgekeerd. Israël is er niet gekomen omdat er een Holocaust was.’¹⁹⁷ Wat ik hieraan schokkend vond, was dat David zich bewust is van de gedachte dat het pijnlijk gat in zijn stamboom van mensen en herinneringen, er niet had hoeven zijn, als de staat Israël er eerder was geweest.

Mijn persoonlijke verwachting op basis van de literatuur was dat de respondenten (en hun ouders) naar Israël verhuisd waren naar aanleiding van traditionele of Zionistische overtuigingen. Uit de antwoorden kan afgeleid worden dat de motieven zeer uiteenlopen. Alleen Rachel gaf aan als kind al te weten dat zij ooit naar Israël zou verhuizen, naar aanleiding van haar Zionistische opvoeding. Hannah en David vertrokken na een bezoek aan Israël naar het land, om de persoonlijke reden dat zij zich daar thuis voelden. Hannah bekeerde zich pas later tot het Jodendom en zowel zij als David zijn niet Zionistisch opgevoed. Hun visies op het Zionisme als ideologie zijn daarom ook niet coherent. Naar aanleiding van de literatuur ontstaat de veronderstelling dat alle Joden het Zionisme en de oprichting van de staat zien als de vervulling van een religieuze belofte of de oplossing van het probleem van het antisemitisme. Rachel ziet het de oprichting van de staat en het Zionisme wel als een vervulling van Gods

¹⁹⁶ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.136

¹⁹⁷ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.127

belofte, maar zeker niet als oplossing voor het antisemitisme. Een religieuze zionist herkent zich dus niet per definitie in de overtuiging van een moderne zionist. Hannah benadrukt met name het culturele aspect; het feit dat de Joden eindelijk een plek hebben waar ze volgens hun eigen cultuur kunnen leven en benadrukt dat een Jood daarvoor zeker niet religieus hoeft te zijn. David stelt wel dat er geen Holocaust was geweest als er een staat was geweest, maar benadrukt dan ook dat het Zionisme een tool is om zelfbeschikkingsrecht te kunnen uitoefenen in een eigen staat. Het Zionisme als gereedschap om de eigen veiligheid in handen te hebben, is een uitgangspunt dat in de literatuur niet direct naar voren is gekomen. David ziet de staat namelijk ook niet als oplossing voor het antisemitisme, want hij is er eveneens van overtuigd dat dit altijd zal blijven bestaan. Geen van de respondenten is er dus van overtuigd dat de staat ervoor zal zorgen dat het antisemitisme ophoudt te bestaan en slechts een van hen ziet de staat als een vervulling van Gods belofte. De bevindingen wijken dus af van de veronderstellingen die op basis van de literatuur gedaan kunnen worden, wat nieuwe uitgangspunten oplevert voor verder onderzoek naar de betekenis van het Zionisme en de staat voor Nederlandse Joden.

4.2 Het Palestijns-Israëliësch conflict

Het conflict tussen de Joodse Israëliërs en de voormalige Arabische bewoners van het gebied is een van de gevolgen van de oprichting van de staat en heeft grote invloed op het dagelijks leven van de tweede generatie Nederlandse Israëliërs. Dit kwam duidelijk naar voren als ik hen vroeg naar de gevolgen van de oprichting van de staat die zij in hun dagelijks leven bemerkten.

Allereerst is het conflict voelbaar op financieel gebied, aangezien er een 'enorme hoeveelheid belastinggeld naar het leger gaat', volgens Rachel. Het conflict waarin Israël met de Palestijnen, maar ook met de andere Arabische landen om hen heen, verwickeld is, heeft heel concreet een grote invloed vanuit militair oogpunt. Voor de respondenten wordt dit, soms pijnlijk, zichtbaar in de carrières van hun gezin. Rachel vertelt dat zij nog maar twee jaar in Israël woonde, toen zij in 1982 met haar huidige man trouwde. 'Hij was dus al meteen in de oorlog en ik heb hem dus zestig dagen niet gezien, nadat we twee dagen getrouwd waren. Dat is de werkelijkheid van hier.'¹⁹⁸

¹⁹⁸ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.88

De oorlogen met de buurlanden hebben de afgelopen zeventig jaar niet alleen op de carrières van de tweede generatie, maar ook op die van hun kinderen invloed gehad. In tegenstelling tot de Palestijnse jongeren die in Israël wonen, moeten haar eigen kinderen wel in het leger, vertelt Rachel: ‘Die Palestijnen die werken het liefst hier, want dan krijgen ze mooie uitkeringen. We geven ze sociale hulp, moet je zien hoe die Arabieren hier wonen! Ze hoeven niet naar het leger, ze hebben alleen de lusten en niet de lasten! Mijn jongens moeten naar het leger, zij niet. Je kan die jongens toch niet aan het vechten zetten tegen hun eigen mensen...¹⁹⁹

In haar betoog over de zegen die de oprichting van de staat is voor het Joodse volk, legde Rachel al meteen de link naar het Palestijnse conflict dat volgde op de oprichting van de staat: ‘...Maar het is een blessing! Een blessing voor al die Joden die woonden in de Islamitische landen, zoals Jemen en Egypte en Saoedi-Arabië. Die werden er allemaal uitgesmeten! Er waren meer Joodse vluchtelingen dan Palestijnse hoor in 1948. Maar niemand bemoeit zich met de Joodse vluchtelingen. Dat heb je nog nooit gehoord, maar die waren er meer dan de Palestijnen.’ Rachel had al meerder keren benadrukt dat de Joden ondanks hun verschillende overtuigingen en meningen altijd naar elkaar om bleven zien en elkaar hielpen. Ik zie hierin heel duidelijk dat de verbeelde gemeenschap waar Anderson over schrijft, die tot uiting komt in de Joodse cultuur, echt een verbindende factor is. Ze vertelt dat de Joodse vluchtelingen die er na de oprichting van de staat waren, financieel en materieel werden gesteund door andere Joden en assimileerden, waardoor er binnen een aantal jaar geen Joods meer was.²⁰⁰

Ze benadrukt de veranderingen die er op economisch gebied hebben plaatsgevonden sinds de Joden de regie over het land van de Palestijnen hebben overgenomen: ‘De woestijn zal bloeien als een roos! In Jordanië hebben ze dezelfde rotsenwoestijn, maar daar doen ze er niks mee. En wij hebben de prachtigste bloemen en de prachtigste vruchten en we hebben waterdestillatie. We hebben industrie, van alles!’ ‘Maar...’ voegt ze eraan toe, ‘dat betekent wel dat je hard moet werken. Dan moet je niet zeggen: De Messias zal wel komen, die zal het wel voor me doen. Nee, wij moeten dat doen.’ In Rachels verhaal klinkt de trots en het doorzettingsvermogen door die zij beschrijft als de veerkracht die het volk van God heeft gekregen. ‘Moet je eens zien hoeveel onderzoek er in de woestijn wordt gedaan. Dat is nou Zionisme!’ Rachel ziet het Zionisme en het arbeidsethos van de Joden als een voorbeeld voor

¹⁹⁹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.93

²⁰⁰ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.92

de Palestijnen, die deze dingen volgens haar uit zichzelf allemaal niet doen.²⁰¹ Het valt op dat Rachel zich constant vrij negatief uit over de Palestijnen: ze schildert de Palestijnen af als een egoïstisch en lui volk.

Het Palestijns-Israëliësch conflict komt volgens de liberale Hannah vooral doordat de andere abrahamitische godsdiensten missionair zijn en dat de Joden zich niet laten bekeren. Wat ze zelf heel logisch vindt, 'Onze godsdienst was wel de eerste van de drie. Hahaha.' Ze erkent de complexe situatie in het land: 'Rond het hele land zijn er hekken en muren. Niet enkel in Jeruzalem, nee rond het hele land. Doe die hekken weg, doe die muren weg en een dag later bestaat de staat Israël niet meer'.²⁰²

In relatie tot het Arabisch-Israëliësch conflict laat zij zich vooral uit over het standpunt dat Europa daarin inneemt. Ik vroeg haar of daarin een verandering daarin zichtbaar is geworden volgens haar, omdat Europa na de oorlog naar mijn mening best pro-Israël leek. Ze legde me uit hoe volgens haar de toename van antisemitisme te verklaren is: 'In de jaren zeventig werd Israël nog verdragen. Werd die staat nog verdragen door de Europese staten. Dat is heel erg veranderd in de jaren tachtig toen Israël niet echt meer in de verdediging maar soms ook een aantal keer in het offensief was gegaan. In de Jom Kippoer-oorlog heeft Israël aangevallen en hebben ze zich kunnen verdedigen. En in de jaren tachtig was het het georganiseerde terrorisme vooral vanuit Libanon dat een grote verandering heeft gebracht in de wereldopinie ten opzichte van Israël. En sindsdien gaat het steeds achteruit.' Hannah ziet hierin, net als Rachel, de toonaangevende rol van de Westerse media. Zij veronderstellen dat in Europa Israël alleen negatief in het nieuws wordt gebracht door de media: 'We exporteren nieuws. En het nieuws wordt meestal niet op een eerlijke manier naar voren gebracht...'²⁰³

Ook in het leven van David hebben de gevolgen van de conflicten met de omliggende landen grote impact. Als ik hem vraag hoe hij zou willen dat zijn kinderen zich de oprichting van de staat, de oorlogen ervoor en erna zich herinneren, reageert hij opvallend: 'Ik kan hier alleen maar zeggen wat mijn kinderen alle drie... ik heb twee dochters en een zoon. En alle drie zijn ze officier geworden in het leger.' Ik vraag hem wat hij ervan vindt dat zij daarvoor hebben gekozen, waarop hij antwoordt: 'Ik heb nooit gezegd wat ze moesten doen. Dus we hebben alleen maar de zaken zoals ze zijn aan hen doorgegeven. En hen erover laten nadenken waarom

²⁰¹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.97

²⁰² Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.115

²⁰³ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.116

je bepaalde zaken moet doen als Israëli want we hebben geen ander land!’ Hij vertelt dat de keuze voor het leger wordt bepaald door het belang zelf de veiligheid in handen hebben. Voor David betekent het hebben van een eigen staat ook het hebben van zelfbeschikkingsrecht. Hij verduidelijkt dit belang aan de hand van een alledaags voorbeeld: ‘Kijk maar wat er gebeurt in Nederland vandaag. In Amsterdam worden de ruiten ingeslagen van een Joodse koosjere restaurant. In Amsterdam. Eentje die gek aan het doen is. En de politie die kijkt ernaar en die doet niks.’²⁰⁴

David heeft zich zeer uitgebreid uitgelaten over het Palestijns-Israëliësch conflict en begint zijn betoog daarover met de vraag: ‘Wat is de definitie van een Palestijn?!’ ‘De VN-resolutie van 1947 schrijft voor dat het Britse mandaatgebied zal worden opgesplitst in een Joodse en een Arabische staat, maar niemand sprak toen nog van Palestijnen!’ Hij stelt me de vraag nogmaals en stuurt aan op de conclusie dat iedereen die op dat moment in het mandaatgebied woont, Palestijn is, ook de toenmalige Joodse inwoners. De term ‘Palestijn’ bestaat pas sinds 1964, sinds de oprichting van de PLO. David legt uit dat tijdens de onafhankelijkheidsoorlog in 1948 de gebieden die volgens de VN-resolutie voor de Arabieren bestemd waren, werden ingenomen door Jordanië (Westelijke Jordaanoever) en door Egypte (Gazastrook). ‘Er is niemand in de wereld die spreekt over bezet gebied. In 1967, Zesdaagse oorlog, neemt Israël controle over de westelijke Jordaanoever en over de Gaza streek. Om die infiltratie, die terreuractie die steeds in die delen zijn gekomen, te stoppen. In 1967. In 1964 wordt de PLO opgericht, dus dat is 3 jaar voor dat Israël die gebieden die bestemd waren voor de lokale Arabische bevolking onder controle heeft genomen. Dus mijn vraag is nu, welk Palestina willen ze bevrijden?!’ Volgens David gaat het de Palestijnen er helemaal niet om hun land terug te winnen, maar gaat het hen erom dat zij de staat Israël willen vernielen. Dit baseert hij op het gedachtegoed van de PLO en de uitspraken van Yasser Arafat: ‘Arafat heeft dat duidelijk gezegd openbaar: de Joden mogen hier wel zijn in het Midden-Oosten maar dan in de Middellandse Zee. Dat waren zijn woorden.’ David geeft toe dat er aan Israëliëse zijde ook extremisten zijn, die willen dat het gehele geografische gebied in handen van Israël zal zijn. ‘Maar’, stelt hij, ‘je begrijpt in 1948 bij het oprichten van de staat Israël, in 1947 toen de resolutie werd aangenomen om het Britse mandaat te verdelen in twee volkeren, hebben wij aangenomen,

²⁰⁴ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.137

maar zij niet. Wij zijn nog steeds bereid om dat aan te nemen. Maar het enige wat wij verlangen, en dat is nooit gebeurd, is de erkenning van de staat Israël. En laat ons met rust.²⁰⁵

De Oslo-akkoorden, die in 1993 werden gesloten tussen Arafat en Israël, zouden de praktische invulling daarvan in het dagelijks leven moeten bewerkstelligen, volgens David. Hij legt uit dat de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook werden verdeeld in een A-, B- en C-zone, waarbij de A-zones volledig onder Palestijnse controle kwamen (administratief en militair), de B-zones administratief onder Palestijnse en militair onder Israëlische controle en de C-zones volledig onder Israëlische controle kwamen. 'De bedoeling was, als alles rustig blijft, dan worden B-zones A-zones en worden C-zones B-zones. En dan langzaam groeien zodat alles A-zone wordt. Wij willen zeker zijn dat we een vredige buur krijgen, geen terreurstaat als buurland. Dat is al relatief goed gegaan, tot in het jaar 2000. In 2000 begint de Tweede Intifada, de tweede Palestijnse opstand.' Deze conflicten hebben geleid tot het bevriezen van de Oslo-akkoorden. Kort daarna vindt er een staatsgreep plaats in de Gazastrook, waarbij Hamas alles compleet onder controle neemt en de PLO uit het gebied zet. Zo is de situatie vandaag en daarom blijft het onrustig in de Gazastrook. Davids verhaal laat zien hoe de gevolgen van de oprichting van de staat in het dagelijks leven zichtbaar worden: 70 jaar na de oprichting van de staat krijgt Israël de vredesonderhandelingen nog steeds niet rond en worden er nog bijna dagelijks raketten afgevuurd vanuit Palestijnse gebieden.²⁰⁶

Dat David hierin niet overdrijft, wordt duidelijk in het verhaal van Mirjam. Mirjam en haar man Raymond zijn in 2018 verhuisd vanuit Rotterdam naar Israël, vanwege het groeiende antisemitisme in Nederland. Ik zou haar eveneens interviewen, maar stuurde ze mij een mailtje waarin ze zei: 'Ik weet niet of je het nieuws gevolgd hebt maar het Nederlandse gezin die een raketinslag overleefd heeft afgelopen zaterdag...dat zijn wij. Gelukkig maken we het allemaal goed. Maar het huis is onbewoonbaar. Je snapt dat ik nu mijn handen vol heb, vooral aan de kinderen.' Haar man Raymond doet het verhaal aan het AD en vertelt dat de vernieling hem niet bang maakt, 'alleen pissig': 'Je weet dat je dit soort dingen kunt verwachten, maar het went natuurlijk nooit. Vlak na de aanval zei ik: 'Ik zou nu wel een biertje lusten.' Vijf minuten later

²⁰⁵ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.130

²⁰⁶ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.131

stond een buurman voor me met een biertje. Hoe gek is dat...’ Dit is de realiteit waarin de tweede generatie Nederlandse Israëli’s leven.²⁰⁷

In gesprekken over het dagelijks leven in Israël komt geen eenduidige verklaring voor het antisemitisme naar voren. Als je het een christen zou vragen, zou die volgens David stellen dat het de duivel is die achter Gods volk aan zit. Als je het de liberale Hannah vraagt, komt het doordat het Jodendom niet missionair is en zich nooit heeft laten overtuigen door andere godsdiensten en als je het aan de orthodoxe Rachel vraagt, ligt het aan het feit dat de Joden ongehoorzaam zijn aan de wetten van Mozes. Hoe dan ook, het antisemitisme is een altijd terugkerend kenmerk geweest van de Joodse geschiedenis en de respondenten verwachtten dan ook niet dat dit in de toekomst zal veranderen. In hoofdstuk 2 is naar aanleiding van de literatuur uiteengezet hoe er een discoursverandering heeft plaatsgevonden onder enkele historici. De Nieuwe Historici herschrijven sinds de jaren '80 de geschiedschrijving omtrent de oprichting van de staat en neigen in hun visies naar het Palestijns perspectief. Mijn persoonlijke hypothese naar aanleiding van mijn literatuuronderzoek, was dat de respondenten bekend zouden zijn met de Nieuwe Historici. Ik verwachtte zelfs een bepaalde gematigdheid onder de tweede generatie te zullen herkennen en dat zij meer bereid zouden zijn tot vredesonderhandelingen met de Palestijnen dan hun ouders, omdat zij volgens de theorie van *postmemory* geen thuis meer hebben en zullen proberen de wereld van hun voorouders te herbouwen. De wereld van hun eigen ouders is uitgewist, maar zij kunnen wel terug naar het land van hun voorouders, Israël.²⁰⁸ Daarom verwachtte ik dat zij daar dan zouden willen ‘rouwen en herbouwen’ en er alles voor over zouden hebben om dat in vrede te kunnen doen. Een interessante bevinding was dat geen van de respondenten ooit had gehoord van het bestaan van de Nieuwe Historici.

Toen ik aan Rachel kort vertelde wat ik in mijn literatuuronderzoek over hen had gelezen, reageerde zij verontwaardigd: ‘Nou, ik kan me wel voorstellen dat ik daar niet van op de hoogte ben, want daar ben ik het ook absoluut niet mee eens. De Palestijnen zijn beslist niet de slachtoffers. Ze zijn de slachtoffers van hun eigen regimes. We hebben de Palestijnen er echt niet uitgegoid.’ Ze vertelt dat er fouten gemaakt worden in oorlogen, maar dat die niet met

²⁰⁷ Naz Taha, ‘Nederlands gezin overleeft raketaanval Hamas: ‘Ik ben niet bang, ik ben alleen pissig’, in: *Algemeen Dagblad* (4 mei 2019) via URL: <https://www.ad.nl/buitenland/nederlands-gezin-overleeft-raketaanval-hamas-ik-ben-niet-bang-alleen-pissig~a546ff0e/>

²⁰⁸ Marianne Hirsch. ‘Past Lives: Postmemories in Exile.’ In: *Poetics Today*, Vol. 17, No. 4, *Creativity and Exile: European/American Perspectives*. (1996). p.569-663

opzet gebeuren. Hier komt een van de pijnlijke gevolgen van de oorlog naar boven, als Rachel vertelt hoe in de Gaza-oorlog door Israël per ongeluk op een eigen regiment wordt geschoten en enkele jongens het niet overleven. Een harde realiteit. Ze stelt dat de Palestijnen uit Israël ‘gehaald’ zijn door de omliggende Arabische landen en dat de Palestijnen die zijn gebleven, geluk gehad hebben. ‘Want hier werken Palestijnen en Joden samen. De keppeltjes en de *keffiyehs* lopen door elkaar heen. Ja, want we hebben elkaar toch nodig.’²⁰⁹ Ik bemerk hier een nuance in haar visie op de Palestijnen; waar zij hen eerst negatief neerzette als ‘uitkeringstrekkers’, geeft zij hier toe dat de Israëlische Palestijnen en Joden elkaar toch nodig hebben.

Hannah had ik al voorafgaand aan het interview op de hoogte gesteld van diverse bevindingen. Zij wist niet wie de Nieuwe Historici waren, dus zou daar ook geen uitspraken over doen. David toont ook geen herkenning, maar reageert met de uiteenzetting van zijn persoonlijke visie op het conflict, zoals die eerder uitgewerkt is, wanneer ik hem vraag naar de Nieuwe Historici. Het is dus een opvallende bevinding dat geen van de respondenten bekend is met de werken van de Nieuwe Historici, terwijl mijn verwachting was dat de zienswijze van de Nieuwe Historici van grote invloed zou zijn op de visie van de tweede generatie op het Palestijns-Israëliësch conflict. De verwachting dat de tweede generatie door die invloed dus gematigder zou zijn en meer bereid tot vredesonderhandelingen, is hiermee ontkracht.

4.3 Huidige Joodse visies op Zionisme

Als ik de respondenten vraag hoe zij aankijken tegen andere visies op de staat, naast het Palestijnse perspectief, komen er een aantal bijzondere zienswijzen op tafel. Eerlijk vertellen Rachel, Hannah en David over de verschillende visies waar zij dagelijks mee geconfronteerd worden. Allereerst vertelt Rachel, die zelf tot het orthodoxe Jodendom behoort, me geërgerd over de Joden die zeggen: ‘De Messias zal wel komen, die zal het wel voor me doen’. Hiermee bedoelt ze dat de Messias de staat zal oprichten en daar de Joodse cultuur zal herstellen. Ze wijst erop dat Zionisme ook hard werken betekent. Als ik haar vraag wat zij dan vindt van de stromingen die de huidige staat niet erkennen, vertelt ze: ‘Jammer dat ze dat ontkennen, gewoon een gebrek aan hun opvoeding, of... ze moeten een andere bril nemen. Maar ook dat...

²⁰⁹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.98

ik bedoel... ik vind het niet erg dat ze het ontkennen, maar dat ze tégen de staat Israël zijn. Dat vind ik erg. Kijk, je hoeft er niet mee in te stemmen, want ik weet dus dat hier een hele hoop groepen zijn, waaronder Neturei Karta, wat dus een groepering is die zich antiZionistisch opstelt, maar die hier al waren. En aangezien ze, op grond van dat ze Joods zijn, kunnen we ze het land niet uitzetten, volgens de grondwet van Ben Goerion. Dus dat mag niet. Maar ga dan niet tegen de staat werken. Ga dan niet samenwerken met Arafat ofzo. En daar ben ik op tegen.²¹⁰ Over de onderlinge verschillen maakt ze zich niet zo druk: 'Kijk de Joden zijn enorm verdeeld. Heb je drie Joden, heb je zes synagoges, haha!' lacht Rachel, 'Kijk, verschillen zijn er enorm veel, maar we gaan er heel leuk mee om. We weten de verschillen en als het puntje bij paaltje komt, zijn we één.'²¹¹

Hannah vertelt hoe frustrerend het is om geen erkenning te krijgen voor wie je bent. Ze vertelde wat er sinds zeventig jaar allemaal is gevonden door archeologen, nu de Joodse wijk in Jeruzalem na 2000 jaar weer in handen van de Joden is: 'Alles werd beschreven door Flavius²¹², en alles wat die schrijft, wordt teruggevonden. En dan zijn er nog mensen in de wereld die twijfelen of het Joodse volk hier wel haar origines heeft en dat het niet allemaal verzonnen verhalen zijn en dan is dit op zich heel, heel bijzonder. En het is ook dat we niet enkel voor onszelf in de aarde zitten te wroeten en dingen vinden voor onszelf, maar ook om aan de wereld te bewijzen van 'mensen, kijk eens wat er hier gebeurd is'. Ze vertelt hoe pijnlijk het is als die erkenning er niet is, omdat dan de hele grond van de Joodse identiteit wordt ontkend: 'Het is nog niet zo heel lang geleden dat UNESCO ook heeft verklaard dat het Joodse volk geen claim kan leggen op de Tempelberg. Wat ondenkbaar is! Ik bedoel, dat betekent één: dat wat in de Thora of in de Tenach geschreven staat, dat dat allemaal verzonnen is.'²¹³

Ze legt uit hoe het komt dat sommige stromingen de staat Israël niet erkennen, maar wel Joods zijn: 'Dat noem ik de meer fundamentalistische stromingen in het Jodendom. Ultra ultra ultra. Niet zomaar gewoon religieus of zomaar orthodox, nee het is ultra ultra. En zij

²¹⁰ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.101

²¹¹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.109

²¹² Hiermee verwijst zij naar de Romeins-Joodse geschiedschrijver Titus Flavius Josephus, oorspronkelijke naam Josef ben Mattijahu (Jeruzalem, 37 na Chr. – Rome, 100 na Chr.), die in 20 boeken de *Oude geschiedenis van de Joden* heeft beschreven, om aan de Grieken en Romeinen de geschiedenis van de wereld vanuit Joods perspectief uit te leggen. Meer dan de helft van de beschreven geschiedenis loopt parallel met het Oude Testament. Ook haalt hij Jezus aan in zijn werken. Deze werken worden dan ook vaak aangehaald als bewijs voor de echtheid van de Bijbel en ze worden gebruikt om het Nieuwe Testament in de context van het Oude Testament te plaatsen, zie <https://www.allabouthistory.org/dutch/josephus.htm>

²¹³ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.110

erkennen de staat Israël niet en wel om de simpele reden dat dat in theorie of ideologie of theologie enkel kan gebeuren op het moment dat de Messias er is.²¹⁴

David vertelt me meer over deze stroming, het chassidisme. Hun overtuiging is puur religieus, namelijk dat er geen Israëlische staat kan zijn, tenzij de Messias die zelf heeft gerealiseerd. Enkelen van hen wonen in Israël, vertelt hij: 'Zij spreken ook geen Ivvrit, geen Hebreeuws. Ze zeggen: "Hebreeuws is de taal van de Bijbel. Dat kan alleen een volkstaal zijn of worden als de Messias is gekomen." Jiddisch, Engels, Frans, Russisch, Chinees, wat je maar wilt, maar geen Hebreeuws. Zij wonen hier, maar ze willen geen Israëlische nationaliteit, ze hebben geen Israëlich paspoort. Ze hebben een paspoort waar ze vandaan komen, Frans, Amerikaans, Nederlands, weet ik veel.' Deze groepering betaalt dus ook geen belasting en woont in geïsoleerde wijken in Israël. Ook de orthodoxe gemeenschap in Antwerpen erkent de staat niet, vertelt David: 'Dat zijn ook degenen die dan naar Iran toegaan. Die dan met *ayatollahs* (Sjiitische geestelijken) gaan spreken en zeggen: "Als jullie..." en luister goed, je moet een onderscheid maken tussen wat hun bedoeling is. Dus ze zeggen: "Als jullie hulp nodig hebben bij het vernietigen van de Zionistische staat, dan zijn wij bereid jullie te helpen." Zij willen dus niet het Joodse volk uitroeien, maar wel de staat vernietigen, zodat er ruimte is voor de Messias om Zelf de staat op te richten.' 'Maar', voegt hij eraan toe, 'maar dus als je zegt dat je de Zionistische staat... dan bedoel je natuurlijk ook alle Zionisten!'²¹⁵

Deze interne stroming is niet de enige hedendaagse dreiging voor het Jodendom. Alle respondenten bleken zich ook zorgen te maken over de hernieuwde antisemitische golven in het westen. Hannah omschrijft deze ontwikkeling als volgt: 'En het nieuwe antisemitisme in de hele wereld, niet enkel in Nederland, ook in alle landen in Europa, maar ook in Amerika, is het anti-Israëlisme. Antizionisme.'²¹⁶

Een van Hannahs Nederlands-Israëlische vrienden, wiens ouders eveneens in Nederland de Holocaust hebben overleefd, is in 2017 terug gegaan naar Nederland om een struikelsteen te plaatsen, een emotionele ceremonie.²¹⁷ Enkele weken later laat hij Hannah een krantenartikel uit Nederland zien, waarin staat dat de huidige bewoners in opstand zijn

²¹⁴ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.110

²¹⁵ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.133

²¹⁶ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.115

²¹⁷ 'Stolpersteine'. Koperen stenen van 10x10 centimeter die in Europa geplaatst worden voor de huizen die eigendom waren van Joden die zijn weggevoerd in de Tweede Wereldoorlog. Op deze stenen staan de naam, geboortedatum, sterfdatum en plaats van overlijden gegraveerd, zie ook <http://struikelstenen.nl>

gekomen, omdat de struikelsteen de waarde van hun huis naar beneden bracht. Hannah voegt er geëmotioneerd aan toe dat je in Nederland tegenwoordig niet meer met een keppeltje kan lopen zonder gediscrimineerd te worden. Dit komt door de opkomst van het antizionisme, dat zich volgens Hannah uit in leugens die door de media worden verteld, die de Israëlische staat demoniseren door nieuws uit zijn verband te rukken teneinde antisemitisme te legitimeren. Na de oorlog was Europa zeer pro-Israël, maar volgens Hannah is daar een omslag in gekomen in de jaren '80 ongeveer, toen Israël voor het eerst in het offensief ging in plaats van enkel in de verdediging. Ze noemt een voorbeeld uit haar dagelijks leven als gids. Een vrouw stelde haar de vraag: 'Kan je me nu eens effe vertellen hoe zit dat nu met die groep, ik denk in Amerika... die hele rijke Joden die heel de wereld in hun macht hebben?' En dan denk ik van, vrouw, waar heeft u het over?! Heb ik gevraagd, want ik kreeg rillingen. Dat is een van de meest antisemitische opmerkingen die je kan voorstellen.²¹⁸ Deze uitspraak onderstreept een van de belangrijkste bevindingen tijdens de gesprekken, namelijk dat ervaringen van onrecht, onwaarheden en het gemis van erkenning als pijnlijker worden ervaren, dan geweld en oorlog.

Volgens David is Europa nooit echt pro-Israël geweest: 'Ze hebben zes miljoen Joodse mensen omgebracht. Ze zeiden: 'O, die arme joodjes'. Ze gunden de Joden helemaal geen eigen staat, want die beslissing is al vastgelegd in de Balfour-declaratie, legt David uit. Ook vanuit christelijke hoek kan hij geen empathie verwachten, want als David de 'waarom-vraag' na een bezoek aan Yad Vashem aan zijn groep voorlegt, zegt een Nederlandse christen: 'Dat is puur het werk van satan, die kan niet naar God toe en dan gaat hij naar het volk van God.' Ik dacht daarover na en toen zei ik: 'Oké, maar dan wil ik niet het volk van God zijn. Dan wil ik wel bij de Chinezen horen, of wat dan ook.'²¹⁹ Ik merk dat David emotioneel wordt van een dergelijke uitspraak van iemand die net als hij in Jezus gelooft.

Ook de familieleden van Rachel die in Nederland zijn blijven wonen, dragen geen keppeltjes meer, vertelt ze. Antisemitisme is voor Rachel niets nieuws. 'De hele Joodse geschiedenis is een en al pure ellende! Het begon al zodra Abraham verklaarde dat hij monotheïst was'. Waar de Joden ook kwamen, overal werden ze vervolgd. Gefrustreerd vertelt Rachel over de middeleeuwen, waarin de christenen de Joden de schuld gaven van de pest: 'Terwijl de kruisvaarders zulke viespeuken waren, dat ze met alle ziektes thuiskwamen. En dat christenen nooit hun handen wisten voor het eten. En bij de Joden is dat normaal!' Rachel

²¹⁸ Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019. Zie p.116

²¹⁹ David. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 7 april 2019. Zie p.90

haalt GroenLinks aan, die zich scheen te scharen achter de doelstellingen van de Boycot Divest Sanction (BDS) campagne tegen Israël.²²⁰ Toch gelooft Rachel dat als het volk niet assimileert en seculariseert, dat God hen dan een veilige haven in Israël geeft. Daarnaast verklaart ze de oneindigheid van het antisemitisme aan de hand van jaloezie: 'Er kan altijd een Amalek op staan en zeker bij de Joden, want die krijgen het in tienvoud. Als het niet anders is, in honderdvoud. Altijd. Want ze zijn gewoon jaloers op ons. Omdat we nooit opgeven. We hebben een enorme veerkracht. En dat heeft geen enkel volk. Maar dat is een godsgift', waarin haar religieuze overtuiging duidelijk naar voren komt.²²¹

4.4 Conclusie

Het is opvallend hoeveel nadruk er in de gesprekken gelegd werd op het belang van erkenning. Onderlinge verschillen zullen er altijd zijn, volgens Rachel, maar antizionisten die samenzweren met vijanden van de staat, worden als frustrerend ervaren. Deze overtuigingen worden ervaren als ontkenning van het bestaansrecht en het culturele 'zijn' van het Jodendom.

Deelvraag 3 vereiste onderzoek naar hoe de tweede generatie Nederlandse Israëli's aankijken tegen de gevolgen van de oprichting van de staat in het dagelijks leven. Het doel van deze deelvraag was om enkele leden van deze generatie een stem te geven en hun persoonlijke ervaringen en visies te delen, teneinde deze naast de verwachtingen te leggen, die op basis van de literatuur ontstaan zijn. Deze verwachtingen waren allereerst dat de staat de oplossing zou zijn voor het antisemitisme, op basis van de modern Zionistische overtuiging van onder anderen Theodor Herzl. Ten tweede verwachtte ik dat alle Joden vanuit modern, dan wel vanuit klassiek Zionistische overtuiging, het land Israël zien als cultureel erfgoed van de Joden en op basis van deze overtuiging ook verhuisd waren. Ten derde verwachtte ik dat het Palestijns-Israëliësch conflict een nieuw trauma vormt voor de tweede generatie, maar was mijn vierde verwachting wel dat deze generatie gematigder zou zijn ten opzichte van de Palestijnen. Ik verwachtte dat zij, deels door de invloed van de Nieuwe Historici, meer geneigd zouden zijn tot het sluiten van vrede en gezamenlijk in het land wilden wonen, indien nodig.

²²⁰ Elkan van der Raaf, *GroenLinks: BDS is een geoorloofd middel*, (16 februari 2019). Via URL:

[<https://www.cidi.nl/groenlinks-bds-is-een-geoorloofd-middel/>]

²²¹ Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019. Zie p.100

Mijn verwachtingen kwamen in veel gevallen niet overeenkomen met de resultaten. Allereerst liepen de motieven tot vertrek erg uiteen en werden deze niet uitsluitend gevormd door een Zionistische overtuiging. Daarnaast was het een opvallende bevinding dat de tweede generatie niet bekend was met de Nieuwe Historici, waaruit opgemaakt kan worden dat deze stroming niet per definitie invloed heeft gehad op de tweede generatie. Sowieso ervaarde ik de respondenten niet als gematigder ten opzichte van de Palestijnen. De visie op de praktijk, met name op het Palestijns-Israëliësch conflict, maar ook ten opzichte van de persoonlijke betekenis van de staat, is complex. Hier kunnen geen concluderende uitspraken worden gedaan, omdat er dus geen algemeen Joods narratief te ontdekken is in de gesprekken met de respondenten. Hun visies worden in grote mate bepaald door hun geloofsovertuiging. Zo staan bij de orthodoxe Rachel God, straf en verlossing centraal in haar visies. Bij de liberale Hannah ligt de nadruk veel meer op het culturele aspect, zij hecht waarde aan erkenning en identiteit. Bij de Messias-belijvende David staat het militaire aspect meer centraal, het belang van zelfbeschikkingsrecht en veiligheid in eigen handen te hebben. Een laatste conclusie die uit de gesprekken te trekken is, is dat het pijnlijker is, wanneer je identiteit niet wordt erkend en je niet mag zijn wie je bent, dan dat de fysieke gevolgen pijnlijk zijn. In de gesprekken heb ik geleerd dat de fysieke gevolgen, zoals overvliegende raketten van Hamas, je kinderen die in het leger zitten, torenhoge belastingen, allemaal 'wennen', maar dat het missen van erkenning een heel pijnlijk proces is. Ik vind dat de westerse media zich deze praktijk te weinig realiseert en te snel conclusies trekt uit militaire, fysieke acties. Dit leidt tot onjuiste berichtgeving, zoals alle drie de respondenten hebben aangegeven in het gesprek.

HOOFDSTUK 5: Slotbeschouwing

Deze slotbeschouwing sluit een periode af van negen maanden onderzoek doen. Inmiddels bestaat de staat Israël 71 jaar en in deze thesis heb ik mijn bevindingen beschreven aangaande de betekenis van de oprichting van de staat voor tweede generatie Nederlandse Israëli's. Ik heb deze betekenis uiteengezet door vanuit het concept *postmemory* de interviews te analyseren en door te vragen naar de rol die de gevolgen van de oprichting van de staat spelen in het dagelijks leven van de respondenten. De grootste uitdaging in het afnemen van de interviews was voor mij om neutraal te blijven en het gesprek niet te sturen, maar tegelijkertijd aan de benodigde informatie komen en niet te ver af te dwalen. Deze slotbeschouwing bevat de conclusies van de hoofd- en deelvragen aan de hand van de literatuur, mijn persoonlijke verwachtingen en mijn bevindingen vanuit de interviews. Daarnaast bevat dit hoofdstuk eveneens een reflectie op de geraadpleegde concepten en methodologie.

De uitdagingen van het concept *postmemory* werden gevormd door het feit dat er pas sinds de jaren '60 aandacht is voor psychische gevolgen van traumatische gebeurtenissen. Daarnaast heeft Hirsch het concept ontwikkeld als verklaring voor haar eigen gedrag, wat haar wetenschappelijke objectiviteit beperkt. Hierdoor is de theorie moeilijk te generaliseren. Er kan niet voorspeld worden aan de hand van een concept hoe een persoon die een dergelijk trauma heeft meegemaakt, psychologisch gezien zou moeten reageren.

Het voordeel van het concept is dat deze een verklaring biedt voor bepaalde gedragingen van de eerste generatie en de psychische beleving en het daaruit voortvloeiende gedrag van de tweede generatie, maar het stelt niet dat iedereen dit per se moet meemaken. *Postmemory* biedt een framework dat kan dienen als basis voor psychische behandeling van de traumatische gebeurtenissen van de Holocaust en andere trauma's, zoals het Palestijns-Israëli'sche conflict. In mijn optiek was dit concept daarom wel bruikbaar, omdat deze dient als kapstok die een opstap biedt voor psychologische hulp na trauma's. Ondanks dat de theorie achter *postmemory* nooit compleet is, omdat het niet alle symptomen verklaart en iedereen een trauma anders verwerkt, biedt het wel inzicht in 'of, of, of'-verklaringen van gedrag. In dit hoofdstuk behandel ik per hoofd- of deelvraag de bevindingen die mijn antwoord op de vraag hebben gevormd.

Welke betekenis heeft de oprichting van de Joodse staat in 1948 tegen de achtergrond van de Holocaust in de herinnering van tweede-generatie Nederlandse Israëli's?

Hoofdstuk 2: 'De geboorte van de Joodse staat' behandelt de historische en historiografische context van de casus. Uitgangspunt van dit hoofdstuk is het Zionisme, dat de wens van de Joden over de hele wereld om ooit terug te keren naar het land van hun voorouders, betekent. Uit de literatuur bleek dat het klassieke Zionisme, dat stoelde op religieuze overtuigingen, aan het

einde van de negentiende eeuw, mede door de opkomst van het nationalisme, een moderniserende ontwikkeling doormaakte. De wens om te emigreren naar Palestina was niet meer enkel gebaseerd op religieuze overtuiging, maar groeide naarmate het antisemitisme in het westen toenam.

Theodor Herzl, de vader van het moderne Zionisme, overtuigt de Europese Joden van de noodzaak van een eigen geïsoleerde staat, als enige oplossing voor het antisemitisme. De eerste geschiedschrijving aangaande de oprichting van de staat is vanuit dit oogpunt geschreven. Rond de jaren '80 wordt hierin een verandering zichtbaar, wanneer met name vanuit Arabische hoek meer informatie aan het licht komt en de Zionistische overlevering onder anderen door de Nieuwe Historici, kritisch onder de loep genomen wordt. Met de oprichting van de staat escaleert het conflict tussen de Joden en de Arabische Palestijnen die op dat moment nog in het toenmalige Palestina woonden. Beide volken claimen afstammelingen van vader Abraham te zijn en op religieuze grond recht te hebben op het land. De Palestijnen zien de oprichting van de staat als een ramp en omschrijven deze in hun historiografie met vergelijkbare termen als de de Joden: Holocaust, massamoord, slachtofferschap, Diaspora, Shoah. De kloof die tussen beide volken is ontstaan is moeilijk te dichten volgens Palestijnse en Israëliëse historici. De Nieuwe Historici zetten de Palestijnen als slachtoffer neer en beschuldigen de Israëliërs van gewelddadige verdrijving van de Palestijnen en stellen dat zij hun eigen slachtofferrol gebruiken om deze verdrijving te legitimeren. De verwachtingen die ik had naar aanleiding van het literatuuronderzoek was dat het perspectief van de Nieuwe Historici de visie van de tweede generatie zeer zou hebben beïnvloed, dat de tweede generatie dus meer geneigd zou zijn tot vredesonderhandelingen met de Palestijnen. Desondanks verwachtte ik wel dat de tweede generatie persoonlijk PTSS-kenmerken zou hebben, omdat het trauma aan de Holocaust intergenerationeel overgedragen zou zijn.

De uiteindelijke werking van *postmemory* heb ik onderzocht door middel van de interviewvragen 1, 2, 3, 4, 8, en 10 te stellen tijdens de gesprekken met leden van de tweede generatie en door het interview van de *Volkscrant* met de man van Irit te analyseren. Deze Shai vormde voor mij precies de brug tussen het theoretische gedeelte en het empirische gedeelte van *postmemory*, omdat hij de theoretische werking ervan uitlegt, aan de hand van verhalen uit zijn eigen leven. Ook vormt zijn verhaal het bewijs dat ieder lid van de tweede generatie een uniek verhaal heeft. Zijn verhaal kon wel worden verklaard aan de hand van *postmemory*, maar hij geeft zelf ook al aan dat echt niet iedereen hetzelfde verhaal hoeft te hebben. De verhalen

van de respondenten waren dan ook wel te verklaren aan de hand van *postmemory*, maar kwamen echt niet overeen met elkaar of het verhaal van Hirsch of Shai.

Toch kwamen er in de gesprekken met Rachel, Hannah en David twee thema's duidelijk naar voren. Allereerst de invloed van de oorlog op de levenswijze en opvoeding van hun ouders, waarin duidelijk werd dat het trauma van de eerste generatie altijd wordt doorgegeven aan de tweede generatie, zij het door erover te praten, dan wel door het te verzwijgen. De respondenten waren zich bewust van de angsten van hun ouders en geven die allemaal op hun eigen manier een plaats in hun leven. Hun levenskeuzes worden bepaald door de geschiedenis van hun ouders. Zo zit Rachel soms scheef aan tafel, wacht Hannah met smart op de cartoons van haar oom en herkent ze symptomen van traumaverwerking bij haar kennissen die hun kinderen verwennen of juist verwaarlozen en voelt David zich veiliger dan ooit in een land, wat door zijn vader als levensgevaarlijke getto werd gezien. Het belang van foto's en de drang om een nieuw bestaan op te bouwen ter nagedachtenis aan het grote offer van de eerste generatie om te mogen zijn wie ze willen zijn, worden me duidelijk.

Dit brengt me bij het tweede thema: de persoonlijke overtuiging van de invloed van de Holocaust op het Joodse volk. Een belangrijke bevinding tijdens de gesprekken was dat de respondenten antwoordden alsof zij het hele Joodse volk representeerden. Zij spraken veelal in de meervoudsvorm en vertelden me dat 'de Joden' een uniek arbeidsethos hebben ontwikkeld naar aanleiding van de Holocaust en de oprichting van de staat, dat antisemitisme hun gezamenlijke lot is, wanneer zij niet aan God gehoorzaam zijn, dat zij een veerkrachtig volk zijn. Dat 'de Joden' zij al eeuwen voor hun eigenheid strijden en door alle ellende heen een positieve instelling hebben ontwikkeld en altijd oplossingen zien. Dat 'de Joden' zo verlangden naar het heft in eigen handen te mogen hebben en niet meer afhankelijk wilden zijn van de overheden van de landen waarin zij verbleven en dat 'de Joden' hebben vergeven, maar nooit zullen kunnen vergeten. Concluderend kan er gesteld worden dat *postmemory* zeker veel aspecten van het gedrag en de overtuigingen van de tweede generatie met betrekking tot de Holocaust en de oprichting van de staat verklaart, maar naar aanleiding van de generaliserende uitspraken die de respondenten doen, kan er eveneens gesteld worden dat *postmemory* op zichzelf de lading niet dekt. *Collective memory* speelt daarom ook een enorme rol in het begrijpen van de tweede generatie, omdat hun persoonlijke herinneringen niet losgemaakt kunnen worden van de gemeenschappelijke herinneringen van het volk.

Tijdens de gesprekken zijn eveneens de praktische gevolgen van de oprichting van de staat in het dagelijks leven en de mening van de respondenten over die gevolgen aan bod gekomen. Hierin waren drie thema's te onderscheiden. Ten eerste het persoonlijke motief voor vertrek en de persoonlijke visie op het Zionisme. Waar ik verwachtte dat de wens tot migratie bij orthodoxe joden was omdat zij geloofden dat God hen het land had beloofd en bij liberale joden dat zij het antisemitisme wilden ontvluchten, gaf Hannah aan te verhuizen omdat zij zich later pas bekeerde tot het Jodendom en gewoon veel van het land en de cultuur hield. David ging daarentegen puur voor familiebezoek op vakantie naar Israël en voelde zich daar zo thuis dat hij besloot drie maanden later te migreren.

Met betrekking tot hun persoonlijke visie op het Zionisme, verwachtte ik dat de respondenten de oprichting van de staat als een overwinning zouden zien, of zoals Herzl beschreef, als een noodzakelijke isolatie om het probleem van het antisemitisme op te lossen. De orthodoxe Rachel zag de Holocaust als straf van God en de oprichting van de staat als de zegenrijke vervulling van Zijn belofte. Voor de liberale Hannah betekent de oprichting van de staat het realiseren van een *homeland*, waar haar volk al zo lang naar verlangde. De culturele wortels van hun identiteit liggen daar, waar zij nu een eigen staat mogen hebben. Het antwoord van de messiasbelijdende David was meer vanuit militair oogpunt: zelfbeschikkingsrecht. Het Zionisme betekende voor hem het gereedschap waarmee het volk de controle kon herpakken op hun eigen veiligheid. Dit laatste heeft voor de gezinssituatie van David de consequentie dat alle zijn kinderen in het leger zitten.

Aangezien het Zionisme en de oprichting van de staat in het dagelijks leven een inmiddels bijna 100-jarig conflict hebben veroorzaakt met de Palestijnen, spraken wij ook hierover. Ik verwachtte hier een relatief gematigd antwoord en een verlangen naar vrede met de Palestijnen te krijgen. Niets was minder waar. Rachel benadrukt vooral het economische voordeel dat de Joden het land hebben gebracht. De Palestijnen die nog in Israël wonen hebben niets te klagen, zij betalen geen belasting en hoeven niet in het leger. De Palestijnen daarbuiten, die claimen verjaagd te zijn en het nog wel zwaar hebben, hebben dat vooral te danken aan hun eigen leiders, die nietsdoen om hen op te vangen, in tegenstelling tot de Joden. Hannah is er kort over en beroept zich op het prioriteitsstandpunt: Joden waren er eerder dan moslims of christenen. Ook David houdt er een duidelijke mening op na. Volgens hem is het enige wat de Joden willen 'erkenning van de staat en met rust gelaten worden'. Volgens David wilden de Joden wel vrede, maar wordt het hebben van een eigen staat hen gewoon vanuit antisemitische overwegingen niet gegund door de Arabische landen en zonder erkenning van de staat is er wat hem betreft geen vrede mogelijk. Mijn verwachting dat de tweede generatie meer bereid zou zijn tot het sluiten van vrede met de Palestijnen, wordt door alle drie de respondenten hard onderuitgehaald. Uit de interviews blijkt de tweede generatie allesbehalve gematigder. Daarnaast hadden tot mijn verbazing geen van de respondenten ooit gehoord van de Nieuwe Historici.

Dat erkenning van de staat een belangrijke rol speelt, komt naar voren in het laatste thema: andere visies op de staat. Ik merkte dat de dagelijkse fysieke dreiging, door het conflict met de Palestijnen en omliggende volken een geaccepteerde realiteit is voor de respondenten. Tegen mijn verwachting in, schijnen zij niet heel erg onder de indruk van de raketten die over hun hoofden suizen. Waar zij daarentegen wel van gefrustreerd en geëmotioneerd raken, is de oneindige strijd om erkenning. Intern hebben ze wat dat aangaat te maken met de ultra-orthodoxe stroming, de *chassidim*, die de staat niet erkennen. Het was schokkend om te horen dat leden van deze stroming verbonden sluiten met Arafat of Iran en beloven hen te steunen in de vernietiging van de staat Israël. Hannah vertelde hoe pijnlijk het is als de erkenning er niet is, omdat dan de hele grond van de Joodse identiteit wordt ontkend: als UNESCO verklaart dat het Joodse volk geen claim kan leggen op de Tempelberg, wordt daarmee indirect de Thora als verzinsel bestempeld. Dit laatste is een voorbeeld van het gebrek aan externe erkenning.

Hannah omschrijft het hernieuwde antisemitisme als 'anti-Israëlisme', of 'antiZionisme', waarin de media een grote rol spelen. Ik wist wel dat het antisemitisme in West-Europa weer enigszins toegenomen was, maar het raakte mij hoe pijnlijk dit bleek voor de respondenten. Het raakte me dat Hannahs vriend niet gewoon een struikelsteen kon plaatsen, dat het voor Rachel 'niets nieuws' was dat ze gehaat werden en dat David zucht dat de mensheid nog steeds niets heeft geleerd.

In dit onderzoek heeft de tweede generatie een stem gekregen en hebben mijn analyses uitgewezen dat de literatuur en de verwachtingen die op basis van de literatuur gedaan worden, niet altijd overeenkomen met de realiteit. *Postmemory* is niet eenvoudig toe te passen op de weerbarstigheid van de praktijk en ook het conflict met de Palestijnen is niet zo gemakkelijk in de praktijk op te lossen als men in de literatuur voorstelt. Voor de tweede generatie speelt de staat en het behoud daarvan in ieder geval een ontzettend belangrijke rol, omdat de wortels van hun identiteit daar liggen, of zij nou orthodox, liberaal of messiasbelijdend zijn. Daarom is *postmemory* in dit geval niet afdoende om het trauma van de Holocaust en de betekenis van de oprichting te verklaren, maar speelt *collective memory* hier een enorm grote rol bij, aangezien de oprichting van de staat met name een belangrijke rol speelt voor de Joden als gemeenschap en met betrekking tot het uitdragen, behouden en doorgeven van hun cultuur en identiteit. Een vergelijkend onderzoek met de derde generatie zou leerzame inzichten bieden in de eventuele ontwikkeling van de betekenis van de staat Israël. Wellicht ter ere van het 100-jarig bestaan van de staat?

Bijlage 1: Interviewvragen

Doel van de vragen is om tijdens het gesprek niet te veel van het onderwerp af te dwalen, maar de respondent vooral aan het woord te laten en een sfeer te creëren waarin hij of zij zich veilig genoeg voelt om zijn of haar herinneringen/ervaringen te delen. Let op omgevingsgeluiden! Om privacyredenen zijn de transcripten van de interviews verwijderd in deze online publicatie.

(Indien niet anoniem) Kunt u zich kort voorstellen? Wat is uw naam en leeftijd?

1. Wat is uw functie? Kunt u uitleggen waarom u juist voor deze baan heeft gekozen?
2. Zou u iets willen vertellen over uw ouders? Waar woonden zij ten tijde van de oorlog? Welke overwegingen hebben ertoe geleid dat uw ouders na de oorlog verhuisd zijn naar Israël?
3. Wat hebben zij u verteld over de oprichting van de staat, oftewel, welke rol speelt de oprichting van de staat in uw herinnering? Is er sprake van herbelevingssymptomen (dromen bijvoorbeeld)?
4. Kunt u een positieve en negatieve herinnering noemen die uw ouders u hebben meegegeven aangaande de gebeurtenissen van 1948 en daarna?
5. Kunt u iets vertellen over uw eigen visie op het Zionisme en de oprichting van de staat?
6. Bemerkt u in uw dagelijks leven nog de gevolgen van de oprichting van de staat? Hoe hebben deze gebeurtenissen uw identiteit gevormd?
7. Bent u bekend met de Nieuwe Historici? Wat vindt u daarvan?
8. Wat zijn de belangrijkste thema's die naar voren komen in het doorgeven van deze herinnering? (Door uw ouders, door de gemeenschap, door uzelf)
9. Kunt u iets vertellen over de herinnering aan deze gebeurtenissen leeft in de Joodse gemeenschap? Is er sprake van onderling verschillende visies/stromingen op de oprichting van de staat? (Bijv. isolatiewijk)
10. [Conclusie] Kunt u de visie van uw ouders begrijpen? Zo ja, deelt u die? Zou u dezelfde keuzes gemaakt hebben of adviseren als de voorgaande generatie deed? Zou u dingen anders doen en waarom? Als u kinderen heeft, zou u dan kort kunnen vertellen hoe u uw herinnering doorgeeft aan de derde generatie?

Bijlage 2: Interviewtranscripten

Interviews met Rachel (orthodox), Hannah (liberaal), David (messiasbelijgend)

Om privacyredenen zijn de transcripten van de interviews verwijderd in deze online publicatie.

Bibliografie

Aarts, Petra, 'De geschiedenis van trauma', in: *Trauma: diagnostiek en behandeling*, via URL: [\[https://www.boompsychologie.nl/media/4/9789031348978.pdf\]](https://www.boompsychologie.nl/media/4/9789031348978.pdf) p.30.

Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. (Londen: Verso, 1983)

Ballinger, Pamela. 'The Culture of Survivors: Post-Traumatic Stress Disorder and Traumatic Memory', in: *History & Memory*, Volume 10, Number 1, (Bloomington: Indiana University Press, 1998) p.121

Beiner, Guy. 'Probing the boundaries of Irish memory: from postmemory to prememory and back', in: *Irish historical studies*, volume 39:154, (2014), p.298

Beinin, Joel. 'Fabricating Israeli history: The 'New Historians' by Efraim Karsh.' In: *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 3. (1998), p.448-450

Berg, Bruce L., *Qualitatieve research methods for the social studies*. (Pearson Education Inc., 2004), p.2

Blom, Hans, et al., *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2017)

Bos, Pascale, 'Positionality and postmemory in scholarship on the Holocaust', in: *Women in German Yearbook*, Vol. 19 (2003), p.51

Brienen, Teunis, 'Israël in de Reformatie en de Nadere Reformatie'. In: *Driestar bundels*, (oktober 1990), p.33-38

Bureau International des Expositions, via URL: [\[https://www.bie-paris.org/site/en/1953-jerusalem\]](https://www.bie-paris.org/site/en/1953-jerusalem)

Charlton, Thomas, 'The voice of the past: Oral history, by Paul Thompson.' In: *The history teacher*, Vol. 14, No. 1 (Nov., 1980), p.148-149

Ciocea, Malina & Cârlan, Alexandru , 'Prosthetic memory and post-memory: cultural encounters with the past in designing a museum', in: *Romanian Journal Of Communication And Public Relations*, 17 (2015), p.11

Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse Joden na kampen en onderduik*, (Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum, 1999), p.201

Cohen, E.A. 'Het post-concentratiekampsyndroom: een 'disaster'-syndroom', in: *Nederlands Tijdschrift Geneeskunde* 116, nr. 38 (1972) via URL: [<https://www-ntvg-nl.eur.idm.oclc.org/system/files/publications/197211680001a.pdf>], p.1680

Doorewaard, Hans, *Het ontwerpen van een onderzoek*. (Uitgeverij Lemma, 2007), p.200-201

Eland, Jeannette et al., *Joodse Nederlanders. Een onderzoek naar de gezinsachtergronden en psychisch functioneren*. (Deventer: Uitgeverij Van Loghhum Slaterus, 1990), p.1-8

Franklin, Ruth, *A thousand darknesses: lies and truths in Holocaust fiction*. (Oxford: Oxford University Press, 2011), p.217

Fry, Plantagenet Sommerset, *De wonderbaarlijke geschiedenis van het Joodse volk*, (Amsterdam: PBC Publishing Vereeniging tot Verspreiding der Heilige Schrift, 1976), p.80-87

Gelber, Yoav, *The history of Zionist Historiography*. (2003) via URL: [http://www.aboutisrael.co.il/eng/articles.php?actions=details&p_id=520]

Gerstenfeld, Manfred, *Verworpen beelden van de Holocaust*. (Heerenveen: Uitgeverij Groen, 2011), 55-69

Giebels, Ludy, 'Het ontstaan van een Zionistische beweging in Nederland', in: *Studia Rosenthaliana* 7, no. 1 (1973) via URL: [<http://www.jstor.org/stable/41481380>], p.90

Gilmore, Leigh. *Signs* 27, no. 1 (2001), via URL: [<http://www.jstor.org.eur.idm.oclc.org/stable/3175880>], p.283-286

Halbwachs, Maurice, *On collective memory*. Edited and translated by Lewis Coser. (Chicago: University Chicago Press, 1992), p.38

Hamidi, Abdel el, *Visit Palestine. Onderzoek naar Zionistische propagandaposters (1900-1956)*, (Rotterdam, 2015) via URL: [<https://thesis.eur.nl/pub/32548>], p.74

Hannah. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 5 april 2019.

Harris, David A., *In the trenches: 2004-2005*. (Brooklyn, New York: KTAV Publishing House, 2006), p.273

Herziene Statenvertaling, Deuteronomium 30:1-5

Herziene Statenvertaling, Ezechiël 37:11-28

Herziene Statenvertaling, Jesaja 56:5

Herziene Statenvertaling, Psalmen 137:5

Herziene Statenvertaling, Zacharia 8:4-5

Herzl, Theodor, *The Jewish State*, (1896), via URL: [<http://www.mideastweb.org/jewishstate.pdf>]

Hirsch, Marianne. *Ghosts of Home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory*, co-written with Leo Spitzer. (University of California Press, 2010), p.139

Hirsch, Marianne & Spitzer, Leo. 'Testimonial Objects, Memory, Gender and Transmission' in: *Diaspora and Memory*. (2007), p.137-164

Hirsch, Marianne, *The generation of postmemory, writing and visual culture after the Holocaust*, (New York: Columbia University Press, 2012)

Hirsch, Marianne. 'Past Lives: Postmemories in Exile.' In: *Poetics Today, Vol. 17, No. 4, Creativity and Exile: European/American Perspectives*. (1996). p.569-663

Historiek, *Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO)*, via URL: [<https://historiek.net/plo-geschiedenis-palestijnse-bevrijding/84213/>]

Hochstadt, Steve. *German Studies Review* 34, no. 2 (2011), via URL: [<http://www.jstor.org.eur.idm.oclc.org/stable/41303781>], p.472-474

Hof, W.J. op 't, *De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw.* (Amsterdam: Uitgeverij Ton Bolland, 1984), p.10-11

Hoffman, Yaakov & Shrira Amit, 'Shadows of the past and threats of the future: ISIS anxiety among grandchildren of Holocaust survivors.' In: *Psychiatry Research* Vol. 253. (2017) p.220-225

Hogervorst, Susan, *Onwrikbare herinneringen. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010.* Uitgeverij Verloren, Hilversum (2010)

Julia. *Yad Vashem: een plaats en een naam.* (8 november 2018), via URL: [<https://christenenvoorisrael.nl/2018/11/yad-vashem-een-plaats-en-een-naam/>]

Korkus, Simone, 'Het ontstaan van de staat Israël', in: *Historisch Nieuwsblad* (2008), via URL: [<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7008/het-ontstaan-van-de-staat-israel.html#>]

Kovalsky, Ofira Gruweis, *The Conquest of the Desert Exhibition and fair 1953* (Haifa: Zefat Academic College & University of Haifa Israel, 2012)

Landsberg, Alison, 'Memory, empathy, and the politics of identification', in: *International Journal of Politics, Culture and Society* (2009), p.222

Landsberg, Alison, 'Prosthetic Memory: Total Recall and Blade Runner,' in: *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, (London: Sage, 1995), p.175.

Leeuwen, Marianne van, *Vrede als nevendoeel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten* (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2010), via URL: [https://pure.uva.nl/ws/files/1338616/113703_PDF_1532van_leeuwen_text_HR.pdf], p.6

Lesch, Ann M. 'Revisionist history: 1949: The first Israelis', by Tom Segev.' In: *Journal of Palestine Studies*, Vol. 16, No. 1 (1986), p.145-147

Liempt, Ad van, 'Het Joden vangen werd een ware hartstocht', in: *Historisch Nieuwsblad* (september 2011), via URL: [<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28194/het-joden-vangen-werd-een-ware-hartstocht.html>]

Lipschits, Isaac, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland*, (Amsterdam: Uitgeverij Mets & Schilt, 2001), p.17

Litvak, Meir & Webman, Esther. 'Perceptions of the Holocaust in Palestinian public discourse.' In: *Israel Studies Vol. 8, No. 3, Israel and the Holocaust*. (2003), p. 124

Mendes, Philip. 'The Israeli historian Benny Morris and the changing politics of the Palestinian refugee debate.' In: *AQ: Australian Quarterly* Vol. 74, No. 6 (2002)

Montefiore, Simon Sebag, *Jeruzalem. de biografie*, (Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2011), p.48-50

Mork. Andrea, 'Constructing the House of European History'. In: *European commemoration: Locating World War I*. (Stuttgart, 2016)

Morren, Paul, *Theodor Herzl: grondlegger van het politieke Zionisme (1860-1904)*, (Antwerpen: Uitgeverij Garant, 2004), p.19

Morris, Benny. *1948. The first Arab-Israeli war*. (New Haven and London: Yale University Press, 2008)

Morris, Benny. *The birth of the Palestinian refugee problem, 1947-1949* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), p.286

Nofal, Mamdouh et al., 'Reflections on al-Nakba' in: *Journal of Palestine Studies* XXVIII, no. 1 (1998)

Nora, Pierre. 'Between History and Memory: Les Lieux de Memoire', in: *Representations* 26. (1989), p.8-9

Ottman, Tina, 'A question of historiography: the "new historians" of Israel', In *Ritsumeikan Annual Review of International Studies, Volume 7*, (2008)

Pappé, Ilan, *The ethnic cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld Publications Limited, 2006), p.86-90

Pappé, Ilan. 'Humanizing the text: "New history" and the trajectory of the 1948 historiography.' In: *Radical History Review, Issue 86*, (2003), p.102-122

Pappé, Ilan. 'Fifty years through the eyes of "New Historians" in Israel.' In: *Middle East Report No. 207, Who paid the price? 50 years of Israel.* (1998)

Raaf, Elkan van der. *GroenLinks: BDS is een geoorloofd middel*, (16 februari 2019). Via URL: [<https://www.cidi.nl/groenlinks-bds-is-een-geoorloofd-middel/>]

Rachel. Interview met Mariëlle Nieuwendorp. Persoonlijke communicatie. Jeruzalem, 8 april 2019.

Rogan, Eugene L. and Shlaim, Avi. *The war of Palestine. Rewriting the history of 1948.* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)

Schellekes, Shai. 'Die man daar op de foto uit Auschwitz, dat is mijn vader', in: *Volkscrant* (23 april 2019), via URL: [<https://www.volkscrant.nl/cultuur-media/die-man-daar-op-de-foto-uit-auschwitz-dat-is-mijn-vader~b8c9473a/>]

Schreuder, Bas et al. 'Psychische klachten en kenmerken bij poliklinische patiënten van de naoorlogse generatie', in: *Tijdschrift voor de Psychiatrie* 35 (1993), p.227-238

Sela, Avraham & Kadish, Alon. 'Israëli and Palestinian memories and historical narratives of the 1948 War', In: *Israel Studies* Vol. 21, Iss. 1. (2016). p.9-14

Shlaim, Avi. 'The debate about 1948', In: *International Journal of Middle East studies*, Vol. 27, No. 3, (Aug., 1995), p.287–304

Storey, William Kelleher, *Writing history, a guide for students*, (New York: Oxford University Press, 2009)

Stuber, Dorian. 'Review of "Review of Marianne Hirsch, The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust.",' in: *Bryn Mawr Review of Comparative Literature* Vol. 10 : No. 2 (2013) via URL: [<https://repository.brynmawr.edu/bmrcl/vol10/iss2/5>], p.7

Taha, Naz. 'Nederlands gezin overleeft raketaanval Hamas: 'Ik ben niet bang, ik ben alleen pissig', in: *Algemeen Dagblad* (4 mei 2019) via URL: [<https://www.ad.nl/buitenland/nederlands-gezin-overleeft-raketanval-hamas-ik-ben-niet-bang-alleen-pissig~a546ff0e/>]

Terdiman, Richard, *Present past: modernity and the memory crisis*, (Ithaca: Cornell University Press, 1993), p.351

Tota, Anna Lisa, & Hagen, Trever, *Routledge International Handbook of Memory Studies*. (Routledge, New York, 2016), p.298

Wallet, Bart, 'Een familie van gemeenschappen. De dynamiek van joods Nederland in de naoorlogse periode.' In: *Achter de zuilen. Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014), p.135-136

Wallet, Bart, 'Een levend gedenkteken. Israël, Joods Nederland en de herinnering aan de Shoah', in: *De Hollandsche Schouwburg: Theater – Deportatieplaats – Plek van herinnering*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013), p.192

Wallet, Bart, 'Zion: de term, de plek en de pelgrim. De creatie van een omstreden pelgrimsplek'. In: *Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam*, (2018), p.40-44

Wallet, Bart, *Waarom het antisemitisme uiteindelijk niet aansloeg in de Nederlandse christelijk-sociale traditie*. In: Soφie (2016) via URL: [\[https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/1538643/Kuyper+en+joodse+kwestie.pdf\]](https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/1538643/Kuyper+en+joodse+kwestie.pdf) p.4-5

Weissman, Gary, *Fantasies of witnessing: Postwar efforts to experience the Holocaust*. (Ithaca: Cornell University Press, 2004), p.17

Zerubavel, Eviatar, *Time Maps*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2004), p. 105-108

Zilbersheid, Uri, 'The Utopia of Theodor Herzl', In: *Israel Studies* Vol. 9, No. 3. (2004), p. 90-95